

VABADUSSOJA TÄHISTEL

12

AXEL
ROOSMAN

» DETSEMBER 1939 «

Kas teie teate,

Raadioringhäälingu maksukaart (maksu tasumiseks postmarkides).

Tallinna postkontori raadioabonent nr. *24615*.
(linnaguse) telef. võrgu

Abonendi nimi } *Jaar Kiviruum*
ja aadress } *Tallinn, Paemuru tän. 96, k. 12.*

Vastuvõtuseadme asukoht: *elukotides*.

Vastuvõtuseadme süsteem maksuliigi järgi (vastav alla kriipsutada):
~~detektor-ap., patarei-ap., jõuvõrkite-ap., ap. haigus, sanatooriumis,~~
~~varjupaigas, rahvamajas, koristusmajas, 3-lamb. võrguaparaat, äril-~~
~~kohtu-aparaat, kuulamiskoht.~~

Mis aja eest käesoleva kaardiga maksu tasutakse:
1. *jaanuar* 1939 a. kuni 1. *juuli* 1939

Vastuvõtuseadme kasutamismaksu katteks tuleb kleepida käesoleva kaardi tagaküljele puhtaid maksu tasumise tähtajal maksuvaid postmarke ja kaart maksu tasumise tähtajaks ära anda lähemasse postiasutusse. Kui kõik margid ei mahnu kaardile, siis võib kaardile kleepida lisalehe ja osa marke kleepida lisalehele.

V. nr. 520. 19.000. Hõigi nr. (1647-55)

et Eesti raadioabonentidel on kasutada maailmas ainulaadne soodustus raadiomaksu tasumiseks?

Kuj Teile teeb raadiomaksu korraga tasumine raskusi, siis küsige endale postiasutusest pildil kujutatud maksukaart ja kleepige sellele poolaasta jooksul ja vähehaaval Eestis käibelolevaid postmarke kuni järgmisel tähtpäeval tasumisele tuleva summa väärtuseni ning esitage see kaart ühes raadioloaga postiasutusele raadiomaksu tasumiseks.

MASINAVABRIK AKTSIASELTS FRANZ KRULL

Peakontor ja tehased: Tallinn, Kopli 68, tel. 415-35

Müügiosakond: Tartus, Narva tän. 19, telefon 17

Kaanepildil: Meie soomusrongid edasitungimas Valga sihis jaanuaris 1919. a.

VABADUSSÕJA TÄHISTEL

DETSEMBER 1939

NR. 12 (40)

Vastutav- ja tegevtoimetaja — kolonelleitnant O. Kurvits VR I/3.

Väljaandja — Vabadussõja Mälestamise Komitee.

Toimetus ja talitus: Tallinn, Viru 13—4. Tel. 477-20/195 ja 477-20/158. Postkast 286.

Posti jooksev arve 625.

Ilmub kord kuus. Tellimishind 1939 a.: aasta peale — Kr. 4.—; ½ aastaks — Kr. 2.—; ¼ a. Kr. 1.—; üksiknumber 35 senti. 1936. ja 1937. aastakäigud kokku (15 numbrit) Kr. 4.50.—
1938. aastakäik — Kr. 4.— Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutused.

Lahingutes Võru — Marienburgi (Aluksne) vahel kevadell 1919. a.

K. Keerdoja.

Marienburgi lahing.

Tartu Kaitsepataljon lahkus kuueroodulises koosseisus al-kpt. Eller'i juhatusel Tartust 25. veebr. 1919, et vahetada Marienburgis (Aluksnes) asuvat Tallinna Kaitsepataljoni. Olin 6. roodu nooremaks ohvitseriks, roodu ülemaks oli lipnik Lattik, Mustvee loomaarst. Meeskond oli varustatud enamuses kodust kaasa toodud riidevarustusega, automaatrelvi roodus oli minu mälestuse järele vaid üks Lewiis. Raskekuulipilduja esialgu puudus. Eriti nõrk oli ka sidevarustus — telefoniliin lõppes pataljoni staabis. Meeskonna meeoleolu oli võrdlemisi hea, väljaõpet polnud peagu mingisugust.

Sõit rongiga Marienburki möödus vahejuhtumiseta. Pärale jõuti 27. veebruari pealelõunaks. Kohe pimeduses toimus vahetus ja Tallinna Kaitsepataljon asus teele Hoppa, kuigi pataljoni ülem kapten O. Eller palus ärasõitu lükata mõne päeva võrra edasi, kuni pataljon on olukorraga veidi tutvunenud.

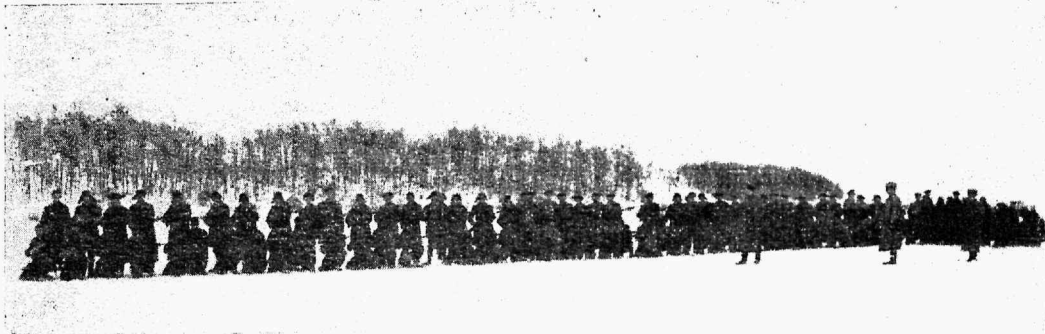
Roodud asusid poolrõngas ümber aleviku umbes 2—3 km kaugusele, pataljoni staap paiknes Marienburgi alevisse. 28. veebr. hommikul sain käsu asuda jaama komandandiks. Läksin kohe

jaama umbes 6 mehega. Algul oli kõik vaikne, jaamaametnikud-lätlased ainult olid kuidagi kõõrdivaatavad.

Päevapeale aga hakkas kuulduma lõuna poolt püssideraginat. Seal näis arenevat lahing, mis-pärast kutsusime ka soomusrongi Hopast välja, mis sõitis umbes 3—4 km edasi liinile. Vahepeal laadisime ainukesse tühja kaubavagunisse, mis leidis jaamas, kõike kättesaadavat ja jäime ootama.

Minu teada asus üks meie rood raudteest lõunapool, kus künkal näis liikuvat ka inimesi, kuid ometi vihises kuule ka jaamahoone ümbruses. Paistis nii, et künklikku maastikku kasutades osa vaenlasi oli hiilunud juba üsna ligidale, mispärast saatsin ühe mehe rongile järele. Õieti polnud ka rongil kuigipalju teotsemisvõimalusi, sest raudtee lookles küngaste vahel.

Soomusrong saabus tagasi ajaks, kui olime juba võrdlemisi tugeva püssitule all. Rong avas kohe tule ümbritsevatele küngastele. Haakisime vaguni rongi ette ja rong tõmbus jaamast vähe tagasi orgu, kust vedur võttis voolikutega vett. Oli päris mõnus olla vagunis ja kuulata, kuidas kuulid laksusid vastu seinu. Hiljem kuulsin, et sel momendil meie roodud olevat veel olnud ale-

Viljandimaa kaitseliit sõjalistel õppustel 1919. a.

vis peremeesteks ja rong olevat tagasi tõmbunud liiga vara. Igatahes toodi ka mulle enne jaamast äratulekut taganemiskäsk.

Õhtu ja öö jooksul taganesid roodud Marienburgist välja põhjapoole — nagu pärast selgus, täpselt kolmeks kuuks. Sõitsin rongiga Hoppa ja ühinesin seal järgmisel päeval rooduga.

Opekalni lahing.

Marienburgi mahajätmine oli tulnud kuidagi organiseerimatult. Nüüd hakati organiseerima uut vastupanuliini ja roodusid kavakindlalt tööle rakendama. 6. rood sai käsu võtta oma alla Vastse-Laitsna mõisa, kuhu ka jõudsim 2. märtsil, ja ööbisime Maiori koolimajas. Tundus siiski, et siin suurte metsade keskel pole võimalik teostada vastupanu, mispärast 3. märtsil meie ja 5. rood leitn. Kösteri juhatusel asusid kõrgele Opekalni platoole, mis valitses kogu ümbruskonna üle. Pataljoni 2. rood Tartu „Vanemuise“ end. näitleja leitn. Libene juhatusel samal ajal aga vallutas Resaki mõisa meist 12 km lõunapoole. Teiste roodude asukohte ei teadnud, kuid osa neist olid meist hommikupoole. Teostasime luuret Opekalni ees, kuid vaenlast ei avastanud. Kas sellel või järgmisel päeval oli Alsvigi lahing — 2. rood tungis mõisa peale, kusjuures langes roodu ülem leitn. Libene. Soomusrongi vedur sai pihtavuse ja sellest tõusev kõrge auru pilv oli selgesti nähtav Opekalni. Libese lange mine mõjus kõigile rusuvalt.

4. märtsil oli Opekalni lahing — minu esimene otsene lahingristimine. Hommik oli tuuline ja vaikne, kuid üks roodu sõdureid, ins. Kark'i vend Tallinnast, ütles end olevat kaotanud unes mütsi — see tähendada surma. Trööstis teda, et ümberringi on vaikus ja sarnases olustikus kõik püsivad uluall. Lõunaks ilm selgines ja Vastse-Laitsna mõisast oli näha väljuvaid vaenlase salku, millised ahelikus hakkasid lähenema Opekalnile.

Pataljoni ülem kapt. Eller oli Opekalnis ja asetask 5. ja 6 roodu positsioonile mäeserva möö-

da. Saatsin Karki tagapoole külla meie voori juurde padrunite väljaandmist korraldama.

Varsti oli näha ühte vaenlase salka eraldumas ümbruskonna kõrgeima mäetipu Teufelsbergi suunas. Sain käsu umbes 10 mehega võtta mäetipp oma alla. Nüüd algas vastastikune võidu jooks, kumb suudab jõuda enne mäele. Vaenlase kuulide all jooksimine üle põldude mäejalani ja hinge kinni pidades ronisime läbi kuusiku selle mitmejärgulise mäe tippu. Saime tippu ühe järgu võrra varemalt kui vaenlane ja viimane kadus varsti alla padrikusse ühes raskekuulipildujaga, mida nad tirisid üles. Jäin õhtuni mäele. Vaenlase kallaletung löödi nendele kaotustega tagasi ja õhtuks saabus vaikus — vaenlane taganes Vastse-Laitsnasse. Minu rühm sai käsu tulla Opekalni tagasi. Kohale jõudes kuulsin, et meil oli ainult üks surmavalthaavatu — Kark! Tal oli tagalas hakanud igav ja ta olla tulnud õhtul vaatama, kuidas vaenlane taganeb, siis olla üks juhuslik kuul tal läbistanud kõhu.

Õösi selgus siiski, et meid sellel künklikel maastikul ähvardab ümberpiiramise oht ja roodud otsustati tuua tagasi.

Eesti-Läti piiril.

5. märtsil roodud tõmbus Schreiberhof'ist tagasi Eesti piiridesse Rüütli külla ja alustasid sealt liikumist Opekalni suunas. Jõuti Bobre külla. Seal selgus, et vaenlane oli vahepeal Opekalni platoo juba võtnud oma alla. Ümbruskonna läti elanikud olid väga käremeelsed. Nii leidsime talus, kuhu asusime, ees Opekalni kiriku altari ja kantslikatted puruks rebituna. Oli tunne, et iga mele sammust viibimata teatatakse vaenlasele. Arenes luuretegevus.

6. märtsil rood tuli Rüütli külla tagasi, kuna siin oli kuidagi kindlam olla. Roodu ülem lipn. Lattik halgestus ja minul tuli roodu võtta üle. Rood ei olnud siis kuigi suur. Mehed olid veel üksksteisele võrdlemisi võõrad. Kujunes umbes sarnane kord, et käsu peale lähevad välja vaid luurajad, roodu liikumisel aga esimene on roodu

ülem ja meeskond liigub järele. Luurajad olid meil aga päris head ja julged. Telefoniside puudus.

Kuna vaenlane meid rindel ei tülitanud, sain käsu 7. märtsil tungida Seveli ja Hintzige karjamõisa peale. Sõjategevus kujunes partisanisõjailmeliseks, kus polnud kindlat ja pidevat liini, tuli teotseda löökidega, sest roodu koosseis oli umbes 50 meest, kuna aga rinnet oli kaitsta 3—4 km. Vaenlane jäi siiski Hintzigesse ja öösi tulin uuesti tagasi Rüütli. Magasime muldpõrandal (talud olid seal muldpõrandatega) põhus päris rahulikult, kuna olime märganud, et vaenlane ka sõjas pidas kinni 8-tunnilisest tööpäevast: tegevus algas neil igal hommikul tavaliselt kell 8 ja lõppes kell 4 pärast lõunat. Meie omaltpoolt regulaarselt segasime nende öörahu sellega, et iga öösi umbes 2 reetäit mehi käis vaenlase poolt okupeeritud külasid ärritamas.

8. märtsil vaenlane tuli siinkohal uuesti üle Eesti-Läti piiri. Lätipoolne orukallas on kõrgem ja vaenlasele olid meie seisukohad selle tõttu hästi nähtavad. Kallaletung jäi kaugelaste piiridesse ja kell 4 läksid mõlemad pooled jälle oma öökorterisse. Öösi siirdus rood Kellamäele, kus tolkorral asus pataljoni staap. Muide Tallinna Kaitsepataljoni ja Tartu Kaitsepataljoni roodud olid vahepeal rindel segamini ja nende pataljoni juhtimine oli koondatud leitn. O. Sternbeck'i kätte, kusjuures adjutantiks oli Tartu Kaitsepataljoni adjutant leitn. K. Zolk (nüüd K. Leius).

9. märtsil rood tuli Tikutaja kaudu Krabi mõisa ja siis arenesid luuretegevus ja väiksemad kokkupõrked kuni 16 märtsini. Roodu baasiks olid talud Krabi—Rüütli vahel, vaenlane asus Lätimaal. Vaenlane oli saanud patarei, milline vahetevahel pommitas meie seisukohti. Meeskond puhkas ja käis saunas. Lahinguilmelised kokkupõrked olid 12. ja 14. märtsil.

Krabi läbimurre ja meie taandumine.

17. märtsil 1919. a. oli roodule raskeks lahingupäevaks, mille kestel taganesime Krabi alt Eesti-Läti piirilt Võru lähedale Vastse-Nursi vallamajja. Vaenlane selle päeva kestel töötas väga energiliselt ega annud meile enam ei öö- ega päevarahu. Hommikul valmistusime parajasti päevaseks tegevuseks väljuma, kui Krabi—Rüütli taludes asuvad eelpostid tõid sõna, et vaenlane sõitvat regedel suures vooris Lätimaalt Krabi mõisa suunas. Roodu südamik asus talus Krabist hommikupool, metsa taga. Rood asus kohe teele, et läbi metsa minna vastu vaenlasele, kuid vaenlase ahelik oli juba metsas ja siin sündis kokkupõrge, kusjuures läksid mõlemad pooled segamini — leidsin ka end äkki olevat vaenlaste seas. Sai püssile siis võetud appi ka

kõva venekeelne karkimine ja tulemuseks oli, et kadusid ära nii omad kui võõrad. Sain siis nii tallu tagasi kogu meeskonnaga, kuid siis selgus uuesti, et vaenlane liigub ahelikus edasi. Saatsin voori teele Rõuge poole; asusime siis ka ahelikku ja hakkasime tulistades taganema Viitina—Vanamõisa suunas. Vaenlasi oli rohkem ja sellel künkisel maastikul polnud võimalik jääda püsima — ikka jälle nihkus vaenlase mõni tiib meie tiivale.

Sarnaselt võideldes saime lõunaks Vanamõisa. Mäletan kuidas sinna jõudis ka Tallinna Kaitsepataljoni 1. rood lipn. Hakkermanniga eesotsas, milline tegutses Kellamäel meist vasakul. Pahaselt tähendati mulle, et miks ma neid ei kutsunud appi — nad oleksid võinud vaenlasele kallale tungida külje pealt, kuid nähes et tulistamine nihkub nendele juba seljataha, on nad pidanud ära tulema. Polnud aega selle üle pikemalt kõnelda, sest juba lähenesid vaenlase ahelikud Vanamõisale. Asusime mõisahoonete varjus ja vaenlane oli all lagedal heinamaal, mille tõttu ahelikud hakkasid valguma paremale ega jõudnud enam edasi. Õhtuks võtsime oma alla Vanamõisa — Mikita — Kossi liini ja jäime peatuma sellele vaatamata, et vaenlane kogu aeg surus peale. Võis olla umbes nii kella 6—7 vahel õhtul, kui kuuldus Rõuge sihist, meist umbes 10 km põhjapool, laskmist. Egas seal ometi öösi peeta laskeharjutusi, mõtlesime, kuid igaks juhuks saatsin ratsakäskjala vaatama, mis seal siis öieti on lahti. Vaenlase tuli rindel ei vaibunud ja kogu aeg kiputi tulema üle Pärlijõe. Umbes kella 10 ajal tuli ratsakäskjalg, haavatuna käest, tagasi ja teatas, et ta Rõuge mõisast on saanud tuld ja kuulnud hüüet: „Стой!

Kitsarööpmelise soomusrongi vagunite katmine teraskilp-soomusega Mõisakülas.

кто идет!“ („Seis! Kes tuleb?“) Nüüd oli pilt selge, vaenlane oli Rõuges sees ja meie järjekult kotis. Otsustasime endid kiskuda vaenlast lahti ja läbi metsade üle Matri minna Nursi peale. Avasime vaenlase pihta ägeda tule kogu linil, kuni vaenlase tulistamine vaibus. Siis kogusime roodud Konile kokku ja algas rünnak Matri ja Ahtise järve kaudu. Hommikul jõudisime Vastse-Nursi vallamaja juurde välja. Õim oli külm, riietus vilets ja tuju kõigil räbal. Kohapeal tuli palju mehi külmavõetud jalgade pärast saata ambulantsi. Meeskond sai kord jälle korralikumalt süüa.

Pealetung Rõugele.

18. märtsi hommikul saabus Vastse-Nursi vallamaja pataljoni ülema käsk Rõuge tagasivallutamiseks, kusjuures Rõugest taganenud Tallinna Kaitsepataljoni roodud pidid ründama otse eest, meie aga läänepoolt Rõuge—Nursi orgu mööda. Peatselt saabus Vastse-Nurssi ka Võru ratsasalk lipn. J. Künnapuu juhatusel, kes pidi toimetama haarangut paremalt tiivalt. Salk kadus varsti metsa Sämma suunas. Oli päikesepeasteline hommik, kui hõredaks jäänud rooduga asusin vallamajast teele Rõuge mõisa suunas. Ümberringi valitses sügav vaikus. Lauri ja Raudsepa taludest möödusime takistamatalt, kuid liikudes Niitso kohal, hakkas ka vaenlane Rõugest meile vastu liikuma ja paremal metsas Matsi suunast oli kuulda lipn. Künnapuu salga kokkupõrget vaenlasega. Nagu hiljem selgus, oli lipn. Künnapuu langenud kokkupõrkel ja salk tulnud tagasi. Vasakul Rõuge ees ei olnud kuulda ei kihku ega kahku — nähtavasti oodati seal, millal meie suudame vallutada Rõuge mõisa.

Rood liikus edasi kuni mäeni Rõuge mõisa ees — siis tuli metsast vastu vaenlase ahelik ja algas vastastikune tulistamine, kuni saime kuule ka paremalt metsast — vaenlane nihkus seal meist mööda. Vähehaaval kadusid mehed ahelikust tagasi, kes haavatuna, kes muidu, kuni jäin tulistama ainult veltveebli ja 3 mehega. Otsustasime siis ka meie minna tagasi orgu mööda, et ei oleks karta kuule metsast. Vaevalt saime aga oruservani, kui selgus, et ka seal oli vaenlane ees — jooksime siis igas kaares laiali, mina otse üle oru ja külmanud järve. Olime kõik ägeda tule all. Aga seekord vedas — kõik pääsesime veatult.

Vahepeal oli kapt. Eller Raudsepa talus peatanud tagasivalguva meeskonna ja uuesti paisanud ahelikku. Kuid ka vaenlane pöördus Rõuge mõisa sihis tagasi. Lahing oli läbi, kuid tagajärjeta. Öhtul sai rood käsu asuda puhkusele Vastse-Nursi mõisa, kuna ta lahingus oli liialt sulanud kokku.

Vaenlane paisatakse uuesti üle Eesti-Läti piiri.

6. rood sai puhkust 19.—22. märtsini. Kuna 1. rood oli muutunud väiksearvuliseks, liideti mõlemad roodud üheks ja töötasid edaspidi koos. Vahepeal oli meile saabunud abiks ka suurtükike. Oli mõnu kuulata nende tulistamist. Teised roodud teostasid paar ebaõnnestunud kallaletungi Rõugele. Sämma jäeti maha ja 21. märtsil valutati uuesti. Peamine tähelepanu oli nüüd pööratud Rõugele, Sämma oli rohkem kohaliku tähtsusega. 23. märtsil algas uus kallaletung Rõugele ja kolme päevaga oleme uuesti Eesti-Läti piiril väljas. Üldist kallaletungi Rõugele toetas ka Võru komandandi komando al.-kapt. F. Vreeman'i juhatusel, kes pärast Rõuge mõisa vallutamist langes vaenlast jälitades Suure-Ruuga küla juures. Punaste read olid löödud kõikuma.

Järgmisel päeval, 24. märtsil, läks rood Märdi külla, kust vaenlane juba oli lahkunud, ja tungis Viitina Vanamõisa peale, mida aga ei suudetud vallutada. Ööbisime Märdi külas.

Öösel saabus käsk viibimata vallutada Vanamõisa, kuna Viljandi Kaitsepataljon ja 1. Ratsapolk juba olla jõudnud Rogosisse. 25. märtsi hommikul asusimegi käsu täitmisele; vaenlane põgenes ilma suurema vastupanuta, nii et saime ööbida juba Kellamäel, Eesti-Läti piiril. Kolme päevaga, 23.—25. märtsil, tuli rood Nursist piirini, s. o. sama vahemaa, mis 17./18. märtsil taganedeski. Tuju oli kõigil päris hea.

27. märtsil jätkus edasitung üle Muske Korneti mõisa (Schreibenhof), kust samuti löime vaenlase välja. Ka läti moonakad näisid olema õige sõjakad meie vastu. Vaevalt saime seal asuda hoonetesse, kui avati kõva tuli mõisale Läti-poolseilt küngastelt. Tuli kaunis palju enne tulistada, kuni vaenlase ahelik, kel päris tõsine nõu näis olevat mõisat tagasi vallutada, taandus Opekalni sihis.

Opekalni lõigus, Eesti-Läti piiril, algas nüüd positsioonisõda kuni 17. aprillini, s. o. Suure Reedeni. Lumi kadus, saabus porine aeg. Teostati luuret ja leidsid aset aset luurajate kokkupõrked. Hakkasid tsirkuleerima rahujutud.

Ka varustust saadi nüüd juba veidi suuremal arvul. Samuti oli toodud suurtükiväge jalaväe toetuseks. Rahulikult möödusid rindel Asutava Kogu valimised 5. aprillil. Olin 5. aprillil määratud raskekuulipilduja komando ülemaks, kuid roodu polnud võimalik kellelegi anda üle ja komando jäigi minu poolt formeerimata.

Paremalt pool meist, Hopa rajoonis, tegutses läti Volmari polk võrdlemisi kartlikult ja vähese eduga.

7. aprillil oli nende piirkonnas suurem lahing, kus anti ära Hopa alev ja Kitsarööpmeline Soomusrong nr. 4, millise lõpuks saime kätte Alt-Schvanenburgis mai lõpul 1919. a.

Vaenlane nähtavasti ei tahtnud sõida. Oodati rahu. Nii elasime võrdlemisi rahulikult Lihavõtte pühade ootel, milline aga kujunes kahjuks meile väga rahutuks.

Krabi läbimurre 17. apr. 1919. a.

Alates 9. aprillist asus Tartu Kaitsepataljoni 6. rood Alska talus, Krabist SW suunas, naabriteks paremal, Sevelis, oli läti Volmari polgu roode. Eelpost asus talus Läti-Eesti piirioru kaldal, vaenlase eelpostid asusid Zeemesh'i külas oru teisel kaldal.

Suure-Neljapäeva hommikul, 17. aprillil, keetis lahke Alska talu perenaine kogu roodule pühadesüüti. Et selle maitsemise rahu kindlustada,

baas asus Krabi—Rõuge teel ja meil ähvardas katkeda padrunite juurdetoomine.

Kuna rood oli luuresalga võrra nõrgenenud, otsustasin taganeda Krabi suunas. Teel selgus, et sinna meie enam ei pääse, mispärast pöördusime Pähni—Matsi teele ja peatusime Pähnil. Vaenlane jälitas meid jonnakalt ja parajasti kui katsusime Pähnil lõunatada, hakkas meile jälle sadama kuule kaela. Lühikese lahingu järele taganesime padrunite puudusel Matsile, kus kohtasime ka läti roodu, kelle piirkonnas küll polnud kallaletungi, kuid kes meie taganemist nähes arvanud paremaks ka tagasi tulla. Ka neilt ei saanud meie padruneid. Peagi oli vaenlase ahelik meil kannul, kusjuures meie taganesime Kangsti, lätlased aga Roosa kiriku suunas. Juba

L/r. Remontrong nr. 3 meeskond 1919. a.

saatsin hommikul 15—20-mehelise luuresalga Lätimaale roodu ette.

Umbes kella 10 paiku kuuldus sealt sihist laskmist ja peatselt teatas eelpost, et vaenlase ahelik laskuda alla piiriorgu. Jooksin ette tallu, kus selgus, et ahelikku peetud algul meie tagasitulevaks luuresalgaks, kuid nüüd olla vaenlane juba ületamas orgu ja 4-liikmeline valvepost tuleb ära roodu südamik juurde.

Hakkasime jookstes tulema Alskale tagasi (vahemaa oli umbes 1/2 km), kuid juba oli vaenlane jõudnud oru kaldale üles, avanud tule, mille järele meil jäi 2 meest surnuna maha, kolmanda, raskelthaavatu, tööme kahekesi ära Alskale; ta suri ka hiljem evakueerimisel.

Avasime Alskalt tule vaenlase ahelikule, mis oli võrdlemisi pikk ja liikus aeglaselt edasi põlde mööda, millised küll olid väga porised. Meie olukord oli täbar eriti selle tõttu, et meie varustus-

ööpimeduses jõudisime Kangstile. Vaenlasega oli kogu aeg peetud tulevahetust ja arvasime seepärast, et nüüd peaks ka nende edasitungil olema kord juba lõpp. Asetasin roodu Kangsti Kivikõrtsi puhkama, panin valvepostid välja ja saatsin ühe mehe Rõugesse padrunite järele ja olukorrast teatama. Kell on umbes 10 õhtul, kui avati vaenlase kuulipilduja tuli kõrtsi pihta. Tulime ära Sännasse, kus rood jäi ööbima. Ühe päeva kestes olime taganenud üldse 30 km.

Kõrgepalu lahing 19. aprillil 1919. a.

Tekkinud läbimurde likvideerimiseks pataljoni juhatus koondas roodud Pärnu—Sillaotsa jõe-nee, kavatsedes anda lööki Kõrgepalu—Kangsti suunas. 18. aprillil läks rood Sillaotsale, kuhu saabus 19. aprilli varahommikul ka soomusrongi dessant (milline, täpselt ei tea, kuid et lipn.

E. Koger oli ka seal, siis pidi see olema L/r. Soomusrong Nr. 3). Rünna-kukava oli järgmine: soomusrongi dessant ja Tartu Kaitsepataljoni 6. rood liiguvad mööda Mustjõe orgu Kõrgepalu mõisa alla ja ründavad seda läbi pargi, teised kohalolevad Tartu Kaitsepataljoni roodud (vist kaks) haaravad Kõrgepalu mõisa hommiku poolt ja löikavad ära vaenlase taganemistee Kangstisse.

Tegelikult kujunes lugu järgmiselt: dessant ja minu rood liikusid vaikselt mõisa alla, kus parajasti käis tapetud sigadest supi keetmine. Tormati läbi pargi mõisa sisse. Vaenlane asus küll mõisa kivimüüride taga ahelikus, kui mõisa alla jõudsimel, kuid ta ei pidanud meie hoogsale rünnakule vastu. Rünna-k algas umbes 20—30 sammu kauguselt ja oli väga äge. Kohati tekkis isegi täägivõitlusi. Rikkusime küll vaenlase supisöömise ära, kuid kahjuks jäime ka ise sellest ilma, sest mehed tormasid vaenlase kannul kohe edasi Kangsti poole. Soomusronglased, kui rohkem vilunud sarnastes asjades, jäid mõisasse saaki kokku koguma. Kogu vaenlase üksuse varustus ühes tossavate supikateldega, raskekuulipildujatega jm. langes meie saagiks. Ka värsket suppi maitsti.

Vaenlased lüüsid Kangsti poole pika halli massina ja meie mehed nii lähedalt kannul, et sattusime oma roodude tule alla, kes nüüd kõrvalt metsast avasid tule ja haavasid paari meie meest. Vaenlane taganes suure kiiruga Matsi suunas ja rood võttis Kangsti oma alla, kuhu kogunesid ka teised roodud.

Pärast lõunat asus vaenlane vastukallaletungile Sänna postijaamast. 6. rood sai käsu asuda Metsa tallu. Tegin seda ja asusin viibimata tulevahetusse vaenlase ahelikuga, milline liikus

metsa serval. Järk-järgult tulistades taganesid roodud Kangstist välja ja vaenlane vallutas Kangsti uuesti — soomusronglaste ergutava eeskuju puudumine andis end väga tunda. Lõpuks sai rood käsu asuda öökorterisse Kuuratsisse, kus esimesel pühäl, 20. aprillil, rahulikult puhkasime. Olime nii siis jälle endisel positsioonil tagasi. Ka Alskas väljasaadetud luuresalk, milline oli taganenud Krabi suunas teiste roodude juurde, jõudis nüüd suuremate kaotusteta oma roodu juurde tagasi.

Kaitselahingud Võru ees.

Ka Rõuge kohal oli pataljoni rinne hädaohus ja vaenlasel edu. Teisel pühäl sai rood käsu asuda Rõuge eelsele positsioonile. Läbistasime Vastu-Nursi mõisa, kus Tartu Naisseltsi esindajad jagasid meeskonnale pühadekingitusi. Sealt liikusime edasi Tausta külla. Ilmastikus oli tunda lähenevat kevadet; vaenlasega enam kokkupuuteid ei olnud.

22. aprilli hommikul sai rood käsu asuda Soe kõrtsi juurde Rõuge—Võru maanteel, kuna oli oodata vaenlase kallaletungi Rõugest, milline vahepeal oli meie roodude poolt uuesti jäetud maha. Vaevast jõudis rood Soele, kui algas vaenlase kallaletung ja äge võitlus iga künka pärast taandumisel Võru suunas, kuni lõpuks jäime cesliinile vaid veltveebliga kahekesi.

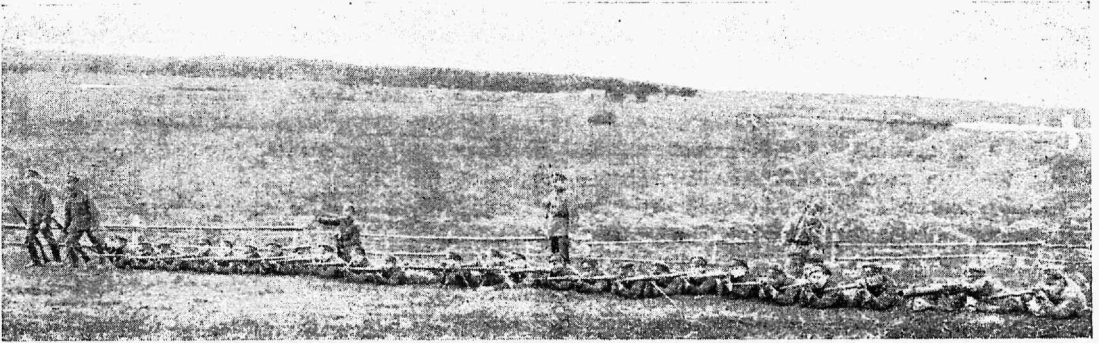
Meeskond oli pikapeale valgunud tagasi Kujaja juurde viiva tee äärsesse metsa, kus nad staabi poolt kokku koguti. Öösiks jäime metsa-serva peatuma ja 24. aprillil asus rood Vastse-Nursi mõisa. Vaenlane edasi ei pääsenud, kuid kindlustas kogu aeg positsioone ja kui 26. apr. nad sealt välja löime, olid peaaegu kõik põllud telefonijuhtmeid täis — saime rikkalikult sidevarustust kogu polgule. Mulje oli sarnane, nagu poleks vaenlasel padruneid. Igatahes ei jätanud nad enam hoogsat edasitungi ja marullist tuld, milline oli 22. aprillil. Nad jäid püsima kõrgustikele ja meie alla orgu. Esialgu oli väike hingetõmbus. Vaenlase seekordne — teistkordne — laine ei ulatunud kuigi palju kaugemale kui 18./19. märtsil.

Meie vastupealetung 26.—29. apr.

Vaenlase liin oli Võrule liiga ligidal, et neil seal pikemat aega lasta peatada. Pataljoni ülema operatiiv-

1. jalaväepolgu osi Vabadussõjas kindlustustöödel Narva rindel Glubokoje järve lähedal.

Scoutsrühemendi osi positsioonil Petserimaal sügisel 1919. a.

käsu järele algas üldine kallaletung Rõuge suunas kell 14, kusjuures minu roodule oli määratud suund Vastse-Nursist üle Mustahamba, hommikupoole Rõuge—Nursi orgu. Ilm oli sombus kui meie roodud kahurtule toetusel avasid tule. Võru ees olid ägedad lahingud kuid ahelikud takerdusid edasilikumisel; minul oli vaid rohkem õnne ja vaenlane andis järele: vajusin kiiluna vaenlase positsiooni sisse ja õhtuks olin Mustahambas. Vasakul, Võru pool, kestis veel tuleandmine edasi. Nii jäin ööseks Mustahambasse, kuid nagu pärast selgus, oleks mul võimalus olnud veel kilomeetri võrra edasitungides vaenlase raskepatareid kätte saada.

27. aprilli hommikul edasi tungides oli vaenlane eest kadunud, igalpool põldudel vedeles telefonijuhtmeid. Puhastasime Rõuge kirikumõisa, kus sain käsu jätkata edasitungi Kokne suunas. Kallaletung õnnestus ja saime jälle rikkalikult igasugust saaki. 28. apr. oli vaenlane jälle eest kadunud ja läbi udu marssisime edasi Viitina poole.

29. apr. jätkasime edasilikumist Ortemäe küalani. Seal enam edasi ei saanud, kuigi meeskonna meeleolu oli päris hea ja kavatsesime Läti piirini vana kombe kohaselt välja rühkida.

Vaenlane oli saanud abiväge ja omaltpoolt asunud rünnakule. Minu naaber vasakult Tallinna Kaitsepataljoni 1. rood leitn. Mitt'i juhatusel kaevus põldudel maasse ja oli ööd läbi kaevikus. Mina esialgu hoidsin veel mehi öösel taludes puhkamas ja jätsin eesliinile kaevikusse vaid vahtkonna.

Kaitselahingud Viitina all 30. 4. — 9. 5. 1919. a.

30. apr. kujunes palavaks lahingupäevaks, kus Tallinna Kaitsepataljoni 1. rood ja Tartu Kaitsepataljoni 6. rood olid tules kogu päeva. Tundub, et vaenlasel oli värsked väeosi tulnud juurde, kes sellel künklikul maastikul visalt kipusid kallale. Olime kaevunud maasse ja tulis-

tasime nõnda kui suutsime, kuid vaenlane oli ülekaalus ja õhtuks pidime tagasi tõmbuma Viitina ette, kus võtsin oma alla kõrgustiku 87,5 ja jäin peatuma sinna poolteiseks nädalaks. Vasakult Mällo suunas oli naabriks Tallinna Kaitsepataljoni 1. rood, paremalt Viitina—Märdi—Palvemaja liinil vist Tartu Kaitsepataljoni 4. rood. Algas visa võitlus iga sammu pärast, kusjuures minul oli see hea soodustus, et asusin kõrge mäeseljaku tipul, kus kaevasime pettekäevikuid, mida vaenlase patareid väga innukalt pommitasid. Mürsud langesid aga kas mäe esiküljele või jälle mäe taha orgu. Ööbisime mäe taga asuvas talus, nii ei kurnanud rood end välja. Päeval olime mäel kaevikus, kust oli tore vaade ümbrusele. Nägime kuidas 4. rood tasandikul paaril korral taganes ja siis uuesti kallale tungis ja kuidas arenesid võitlused Munamäe pool. Meie mäe esikülge ning mäetagune org olid vaenlase suurtükitelest lausa üles künatud. Meil oli ka kaotusi, esijoonel just nende hulgas, kes endid kuidagi tahapoole katsusid hoida.

Suuremad vaenlase kalleletungid meie seisukohtadele olid 3. ja 8. mail, mis löime tagasi. Püsisime rooduga kindlalt kohal, kuigi meeskond sulas järjest vähemaks.

9. mail pani vaenlane ka minu roodu ees välja suure plakati, milles lubati jätta tulistamine ja lõpetada sõda. Saatsin paar meest vaatama, mis nad teevad — neile anti mahorkat ja kõneldi mõnusat juttu. Siis järsku märkasime, et naabruselt 4. rood ja vasakult, Munamäe suunast, väeosad olid juba taganenud ja meie olime jäämas kotti. Õhtul ei aitanud muu enam kui tulime ka korrapäraselt ära tagasi. Vaenlane meid ei jälitanud. Nende plakat jäi mäe alla püsti, kui mäelt ära tulime.

Rõuge kaitsmine 10.—12. maini.

Seekordne — järjekorras kolmas — vaenlase laaviin ei ulatunud kaugemale kui Rõugesse, kus-

juures poolte vaheks oli Rõuge org. Minu roodu lõik oli Rõuge kirik — kirikumõisa — Rõuge mõisa, Vaenlane asus Rõuge mõisas ja surnuadades ja neid oli arvuliselt väga palju. Kaevusime kirikumõisas ja kiriku ümbruses, mida patarei järjest pommitas. Olin pööraselt väsinud. Et vähegi saada rahu, tarvitasin väikest kavalust vaenlasele hirmu pealeajamiseks. Vaenlane nimelt toimetas kõik liikumised ja ümberpaigutused öösiti, päeval aga oli varjus. Asetasin siis oma mehed päeval kõik päikesepaistele pleekima ja lasin ühe vanainimese kaudu vaenlaste poolel jutu lahti, et meid on nii palju, et kuidagi ei mahu majadesse ära. Palju see aitas, ei tea, kuid igatahes kordagi ei teinud vaenlane tõsist katset oru ületamiseks ja tegevus kujunes vastastikkuseks tulistamiseks, mis tavaliselt öösiti asendus luurajate tegevusega.

Tallinna ja Tartu Kaitsepataljonide liitumine oli teostunud — rood nimetati ümber 5. rooduks. Roodu tuli noori ohvitseri. Kapten Roska patarei asus seljataga ja kapten käis kaevikuks vaenlase positsioone luuramas. Tuju tõusis ja ka tervis paranes. Oli haruldaselt ilus kevadine aeg, ümbrus oli jumalik.

Saabus viimaks ka kauaoodatud puhkus polgule, pärast kolmekuulist vahetpidamata lahingute ja rännakute perioodi. Enne puhkusele minikut sooritasime veel viimase kallaletungi vaenlasele; puhastame Rõuge, Ruuga külad kuni Saarlase, kus õhtul 1. polgu 4. rood leitn. J. Kurvitsa juhatusel tuli mind vahetama. — Arvestuse kohaselt oli seljataga üle 20-ne suurema lahingu Marienburgi — Võru vahel ja seda vahemaad oli tallatud risti ja rästi.

Omakaitse ja kaitseliidu organiseerimine Vaivaras 1917—1918. a.

A. Laaneväli.

Vaivara kaitseliit osutus Vabadussõja eelpäevil, Vabadussõja esimestes lahingutes ja meie vägede taandumisperioodil väga hästi organiseeritud üksuseks. Nii vabadussõjaaegne 4. jalaväepolgu ülem polk. A. Seiman hindab oma mälestustes Vaivara kaitseliitu järgmiselt: „Vaivara kaitseliidu organisatsioon oli arvuliselt keskmine, 70—80 meest. Selle organiseerijaks ja juhiks oli al.-polk. Steinmann. Vaivara kaitseliit võttis osa esimesest lahingust Narva all. Vaatamata sellele, et Narvast taganemisel peale rasket lahingut, kõik meie väeüksused olid lagunemisel, Vaivara kaitseliit jäi edasi lahinguvõimeliseks. Pean tunnistama, et ta oli paremas seisukorras, kui kooliõpilased, kuigi olid viimastega lahingus Narva all kõrvuti s.o. sama iaskes seisukorras. Olen kindel, et ilma Vaivara kaitseliiduta oleks palju raskem olnud Narva alt taganevaid vägesid korraldada.“

Et üks vald, õigemini küll kihelkond, suutis Vabadussõja alguseks väärtusliku üksuse saata välisvaenlase vastu, siis pidid küll selleks olema omad erilised eeldused ja põhjused. Vaivara oli üldiselt arenenud rajoon, kus omategevus ja rahvuslik iseteadvus oli vast märksa rohkem arenenud, kui vast kusagil mujal. Peale agarate seltskonnategelaste olid kohapealsete talupidajate pojad saanud parema hariduse ja mitmed perepojad olid juba Maailmasõja ajal tõusnud ohvitserideks. Kuni hästiorganiseeritud kaitseliidu üksuse moo-

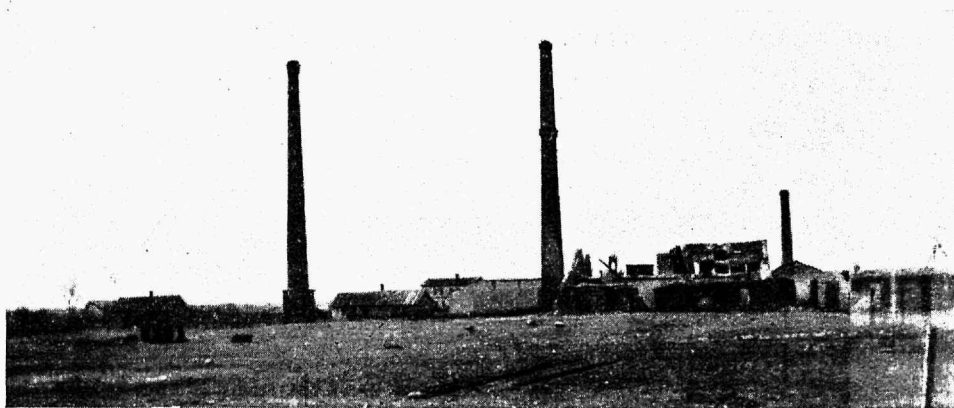
dustamiseni tuli aga Vaivara seltskonnal teha läbi pikk ja raske omakaitse organiseerimise aeg. See omakaitse loomine oli tihedalt ühenduses veelduarirevolutsiooni puhkemisega Venemaal. Kohe pärast revolutsiooni puhkemist kõrvaldati tsaariaegne vallavalitsus ja kutsuti kokku Vaivara rahvamajja vallaelanike koosolek, kus moodustati uus omavalitsus. Vallavanemaks sai Eduard Ülesoo, kellele tehti ülesandeks ka omakaitse organiseerimine valla piirides.

Tsaariaegse Vene valitsuse poolt ehitati Maailmasõja ajal Vaivaras kindlustustevõõnd. See kindlustustevõõnd pidi olema viimane kaitseliin enne Venemaa pealinna. See kaitseliin algas mere äärest ja siirdus üle Vaivara Sinimägede kuni Mustjõeni. Liin pidi olema ehitatud tolleaegsete mõistete järele võitmatuna, kuid töid ei suudetud aga viia lõpule, kuigi kindlustustöödel viibis üle aasta tuhandeid Austria-Ungari sõjavange ja üle 10.000 omamaa tööliste. Osaliselt olid aga kindlustused valmis ja isegi varustus oli toodud kohale. Revolutsiooni puhkemisel oli Vaivara ümbruses ääretult palju mitmesugust ehitusmaterjali, isegi tööriistu. Kohale oli toodud ja sinna jäetud ka mitmesugust relvastust. Tööd lõpetati tegelikult juba 1916. a. hilissügisel ja kohale jäid mõned Vene sõjaväeüksused valvet pidama. Revolutsiooni puhkemisel lahkusid aga Vaivarast ka need üksused. Mahajäänud varustuse ja kogu kindlustuste-

tööde varustuse valve kohustused pandi nüüd Vaivara omakaitse-miilitsa üksusele. Kindlustustevõõndi valvesalga ülem, keegi kapten, andis miilitsale relvi ja kogu kindlustustevõõndi täpse plaani. Kaevikuvahte, nagu nimetati Vaivaras neid talupidajaid kes teostasid tsaaririigi varanduse valvet, oli kokku 30 meest. Üldse oli 16 peapunkti, kus kaevikuvahid pidid käima iga päev. Nimelt oli nähtud ette nii, et kaevikuvahid käisid piirkonnas kontrollkäikudel ainult päeval, kuna öösi valvet väljas ei olnud. Tunnusmärgiks oli kaevikuvahidel vaskplekist ketas, mis kanti paelaga kaelas. Oma kontrollkäikude tulemuste kohta kaevikuvahid pidid tegema iga päev ettekande miilitsa-ülemale, kelleks sai 1917. a. varasuvel perepoeg Ruben Proment. Erilist valvet peeti aga Merikülas, kus asus rannikpatarei ja kus olid kohal ka juba kahurid. Algul teostasid Merikülas patarei valvet

des külades. Korralvurite ülesanne oli tabada ka vargaid ja samogonni-ajajaid. Varastega käidi ümber äärmiselt karmilt. Nii oli kord juhus, kus inimesed mõistsid Vaivara vallamaja juures hobusevargale omakohut. Tabatud hobusevaras pekseti algul armetult läbi, siis seoti mees vankriaisa külge ja tehti talle kiiret sõitu, kusjuures hobune lohistas varast järgi. Mees lasti selle järele lahti ja ta karistus oli ka sellega kantud.

Kuna sõja ajal üldse polnud viina saada, siis oli väga moes samogonni ajamine. Maatamehed, kes kannatasid toiduainete puuduse all, käisid vallamajas korduvalt nõudmas, et astutaks karmimaid samme salaviina-ajajate vastu. Nii juhtunudki kord sarnane lugu, et maatamehed läksid puistama üht talupidajat, kelle kohta teati kindlasti, et ta ajab viina. Kui läbiotsijad jõudsid kohale, olevat parajasti viinaajamine olnud täies hoos. Mees taht-

Vabadussõjas vaenlase suurtükitelest kannatada saanud gipsivabriku hooned Irboska jaama juures.

Vaivara mehed, kuid hiljem võtsid valveteenistuse üle Udria ja selle ümbruse talupidajad. Kuigi kaevikuvahide ülesandeks oli kaitsta varandust, varastati seda ometi siiski. Seda ei märgatud aga, õigemini ei tahetud märgata, et vältida juurdlusteid. Tsementi, okastraati, raudteerööpmeid j. m. oli sedavõrd rohkesti igalpool, et väikesel arvul kõrvaldamine ei olnud üldse märgatav. Kaevikuvahid täitsid kohustusi kuni 1917. a. novembrini, mil Alutaguse rajooni komissar A. Nuude, kes asus Narva-Jõesuus, vabastas talupidajad kaevikuvalvuri kohustest. Kohalesõitnud Vene ohvitseridele anti siis üle ka kindlustustööde plaanid ja muud dokumendid. Sellest peale ei valvanud keegi enam neid suuri varandusi, mis kas riknesid lageda taeva all või tassiti laiali.

Kaevikuvahide kutse oli Vaivara talupidajatele õieti lisakohustuseks. Peamiseks ülesandeks oli neil aga korralvalve kogu kihelkonna piirides. R. Proment organiseeris omakaitse-miilitsa kõiki-

nud igatepidi varjata läbiotsijate eest üht ruumi. Ta seletanud, et ta naine olevat haige ja viibivat parajasti vannis. Asi tundus aga kahtlasena ja läbiotsijad tunginud mehe protestidele vaatamata suletud tuppa. Peremehe võrdlemisi noor naine olnud tõepoolest vannis, mis viinudki algul läbiotsijad segadusse, kuid siis selgunud, et see kõik oli vaid pettus. Naine olnud meskivannis, ja tuba olnud täis juba valmisaetud viinapudeleid. Naine käsutatud siis meskivannist välja ja kogu sisse-seade ühes valmisaetud samogonniga konfiskeeritud. Konfiskeerijad jõid aga suurema osa „märjusest“ samas paigas ära ja ei vaielnud selle joomisel enam põrmugi selle ajamise vastu. Vallamajja saadi viia vaid üsna vähe konfiskeeritud salaviina ja kogu tööstuse sisse-seade. Hiljem ei käinud isegi maatamehed enam samogonivabrikuid otsimas, küll aga oli konfiskeeritud salaviinaga hiljem veel paljugi sekeldusi. Vallamajas võeti mitmel puhul keldrisse viidud viina taga-

Soomusrong nr. 1 kuulipildureid Vabadussõjas.

varadest „külmarohtu“ ja vana-aasta õhtul korraldati koguni korralik oleng. Siis tuli korraldus viia konfiskeeritud salaviin ja sisseseaded Narva-Jõesuhtu, aktsiisiametniku korraldusse. Meestel oli siis häda suur. Tehti nii, et peksti pudeleid puruks, viidi tüki Narva-Jõesuhtu ja seletati, et vanker olevat läinud teel ümber ja seetõttu purunenud kõik pudelid!

1917. a. sügisel muutus poliitiline olukord tõsisemaks. Maatameeste liikumine muutus aktiivsemaks. Peale oktoobrirevolutsiooni hakkasid enamlased ümbruskonnas üle võtma vallaomavalitsusi. Ka Vaivaras tehti selles sihis kihutustööd. Eriti agarat tööd tegid J. Uustalu ja Laast; viimane oli kooliõpetaja Auveres. Vastuolu maatameeste ja pärisperemeeste vahel läks äärmiselt teravaks 1918. a. algul, kui Vene väerinne hakkas juba laostuma ja taganevad väeosad tekitasid korralagedust. Ka omakaitse valveteenistus muutus siis märksa hoolsamaks. Valvet teostati külade viisi ja nii, et õsiti olid relvastatud valvepostid maantee ääres, kuna päeval valvepostid tõmbusid maanteest kaugemale. Kardeti, et taganevad väed võivad tungida külladesse ja seal panna toime rüüstamisi. Mitmel puhul talupidajad olid koos ja kaalusid tekkinud olukorda. Leiti, et endi varanduse kaitseks tuleb vajaduse korral isegi kasutada relvi kui teisiti pole võimalik küllasid hoida rüüstajate eest.

Sugugi ei valmistanud põllumeestele rõõmu ka maatameeste organiseerimine, kes ka relvastusid. Mitmel puhul põllumehed tegid maatameeste juures läbiotsimisi, et nendelt ära võtta relvi. Korra salkkond relvastatud madruseid, kes olid tulnud Vaivarasse looma uut võimu, tungisid Vaivara rahvamajja, kus peeti parajasti vallavolikogu koosolekut. Oli karta, et madrused koos maatameestega võivad võtta võimu koguni vägivaldselt üle. Miilitsa ülem R. Proment, kes juhatas koosolekut,

palus madruseid jätta relvad eesruumi ja tulla siis koosolekule. R. Proment lootis eesti sõjaväelastele, et vajaduse korral nende abiga sundida madruseid lahkuma saalist. Kuid madrused polnudki nii kurjad, kui algul kardeti. Koosolek möödus rahulikult, mis oli tingitud vist küll ka sellest, et kohalikud maatamehed tõenäoliselt olid informeerinud madruseid sellest, et põllupidajad ja nende sõjaväeteenistusest vabanenud pojad on kõik hästi relvastatud. Ja vaevalt olekski maatamehed suutnud koos madruste-

gagi võtta nendelt võimu üle vägivaldselt.

Põllumehed olid organiseerinud luureteenistuse, et olla aegsasti informeeritud maatameeste sammudest. Sellekohasel kokkuleppel Vaivara mõisas asuva telefonikeskjaama preili ühendas kõik kõned ka vallamajaga. Kuna aga alati ei olnud inimesi vallamajas, siis oli salaliin viidud Promenti talusse, kus alatiselt keegi kuulas telefonikõnesid pealt. Maatameeste juhid olid äärmiselt üllatunud, et põllumehed olid alati täpselt informeeritud nende salajastest toimingutest ja kavatsustest. Et siin telefon osutus kaasaaitajaks seda ei taibatud. Kuna põllumeestel oli tihe side loodud ka eesti rahvusväeosadega, kes asusid Vaivara ümbruses kodanike varanduste kaitse taganevate vägede rüüstamise vastu. Telefoniline salaluure oli ka meie sõjaväe osadele mitmel puhul kasulik, kuna vastaste kavatsustest sõjaväe kohta saadi aegsasti informatsiooni, millega välditi nii mõnigi üllatus.

Kriitiliseks muutus olukord aga vähe hiljem. Pealtkuulatud telefonikõnest selgus, et Narvast kavatsetakse saata Vaivarasse punakaarti 4. Eesti polgu üksusi laiäli ajama. Villem Proment teatas sellest kavatsusest kohe 8. roodu staapi, mis tookord asus Vaivara mõisas. Ühtlasi asuti kohapeal selgitama, kuidas oleks võimalik kohapeal selleks aidata kaasa, et eesti sõjaväelased jääksid ka edaspidi põllumeeste kaitseks. Vallavanem E. Ülesoo kutsus arukama maatamehe Uustalu kohale ja seletas, et viimane peaks kogu oma oskuse panema mängu, et vältida võimalikku verevalamist. Uustalu pidi tegema selgeks, et eesti sõjaväelased ja ka kohalik omakaitse teostab ainult varanduse kaitset taganevate vägede rüüstamise vastu. Et Uustalu saatmine oleks kõigiti ametlik ja kogu valla rahva ühine tahe, siis andis vallavanem Uustalule kaasa ka vallavolikogu protokolliraamatu. Verevalamist Vaivara mõisas ei tulnud, kuid eesti

sõjaväelased saadeti laiali ja kohalike maatameeste tegevuse tõttu said punakaartlased kätte ka mõisa sõiduhobustetalli põranda alla peidetud relvad, mis olid toodud Rakverest väljajagamiseks kohalikule omakaitsele. Ühtlasi vangistati 8. roodu ülem st. kapten R. Uuk ja viidi Narva kaasa.

Põllumeeste omakaitse seljatugi nõrgenes rahvusväelaste laialisaatmisega tunduvalt, kuid meelt siiski ei heidetud. Küll aga organiseeriti siis veel suurema hoo ja innuga põllumehi oma-

kaitsesse. Sel raskel ajal tuli ootamata üllatusena teade, et Eesti on kuulutatud iseseisvaks riigiks. See teade jõudis Vaivarasse küllaltki kummalisel teel, milles oli jälle abiks telefon. 24. veebr. oli vallamajas koos salkkond põllumehi omavalitsuse juhtide ja miilitsaülemaga. Arutati parajasti küsimust, kas anda lõpuks maatameestele siiski vallaomavalitsus üle. Naabervaldades oli seda tehtud juba varemalt. Vaivaras oli ette näha, et maatamehed määravad omavalitsuse juhtideks küllaltki tasakaalukad mehed. Asja arutamise ajal helises telefon. Keskjaam oli annud jälle haruühenduse vallamajja. Telefonis luges keegi ette iseseisvuse kuulutamise manifesti. R. Proment ütles uudise kohe teistele edasi, kes kirjutasid manifesti lõpuosa peagu sõnasõnalt üles. Kes kellele iseseisvuse manifesti teksti telefoni teel edasi andis, seda ei läinudki korda teha kindlaks. Üllatus oli äärmiselt suur ja algul ei tahetud seda kuidagi uskuda. Alles teisel päeval tuli Tallinnast kohaliku apteegi omanik, kes tõi manifesti väljakuulutamise kohta juba kindlamaid teateid. Teateid iseseisvuse väljakuulutamise kohta saadi ka Vaivara jaama kaudu, kuna jaamaametnikud omakorda olid hankinud teateid selle kohta Tallinnast. Veebruari lõpul tõi Vaivarasse täpse manifesti laevakapten Treilmann. Eesti iseseisvuse väljakuulutamine levis külades kulutulena. Ainult kohalikud maatamehed ei uskunud seda algul, vaid tähendasid pilkavalt, et polevat mingit Eesti riiki, vaid see olevat puha valgete parunite trikk, mil polevat midagi ühist eesti rahvaga.

Kuigi oli päris kindel juba, et Eesti on kuulutatud iseseisvaks, kippus minema Vaivaras, mis punakaartlaste seletuse järgi oli veel ainuke tagurlaste kant, võim Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogu kätte. Kuid see võimu püsimine maatameeste käes kestis vaid üsna lühikest aega, kuna umbes nädal aega pärast oma-

Soomusrong nr. 2 suurtükivorm „Sepp Villu“ Vabadussõja päevil.

valitsuse ülevõtmist tulid juba sakslased. See vahepealne ajajärk oli aga äärmiselt raske omakaitsele ja nende juhtidele, kuna neid ähvardati lasta maha ja juhte otsiti korduvalt taga. Nii viibisid punakaartlased Vaivara mõisas ja otsisid omakaitse juhte, kes pidid kogunema sinna. Kuid õnneks jäid viimased hiljaks. Punakaartlased lahkusid teisteed mööda ja omakaitse juhid, eesotsas vallavanema E. Ülesoo ja miilitsaülem R. Promentiga, jõudsid mõisa õuele. Seal kuuldi olukorrast ja põgeneti. Vaivara mõisa ümbruses oli juba väljas punakaardi valveposte ja põgenevad omakaitse juhid sattusid nende tule alla. Kuid meestel õnnestus siiski põgeneda. Osa mehi varjas end tühjades küünides, osa aga põgenes koguni merele, kus jääpankade taga varjasid endid. Kuid õnneks ei saadud ainustki omakaitse juhti kätte. Küll aga ei pannud omakaitse juhid käsi rüppe, vaid koguni teostasid vasturünnaku sellega, et käisid korjamas maatameestelt relvi, et viimased ei muutuks kohalikele talupidajatele hädaohtlikuks. Väljast sissetulnud relvastatud jõuke ei kardetud nii palju, sest nende eest osati hoida endid varjul ja ka teotseda, kuid omad maatamehed relvastatult oleks võinud vangistada omakaitselisi. Eriti aktiivselt liikvideeriti maatameeste salku enne sakslaste tulekut.

Õöl enne sakslaste tulekut olid omakaitselased Perjatsis kogu öö väljas valvel. Õnneks ei püüdnudki maatamehed ja ka viimased lahkuvad väeosad rüüstama hakata. Nii oli juhus Promentite talus, kus üks maalt põgenev ratsasalk sõitis talu õuele ja nõudis öökorterit. Muidugi ei saadud neid ära ajada. Mehed olid aga kabuhirmus sakslaste pärast. Mahalaskmise ähvardusel päriti järele, kas tõesti pole kusagil lähedal „valgeid“. Üks ratsanik läinud õuele ja näinud emal põõsaid. Mees kohe ähvardama Martin Promentit, et miks viimane püüdnud varjata „valgete“ olemasolu külas. Pro-

ment seletas küll, et eemal pole näha ainustki inimest, kuna näha on ainult põõsaid, kuid ratsanik ei uskunud seda. Ta kinnitas, et sakslaste rong on jõudnud juba Vaivara jaamast läbi ja eemal hämaruses paistvad liikuvad kogud võivad olla ainult sakslased, kuna küla püüab haarata sakslaste üksus. Et ei olnud põhjust sõdureid kinni hoida, siis talupidaja hakkas lõpuks ka „nägema“, et põõsad ikka tõepoolest „liiguvad“. Ratsanikud palunud siis juhatada teed, et pääseda põgenema. Proment näidanudki lühema tee randa, kust kaudu on võimalik põgeneda otse üle merejää Venesse. Ratsanikud ei püüdnudki pikemalt selgitada „liikuvate kogude“ saladust, vaid istusid hobustele ja põgenesid suure kiiruga.

Et Vaivara omakaitse osutus tugevaks, oli lin- gitud peamiselt heast relvastusest. Relvi saadi mit- melt poolt ja mitmel viisil. Esimene relvastus saadi, nagu eelpool tähendatud, kindlustustevõõndi komandandilt. Need relvad anti välja ainult kaevikuvahtidele. Kuid kõik kaevikuvahtidki ei saanud relvi. Nii toodi pärast revolutsiooni puhkemist Vaivara mõisas mitmesuguseid jahipüsse, mis ja- gati meestele välja. Talupidajad muretsevad ka ise endile relvi, kust aga keegi sai. Siis toodi 1917. a. sügisel ka Rakverest relvi lisaks. Relvade tooja- teks määrati R. Proment, R. Männik, J. Teppich ja Saareke. Sõideti Rakverre vaivaralase J. Klaus'i, A. Anderkopi ja M. Juhkami juurde. Relvad toodi maavalitsuse rongiga Vaivara jaama ja toimetati siis kogu püsside tagavara H. Männiku tallu, kus jagati välja eriti ustavatele meestele.

Sakslaste tulekuga likvideeriti omakaitse ja relvad kästi viia Saksa okupatsioonivõimude kor- raldusse. Seda korraldust täideti aga ainult osa- liselt. Suur osa relvi jäi inimeste kätte. Püssid peideti katuseräästadesse, maa sisse, kiviaedadesse ja kändude alla. Omakaitse oli ka kuulipildujaid, mida ei tahetud kuidagi anda välja, samuti oli omakaitse rohkesti käsigranaate. Kuulipilduja tehti lahti ja peideti osade viisi Perjatsi küla taldesse. Kui mindi Narva alla, siis ei leitud kuidagi üles kuulipilduja rauda. Alles kui vaenlane tungis maale sisse, leiti kuulipilduja raud üles. Kuulipilduja alus ja terve koorem käsigranaate viidi hobusega Metsaküla lähedal asuvasse nn. Mitratskisse, kus on Perjatsi talupidajate heinamaad. Relvade vii- mine oli seotud suure riisikoga, kuna sakslaste kätte sautumisel poleks mõistetud meestega nalja. Vaivara Sinimägede lähedal okupatsioonivõimude politseinik pidigi tabama relvakoorma, kuid mehed nägid õigeaegselt politseinikku ja põgenesid üle põldude metsa. Üks kuulipilduja oli peidetud Vana-Sõtkke külla. Veel peideti käsigranaate kivi- aedadesse ja palju granaate jäigi sinna.

Sakslaste tulekuga tehti lõpp omakaitsele. Mii- litsaulem ja omakaitse juht R. Proment teotses veel küll lühikest aega, kuid siis lõppesid temagi ülesanded. Omavalitsuse juhiks kutsuti tagasi

tsaariaegne vallavanem. Omakaitse liikmete vahel jäi aga side alles. Sakslased saatsid Vaivarast roh- kesti aktiivsemaid mehi nn. traataeda, et sel teel lüüa rahva endaaglatust. Traataeda saatmi- ne toimus nii, et ühele või teisele talupidajale tuli kutsuda minna Vaivara mõisa. Mõisa omanik parun K. Korff oli nimelt tol ajal Rakvere kreisiülema abi. Ükski mõisa kutsutuist ei tulnud enam tagasi. Nii kutsuti mõisa ka Vaivara end. vallavanem E. Ülesoo ja omakaitse juht R. Proment. Oldi päris kindel, et kutsule järgneb vangistamine ja traataeda saatmine. Mehed olid isiklikult tuttavad Repniku mõisa omaniku von Baer'iga, kes muu- hulgas kuulus ka revolutsioonigaegsesse Vaivara vallavolikogusse. Von Baer ei soovitanud meestel minna Vaivara mõisa, samuti ei soovitanud mõisa minna ka Perjatsis elutsev komandant Köpffe. Hiljem valla agaramaid mehi siiski enam ei tüli- tatud okupatsioonivõimude poolt.

Saksa valitsuse ajal kogunes Vaivarasse roh- kesti ohvitseri, kes olid kohalike talupidajate po- jad. Nende vahel oli tihe side, mis hakkas võtma aga kindlama organisatsiooni ilme alles suve lõpul. Sel ajal tekkisid kuuldused juba Saksa rinde laos- tumisest Läänes. Ka kohalike Saksa sõdurite mee- leolu langes. Nad juba päris avalikult söimasid balti mõisnikke. Eesti ohvitserid puutusid nüüd veel sagedamini omavahel kokku ja arutasid neil kokkupuutel mitmesuguseid tulevikukavasid. Nii olid kapten N. Steinmann ja E. Paumann korra Sillamäe männikus, kus jälle kõnelesid mitme- suguste tulevikukavade üle. Muuhulgas kaldus jutt ka käsikluskonadele. N. Steinmann leidis, et ka selles asjas peaks midagi võtma ette. Kui kord tuleb aeg, mil vaja on käsikluskonu, siis on juba hilja neid hakata leitud ja kindlaks määrama. J. Klaus'i juures hiljem töötatigi välja sõjaväelised käsikluskonad, mis hiljem võeti ka tarvitusele.

Augusti lõpul algas juba intensiivsem organi- seerimistöö. Seda tehti äärmiselt konspiratiivselt, et sakslased ei saaks asja avalikuks tulekul kõiki interneerida. Ühel õhtul, augusti lõpul, ilmus J. Klaus'i juure telegrafistina Vaivara jaamas teeni- niv Karl Vaas ja teatas, et Tallinnast on sõitnud kohale laevakapten Treilmann, kes soovivat kõ- nelda Klaus'iga. Vaasi juures peetigi siis salajane nõupidamine. T. teatas, et sakslaste kaotus Lääne- rindel on kindel, mille tulemusena okupatsioonivõ- väed võivad peagi lahkuda Eestist. Sellega ühen- duses võivad aga tekkida uued hädahud. Treil- mann tegi Klaus'ile ülesandeks organiseerida usta- vaid mehi ja nende juhiks kutsuda mõni kohalik ohvitser. Samuti tuleks asuda relvastuse ja lahing- varustuse kindlakstegemisele Vaivaras, sest tulevat arvestada ka relvastatud jõuga vastuhakkamist vaenlasele. Organiseerimistöödele ta palus kutsuda eriti ustavaid mehi. Selgus veel, et Treilmann oli käinud omakaitset organiseerimas veel ka Iisakus ja Jõhvis. Lahkumisel ta käskis pidada sidet

A. Anderkopiga Rakveres. Kes olid Anderkopi abilised, seda Treilmann ei teatanud.

Ka J. Klaus püüdis organiseerimistööd viia läbi suure saladuskatte all. Ta otsustas valida endale kaaslasteks organiseerimistöö juures E. Ülesoo ja R. Promenti, saates nendele kirja vastavate korraldustega. Kirja andis R. Promentile Vaivara rahvamajas peo ajal üle E. Paurmann. Kuna kiri tuli ettevaatuse pärast hävitada, siis kirjutas R. Proment kirja teksti lausete kaupa kodus seinatapetile. R. Proment kõneles asjast mitmele ustlavale mehele ja siis hakati tegema salaja ettevalmistusi relvastatud üksuse loomiseks. Ustavamad mehed käisid salaja koos Promentite talus, kus peale Ruuben Promenti olid agarad lõõma kaasa ka ta vanemad vennad Martin ja Villem. Meestel oli üldse suur julgus käia koos Promentite talus, kuna samas majas elas ka Saksa komandant.

ja paluti vastuvõttu. Vaivara mõisa läksid E. Ülesoo, K. Terras, K. Steinmann, J. Klaus ja R. Proment. Brigaadi ülem ja Vaivara mõisa omanik andsid ilma pikema jututa kohe oma nõusoleku. Brigaadi ülem oli küll väga huvitatud meie eraldusmürgist, et ta saaks seda käsikirjast läbi lasta, nagu ta ise tõendas. Temale teatati, et omakaitselaste riietus on tavaline, kuid käevarre ümber kantakse eesti rahvusvärvilisi linte. Ta oli veel suuresti huvitatud ka sellest, kelle korraldusel ja mis sihil hakatakse organiseeruma.

Saanud kirjaliku loa Saksa brigaadi ülemalt, mindi nüüd juba julgemalt koju tagasi ja asuti veelgi energilisemalt tegevusse. Vaivara rahvamajas peeti koosolek, kus valiti üksmeelselt sõjalise üksuse juhiks kapt. N. Steinmann, kuna teised koosolekul viibivad ohvitserid jäid tema abideks. Ühtlasi otsustati kutsuda mehi vastavate kutsetega

6. jal.-polgu osi positsioonil Pihkva taga Porhovi rajoonis augustis 1919. a.

Seega kujunes olukord mitmeti koomiliseks: almisel korral töötas komandantuur, kuna ülemisel korral peeti salakoosolekuid. Neist koosolekutest võtsid ossa K. Terras, N. Steinmann, E. Ülesoo, R. Proment jt. Novembri esimestel päevadel sai J. Klaus Rakverest teate, et rahulepingu põhjal peavad Saksa okupatsiooniväed lahkuma Eestist. Samuti olevat sakslased nõustunud sellega, et eestlased võivad endid enne nende lahkumist sõjaväelisel organiseerida riigipiiride kaitseks. See teade oli julgustuseks. Otsustati tulla nüüd juba pörandalt välja ning hakata edasi teotsema legaalselt ja julgemalt. Mindigi Saksa komandandi juurde ja paluti luba korraldada vabatahtlike rühmale sõjalisi harjutusi. Komandant kinnitas, et temal puuduvad sarnase luba andmiseks volitused. Ta soovitas pöörduda Vaivara mõisa omaniku K. Korffi poole, kelle juures elas ka Saksa brigaadi ülem Makovski. Võeti telefoniühendus Vaivara mõisaga

Vaivara rahvamaja juurde. Koosoleku peeti umbes 6. novembri paigu. Pärast koosoleku lõppu kapten N. Steinmann heiskas rahvamaja katusele esmakordselt üles Eesti lipu. Sel ajal läksid parajasti rahvamajast mööda Saksa ohvitserid.

Vaivara omakaitse kujunes nüüd järgmiseks: kapten N. Steinmann oli juhiks, kuna tema abiks jäi lipn. H. Männik. Moodustati erirühmad, mis kujunesid järgmiselt: Perjatsi rühma organiseerijateks sai Proment, kuna rühma piirkonda kuulusid Perjatsi, Liiva- ja Kirikuküla; Kesk-Kannuka rühma pealikuks said K. Terras ja Ed. Ülesoo, kuna rühma piirkonda kuulusid Kannuka, Uue-Sõtke ja Sillamäe; kolmas rühm moodustati Vana-Sõtkel, kus organiseerimistööid juhatas kapten N. Steinmann; Türsamäel oli organisaatoriks E. Paurmann.

Vabatahtlike üldkogumine toimus 10. nov. Kokku tuli Vaivara rahvamaja juurde 81 meest. Paljudel olid kaasas püssid ja kohale oli toodud

ka rauata kuulipilduja. Mehed rivistati üles ja kapten N. Steinmann ütles meestele: „Mina mobiliseerin teid.“ See oli õieti esimene mobilisatsioon meie Vabadussõja eel, kuna Viru maavalitsus kuulutas mobilisatsiooni välja hiljem. Kapten N. Steinmann luges samal kogumisel meestele ette ka Eesti iseseisvuse manifesti. Südamliku kõne pidas elatunud talupidaja Mart Sorro; kõnelesid veel J. Klaus ja E. Ülesoo. Heisati riigilipp ja lasti kolm kogu-pauku püssidest.

Pidulik osa oli seega läbi. Tuli asuda tööle. Mehed kõik tegid seda suure armastusega asja vastu. Kuna relvadest oli puudus, siis saadeti ltn. J. Teppich neid tooma Rakverest. Temaga sõitis kaasa ka kapten N. Steinmann. Relvade kohaletoimetamine polnud aga sugugi nii lihtne. Kuidagi ometi saadi relvad viia Vaivarasse H. Männiku talu. Samal ajal ka kohalikud maatamehed tõid Rakverest relvi. Oli karta, et nad püüavad relvi ära võtta enne nende väljajagamist ja seepärast võeti Männiku talu relvastatud kaitseliitlaste poolt valve alla. Järgmisel päeval jagati relvad välja.

Siis algasid õppused. Neid peeti korralikult ja mõned salgapealikud teostasid isegi taktikalisi õppusi, et mehi paremini ettevalmistada. Kapten N. Steinmann, kes oli äärmiselt energiline inimene, ei leppinud üksi sellega, et Vaivara loodi sõjaväeline üksus, vaid ta leidis mahti minna kaitseliitu

organiseerima ka Iisakusse ja Peetri valda. Tema korraldusel sõideti ka Merikülla, et võtta üle rannakaitsepatareid. Niikaua peeti sealgi valveteenistust, kuni jõuti ka Peetri vallas organiseerida kaitseliit. Siis võtsid Meriküla rannakaitsepatareide kaitse üle kohalikud kaitseliitlased.

Esimesed kaitseliitlased saadeti Vaivarast Narva 21. nov. Need panid aluse 4. jal.-polgu 1. roodule, kuna teine salk kaitseliitlasi läks Narva 22. nov. kapten N. Steinmanni juhatusel. Vaivara jaamast lahkumisel pidas vallavanem E. Ülesoo mees-tele vaimustava kõne. Vaivarasse jäid maha vanemad mehed, kes teostasid kohapeal korralvet. Ühtlasi koguti talust talu käies toiduaineid, mis saadeti Narva sõitnud kaitseliitlastele järgi. Ka kapten N. Steinmanni rühm loeti Narva jõudmisel kohe 4. polgu koosseisu. Pärast Narva lahingut oli Vaivara kaitseliidu üksus kõige korralikum löögiüksus, millise tunnustuse andis ka tolaeagne 4. polgu ülem polk. A. Seiman.

Vaivarast taganemisel läksid kaasa ka juba vanemad, aastates talupidajad, kes olid vabatahtlikult astunud kaitseliidu ridadesse. Lahkumisel Vaivarast kohalikud enamlased ähvardasid maha tappa kõik kaitseliitlaste perekonnaliikmed, kes jäävad maha. Seda ähvardust aga ei täidetud ja enamlased ei teinud oma võimuloleku ajal ühelegi vaivarlasele liiga.

Kooliõpilase mälestuskilde Eesti iseseisvusvõitlusest.

Johannes Ibrus.

1. Maailmasõda ja vene revolutsioon.

Maailmasõja algaastail õppisin Viljandi kihelkonnakoolis. Kooliskäimine ei olnud kerge, sest isa suri mõni nädal enne sõja puhkemist ja vanem vend mobiliseeriti vene sõjaväkke, seetõttu majanduslikud raskused, mida olime sunnitud kandma emaga kahekesi, olid küllaltki suured. Olin sellal 13-aastane ja võisin emale olla abiks igapäevase leiva teenimisel ainult kooli vaheajad. Sõja esimestel kuudel elasime Viljandi linna lähedal Karula mõisas, kus mu isa oli teeninud sepana ja masinistina enne surma. Pärast isa surma võimaldas mõisa omanik Marie v. Helmersen minu emale ja mulle elamise mõisas kuni aasta lõpuni, sest isal oli olnud mõisaomanikuga aastaleping. Hiljem, 1915. a. varakevadadel, kolisime Viljandi agulisse, n. n. Kantrekül-

la, veel hiljem juba siselinna. Viljandis möödusid mu kooliaastad Maailmasõja päevil, selle lõppedes, enne ja pärast Vabadussõda.

Viljandi kihelkonnakool, kus õppisin kuni 1916. a. kevadeni, oli sellal puht vene kool vene õppekeelega. Kooli juhatajaks oli tubli koolimees Hendrik Kodaras.

Koolitöö sõja õhkkonnas oli kuidagi rahutu, kuidagi äraootav. Paljudel õpilastel olid isad ja vennad sõjas, seetõttu oli sõjameeleolu õpilasile väga lähedane. Loeti lehtedest hoolega sõjateateid, korrati kuuldut-nähtut oma seisukohalt.

Üldine meeleolu oli patriootlik ja kõnelusis sageli avaldati lootust, et ka eestlased, kui venelased peaks võitma, saaksid siis võidust osa.

Ajalhed ja omavahelised jutuajamised ei olnud ainukesed, mis viisid õpilasi sõjamõtteile ja kokkupuutesse sõjameeleoluga. Viljandi linnas

oli neil aastail rohkesti vene sõjaväge, vahel korraga 3—4 polku. Vene sõdurid ruumipuudusel paigutati eramajadesse ja kokkupuuted kohalike elanike ning vene sõdurite vahel olid õige tihedad. Vene sõdurid müütasid sageli leiba ja muid aineid, mis neil oma tarviduste rahuldamisest üle jäi. Naised pesid ja lappisid sõdurite pesu ja riideid ja selle eest sõdurid tasusid leiva- ja muude ainetega. Kooliõpilased, kes olid vene keelega enam-vähem kodus, olid sageli tõlkideks ja sageli ka ise sõlmisid tutvusi sõduritega. Nii elas noorsugu täiesti sõjaõhkkonnas, ja sõjamängud olid rohkem moes kui kunagi enne. Hoolega jälgis noorsugu sõjaväelisi õppusi ja paraade, mis peeti linnaümbruse väljadel. Sõdurite uljad laulud jäid varsti pähe ja neid lauldi suure innuga. Õhtuti peeti siselinmas ja linna agulis Kantrekülas otse tänaval sõdurite õhtusi loendusi, mis lõppesid alati palvega, kus väeosad laulsid „Meie isa“ palvet. Selliseil juhtudel piirasid sõdureid alati tihe uudishimulike ring, kus esirinnas olid poisikesed.

Ka otse kooli seinte vahel tuli tegemist teha sõjaprobleemidega. Koolides korraldati sagedasti korjandusi haavatute ja üldse sõdurite jaoks. Annetati peamiselt tubakat, seepi, maiustusi, pesu jm. Koolides valmistati pakke, mis hiljem saadeti rindele.

Nii elas kogu rahvas sõjaõhkkonnas ja pika-peale harjuti sellega, nagu olekski pidanud nii olema.

1916. a. kevadel lõpetasin Viljandi kihelkonnakooli ja sama aasta sügisel astusin Viljandis Barklai de Tolly nimelise kõrgema algkooli kolmandasse klassi.

Nimetatud algkoolis valitses ehtne vene vaim. Koolis oli inspektoriks tõsivenelane Senjuk, — õpetajaist mäletan veel Aleksander Shaljevskit, kelle naine oli eestlanna. Koolis oli ka sõjaline õppus ja selle õpetajaks oli kohalik linnapolitse'i ülem lätlane Jungst, keda nägin Vabadussõja päevil Valgas Luke platsil ja kelle kohta alles siis sain teada, et ta oskas puhtalt eesti keelt. Oli veel õpetajaid venelasi, eestlasi ja lätlasi, neid tuli ja läks, nende meelsus ja mõju ei olnud eriti silmatorkav.

*

Esimese teate Vene keiser Nikolai II langeemisest saime koolis suure vahetunni ajal, mil

keegi poistest oli toonud jalutusruumi värsket ajalehte.

Revolutsiooni ratas oli nii siis pandud veerma, mis haaras lõpuks väikese Viljandigi. Lugesime vähe ajalehti, mille tõttu olime võrdlemisi vähe informeeritud sellest, mis sündis laial Venemaal ja kaugemal meie omal maalgi. Üks jutt tuli siit, teine sealt, mis oli tõde või vale, sellest oli meil vähe aimu. Sellepärast ka kõik sündmused, mis puhkesid, tabasid meid ootamatult ja olid ikka äärmiselt uudsed.

Esimene rongikäik toimus Viljandis ühe poliitilise koosoleku lõppedes Käsitöölise Seltsi ruumes Posti tän., kust suur rahvahulk, valgus tänavale, ees sini-must-valge lipp. Seisime mõne koolivennaga Lossi tänavaga nurgal ja küsisime üksteiselt, mis lipp see on. Keegi siis seletas, et see olewat Eesti rahvuslipp. Nii saime teada oma lipu värvid. Rongikäigus oli veel teisi lippe, arvan mäletavat Käsitöölise Seltsi vana punast lippu aastanumbritega ja pealkirjadega.

Liikusime rongikäiguga ühes läbi linna. Kas lõnesid peeti, ei mäleta, aga lauldi kõvasti ja hurraatati. Lärm oli kohutav. Kõlasid ka sõnad, nagu „vabadus“ ja „vendlus“. Ka meie, õpilased, karjusime niipalju, kui oli jõudu.

Rongikäike ja mäitinguid peeti hiljem küll pea igapäev. Kõmpisime tihti surmväsimuseni mööda tänavaid ja juubeldasime rahvahulgaga kaasa. Käidi Lossimägedes 1905. a. mahalastute haudadel ja mujal. On meele jäänud üks rongikäik, mille põhjustasid kooliõpilased.

Oli mingi ülerüklük revolutsioonipäha. Õhtuks kutsuti meid koolimajja, kus meie usuõpetaja Villem Tubin (praegu koolidirektor Tartus) mõne sõnaga selgitas meile üldist valitsevat olukorda. Ta tegi seda eesti keeles, kuna usuõpe-

Vabadussõjas vaenlase suurtükivõllast purustatud Halahhalnja mõisa hooned Irboska lähedal.

taja ka varemalt alati tohtis kõnelda eesti keeles, sest usuõpetust anti emakeeles. Muuseas ta manitses meid, et meie ei tungiks sündmusile väga lähedale. Laulsime veel mõned laulud, sest V. Tubin oli ka lauluõpetaja ja siis lasti meid tulema. Seisime koolimaja nurga juures ja arutasime, mis teha. Linn oli tuledesüras, ukendel põlesid küünlad ja rasvalambid, rahvast oli liikel haruldaselt palju. Viimaks keegi meist arvas, et võiksime marssida rivikorras läbi linna.

„Ja laulu lööme lahti!“ ütlesin mina.

Alustasime „Eestimaa, mu isamaa“ ja liikusime üle turu (praegune Laidoneri plats) Lossi tänavale. Varsti kogunes meie järele suur rahvahulk, tänav aärtelt tuli järjest lisa juurde ja varsti oli kõikjal selline rahvamurd, et ei näinud lõppu. Marssisime mööda linna, laulsime, rahvas kogu aeg lauldes ja kisades järel. Nii kõndisime poole ööni ja kogu linn rökkas.

Hiljem ei tehtud koolijuhatause poolt enam mingeid korraldusi, kuidas peame käituma revolutsioonikeerises. Käisime vabalt kõigil koosolekul ja müütinguil. Sügisel oli Viljandisse asunud ka Mütavi Realkool, mis oli evakueeritud sakslaste eest. Realistid olid juba suuremad hürad, nende hulgast tekkis isegi müütingute kõnemeeli. Niipalju kui mäletan, olid selliseiks kõnemeesteks juudisoost õpilased; lütlased olid kuidagi tagasihoidlikumad.

1917./1918. õppeaasta algas päris rahulikult, ka suviseist sündmusist enne seda ei ole midagi jäänud meelde. Aga poisid olid täis revolutsioonilist ja juba ka rahvuslikku vaimu.

Meil oli koolis nähtud ette vabatahtliku õppeainena üks tund nädalas eesti keelt. Sellest tunnist võttis osa kogu klass (siis juba 4-s — kooli lõpuklass). Eesti keele õpetajaks oli Jaan Lepp. Millepärast olid õpilased arvamusel, et Lepp ei õpeta meile emakeelt küllaldase tagajärjekusega. Ühel oktoobri hommikul kogunesime selle asemel, et minna eesti keele tundi, koolimaja lähedale Trepimäele, kus korraldasime koosoleku. Otsustasime paluda inspektorilt uue eesti keele õpetaja määramist.

Järgmine tund oli matemaatika ja siis olime kõik kohal. Minu ülesandeks oli jäänud palvekirja koostamine inspektorile. Tegin sellega algust kohe samas matemaatika tunnis, et jõuda järgmiseks päevaks koguda allkirjad ja esitada palve. Asjad aga arenesid nii, et see palve jäi esitamata.

Õhtul umbes kella 11 ajal või veidi hiljem, mil pidi Viljandisse saabuma Tallinna poolt tulev rong, kuulsin omapärast põrinat, mis esialgu tundus rongi mürinana. Olin juba voodis, kui kuulsin õult kostvaid hääli. Sain aru, et keegi majaperemehe tuttav pidi minema rongile ja kuulsin selgesti majaperemehe hüüdu: „Kuule, sa jääd rongile hiljaks, rong tuleb juba, kuuled!“

Minu ema, kes magas teises toas, ütles seepeale:

„See pole rongi mürin. Vaata, et on viimati sepeliin...“

Hetke pärast muutus mürin tugevamaks, kohe selle järele kostis omapärane sisin ja vingumine, — siis kostis kõrvululukustav plahvatus.

Mäletan, meie korteris riietekapi otsas oli mitmesuguseid esemeid. Nüpea kui kõlas sisin, välgatas ka tuli, maja vappus ja esemed lendasid kapi otsast suure kolinaga alla. Kohe järgnes sellele veel terve rida plahvatusi.

„Issand Jumal, eks olegi sepeliin!“ karjatas mu ema ja kuulsin teda voodist välja hüppavat. Esimese plahvatuse kõlades olin ka ise voodist välja hüpanud ja ruttasin ema juure, et teda rahustada. Olin ka ise hirmul ja hoidsin end küüru, kartes, et pommikillud võivad aknast lennata sisse. Plahvatuste ja tulevälgatusete järgi otsustades pidid pommid langema õige lähedale.

Mu kartused ema eest olid siiski liialdatud, sest ta suutis end valitseda. Halvem oli, et väiksesse hoovimajja, kus elasime, tormas varsti pärast esimesi plahvatusi trobikond õõriütuses naisi, kes halisesid ja hulusid. Meie maju oli kivist ja nad olid arvamusel, et see kaitses neid pommide eest paremini. Kartsin üldist paanikat ja toimetasin naised kuidagi tagasi hoovile, selletades kogu aja, et puumajas on pommitamise ajal isegi palju ohutum viibida kui kivimajas, iseasi oleks juba keldris. Hoovile jõudes nägin majaperemeest Friedrich Tustit, kes vahtis räästa alt taeva poole ja vandus: „No, kuramus, eks tõmba nüüd! Siit räästast su pommid läbi ei tule.“

Vaatasin ka taeva poole. Nägin taeva foonil vaevalt-vaevalt pikka sigarikujulist tumedat kogu. See oligi zeppelin. Ta ei pildunud enam pomme, ka ei olnud kuulda mootorite põrinat.

Suur huvi oli minna kohe linna vaatama, mis on sündinud, aga ei tihanud ema jätta üksinda. Tegin siis temale selgeks, et jalutamine sellises olukorras on kasulikum kui paigalvahtimine. Läksimegi siis kaheks koos tänavale.

Linn oli pime. Jõudes turuplatsile ei pääsenud meie enam kuidagi edasi. Kõik kohad olid rahvast täis ja turg oli ülekülvatud klaasikildudega ning muu prakiga. Turu ääres, nagu pimeduses vaevalt võis näha, oli Koptile kuuluv majal torn ja ülemine kord läinud, seal rusude hulgast võis näha inimesi askeldamas ning aegajalt keegi tõmbas tikust tuld.

„Tooge kanderaam!“ hüüdis keegi äreva häälega. Meist tormas mööda tuletõrjujaid ja teisi inimesi.

Ei mäleta, kui kaua kõndisime linna mööda. Rohkem pommijälgi meie aga igatahes enam ei näinud.

Järgmisel hommikul oli linn omapärasel elu- vuses. Tundus õudu, aga ühtlasi ka mingit sa- lapärast kõdi, nagu oleks järsku nähtud midagi suurt ja võimsat. Koolimajal, mis asus turu ääres, olid purustatud aknad, peale õpetajatetoa akende. Seal katsus inspektor Senjuk meie klas- siga õppetööd jätkata, aga sellest ei tulnud enam midagi välja. Meid vabastati kuni korral- duseeni. Koolimajast läksime salkade kaupa linna vaatama, millist hävitustööd teinud zeppelin.

Paar pommi oli sattunud Tallinna tänavas asuva Urbeli maja aeda; järgmised suuremad purustused olid turu ümbruses. Seal oli purus- tatud mitu maja. Üks pomm oli langenud turu lähedal keset Lutsu tänavat, tapnud ühe voo- ri- mehe ja purustanud Colonque'le kuuluva maja esküülje. Sealt edasi oli rida pomme langenud linnaääre aedadesse, tegemata suuremat kahju, siis järve ja teiselepoole järve. Järveäärsed ka- laspordi harrastajad olid sel ööl, nagu kõneldi, järvest püüdnud puudadeviisi uimastatud kalu. Teiselepoole järve langes kaks pommi, mis ei lõh- kenud. Kaks poisikest kaevasid need välja, pom- mid asetati sangapidi vahepuusse ja toodi üle järve. Siis nägid poisikeste hädaohtlikku askel- damist mõned vanemad inimesed, kes keelasid pommeid linnatoomise. Nägin ise neid pomme järve ääres n. n. Mädalepiku lähedal, kuhu poi- sikesed olid need jätnud. Mõni aeg hiljem tuli Tallinnast paar lendurit, kes lasid need pommid Männamäe all puruks. Nende pommeid plahva- tuse ajal olevat paljud inimesed keldritesse jooksnud, arvates, et pommitab jälle zeppelin.

Tolleaegsete andmete järele visanud zeppelin Viljandile 36 pommi; kõneldi 7—8 surmasaa- nust.

Varsti pärast zeppelini rünnakut asuti tege- ma ettevalmistusi kõrgema algkooli evakueeri- miseks Venemaale, kuna oli karta, et sakslased vallutavad Baltimaa. Mütavi Realkool evakuee- riti Pjatigorskisse, Kaukasuses. Ka suur hulk muid riigiasutusi määrati evakueerimisele.

Koolis katkes õppetöö. Mäletan, käisime ins- pektor Senjuki korteris Kassisaba tänaval, kus inspektor meile andis tunnistused evakueerimise puhuks. Nende tunnistustega oleksime saanud sõidupiletid Sõsranisse, kuhu kool oli otsustatud viia. Meil kellegil ei olnud aga kavatsust sinna sõita, kuid tunnistus võis ju igaks juhuks olla. Kes seda tollal teadis, mille jaoks see võis hea olla.

Kooli varandus, õppeabinõud jne. paigutati kastidesse ja viidi minema. Varsti sõitis mine- ma ka osa õpetajaid, venelasi. Kohe pärast ve- ne kooli lahkumist katsuti kohaliku seltskonna poolt ellu eesti õppekeelega kõrgem algkool, et õpilased, kellel ei olnud tahtmiski Venemaale minna, võiksid jätkata õppimist. Uues koolis aga oli õppemaks poole kõrgem kui vene koolis, minu rahakott ei küündinud selleni ja tuli lah- kuda kooli viimasest klassist. Samal sügisel asu- tati Viljandis ka reaalgümnaasium, mille juha- tajaks sai Theodor Koik. Osa kõrgema algkooli õpilasi, kes vene kõrgemas algkoolis olid eratu- ndes õppinud võõrkeeli, läks üle Viljandi Rea- gümnaasiumi. Minul polnud rahapuudusel või- malik eratunde võtta, võõrkeeled olid takistuseks ja ma ei saanud reaalgümnaasiumi üle minna, kuigi seda kord kavatsesin. Peale selle oleks seal jälle tulnud päevakorrale õppemaks.

Revolutsiooni ajast oleks veel märkida tolle- aegset noorsooliikumist, mis oli koondunud Eesti Noorsoo Rahvusliku Liidu Viljandi Osakonna ümber. Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit asutati revolutsiooni päevil, Tartus, peamiselt sealsel kommertsikooli õpilaste A. Anni, Puusilla, Koorti j. t. algatusel ja sellel olid osakonnad teistes lin- nades. Noorsooliidu tööst peaks sisaldama üksikasjalikke andmeid liidu kirjavara, mis on koondatud Tartusse Kultuuriloolisse Arhiivi. Tä- hendaksin vaid nüpalju, et Noorsooliidu tegevus oli väga pingerikas, see jätkus pärast revolüt- sioonigi ja iseseisvuse ajal, mil ta ümber kujun- dati Koolinoorsoo Liiduks. Revolutsiooni ajal

2. jal.-polk piirivalveteenistuses 1919. a. — Naised palumas ülepiiri laskmist Eestisse.

Meie valvepost Vabadussõja päevil kaitsekraavis.

kuulus liidu koosseisu ka mitteõpilasi, kuigi vähe. Noorsooliidus kajastusid kõik toliaegsed rahvuslikud püüded. Osa õpilasi tegi liidule opositsiooni, ka liidu liikmeskonna hulgas, nii et kärarikkaid noortemitinguid peeti kõigi revolutsiooni aegsete nõuete kohaselt.

Revolutsioonilisest ajajärgust Viljandis on veel meele jäänud üksikuid katkeid.

Õpilaskond elas revolutsioonile väga innukalt kaasa, käies koosolekul ja mittingul. Tõsisemaks läks asi aga pärast oktoobrirevolutsiooni, kui võim sattus enamlaste kätte. Õpilaskonnas olid ainult üksikuid, kes avaldasid pahempoolseid kalduvusi, nagu näit. Johan Reesen. Tema punasus aga ei takistanud teda kaasa löömast Noorsooliidus revolutsiooni päevil ja hiljem Saksa okupatsiooni ajal. Reesen oli minu arusaamise järgi mitte eriti andekas, aga järjekindel tuupija, kes raius oma rada, juhtugu mis tahes. Enamik õpilasist kaldus aga rahvuslikku meelssusse, kuna neis oli tõrganud juba rahvuslik iseteadvus.

Viljandis läks pärast oktoobrirevolutsiooni võim enamlaste kätte, seega mõni aeg hiljem kui Tallinnas.

Ühel päeval levis linnas kuuldu, et enamlasted arreterinud Viljandi maavalitsuse. Maavalitsuse koosseisu kuulusid tollal Leo Sepp esimehena, siis veel K. Baars, Andres Loorits, G. Seen, dr. M. Nõges j. t. See oli vist sama päe-

va õhtul kui tänavale ilmus rohkesti rahvast. Kuuldus, et eesti ratsamehed (Viljandis asuski Eesti ratsapolk) vabastanud maavalitsuse enamlaste käes. Mulle ei ole jäänud meelde, kus ratsamehed maavalitsuse leidsid üles, aga Posti tänaval asuvas enamlaste tribunaaalis, endises rahukogu majas, oli igavene sekeldamine. Rahvast vajus sinna kokku murdu. Tolleaegne „Sakala“ toimetaja Harald Vellner oli tribunaali ruumides roninud kuhugi kõrgemale kohale ja pidas kõnet. Ta oli kohe minu lähedal, nägin, et ta oli ärritatud ja kogeles. Ta kõne sisust ei ole midagi jäänud meelde, aga on jäänud mulje, et ta enamlasti ohtrasti kirus. Vellnerile vaitlesid vastu enamlaste tegelased Ella Pöögelmann, kellel oli seljas veripunane pluus, Vanakamar, Epstein j. t.

Kui ma ei eksi, siis järgmisel päeval kleepisid ratsamehed üles kuulutusi, et samal päeval korraldatakse „Koidu“ seltsi saalis Veski tänavas (praegune C. R. Jakobsoni tänav) rahvakohus Viljandi maavalitsuse üle. Väljakuulutatud ajaks kogunes „Koidu“ saal ja rōdu rahvast puupüsti täis. Mõne aja pärast toodi ratsameeste valve all saali ka Viljandi maavalitsuse liikmed. Ratsameeste hulgas torkas eriti aktiivse tegelasena silma vahtmeister Näuk. Viimane tegi koosolekule teatavaks, et ratsamehed on võtnud maavalitsuse oma valve alla ja nüüd rahvas mõistku kohut, kas maavalitsus on millegis süüdi või ei. Kohtu esimeheks valiti advokaat Gustav Talts, sekretüriks üliõpilane Joh. Animägi. Teisi kohtu liikmeid ei mäleta.

Rahvakohtust saadeti delegatsioon enamlaste täidesaatvasse komiteesse paluma, et enamlasted saadaks isiku, kes peaks kohtule seletama, milles maavalitsus on süüdi, kui ta kinni võeti. Leiti, et enamlasted kui maavalitsuse kinnivõtjad peaks seda teadma kõige paremini. Enamlased aga ei saatnud prokurööri, delegatsioon tuli tagasi tühjal. Delegatsioonile öeldud, et nüisuguse „bandega“, nagu praegu „Koidu“ saalis koos, nemad ei arvestavat üldse.

Süis pandi koosolekule ette revolutsioon: enamlasted pole maavalitsuse vastu saatnud süüdistajat, keegi teine pole maavalitsuse vastu tõstnud süüdistust, järelikult maavalitsus pole millegis süüdi ja tuleb mõista vabaks. Koosolek võttis selle resolutsiooni vastu.

Sellel koosolekul esines pärast kohtumõistmist kõnega ka pärastine admiral Johan Pitka. Ta tõi näitena ette inglise rahva. Kui kusagil Hoolulus või veelgi kaugemal tehtavat liiga mõnele inglasele, siis hakkavat vihast huluma kogu 40 miljonit inglasi oma udusel saarel. Eestlased peaks ka tegema rohkem järeldusi sellest, kui tema rahva poegadele tehakse ülekohut. Nii oli peaaegu sõnasõnalalt üks J. Pitka lause.

Sellal viibis linna lähedal Viiratsi mõisas suur saak kasakaid. „Koidu“ rahvakohtusse oli ilmunud ka üks esindusliku välimusega kasakaohvitser. Ta ronis näitelavale, kust kohus oli äsja lahkunud, tõstis käe papahha juurde ja hüüdis sõjamehe toonis:

„Tervitan seda koosolekut vaba kasakluse nimel!“

Need sõnad on mulle samuti täpselt jäänud meele. Siis too ohvitser kõneles veel, et riigi ehitamine on nagu maja ehitamine. Selleks valitakse ainult terved ja head palgid. Kõneleja arvates olevat eesti rahvas üks selliseist palkidest, mida võivat kasutada Venemaa uuesti üles ehitamisel.

Kasakaohvitser sai määratu ovatsiooni osaliseks ja sellega lõppes see rahvakohus hilisõhtul.

On veel jäänud meelde üks miiting enne Vene asutava kogu valimisi. Kõneles Jüri Vilms. Ta sarjasa enamlasi tublisti ja rõhutas, et eestlased peavad oma asju ajama oma äranägemise, mitte aga võõra retsepti järele. Pool „Koidu“ saali oli täis punakaartlasi, kes olid õige rahutud, kuid süiski ei teinud Vilmsile midagi. Vilmsile vaidles vastu kohalik enamlaste juht ja kuldsuu Sihver. Ta ütles, nagu meele jäänud: „Juba see fakt, et meie, enamlased, oleme võimul, näitab, et meie oleme rahva tahte põhjal võimul. Muidu me ei suudaks võimul püsida.“

Seepeale vastas Jüri Vilms: „Võtame viimased kümme aastat Nikolai valitsust — ta oli ka võimul, aga kas teie võite öelda, et ta oli rahva tahte põhjal võimul? Miks ta ära pühiti? Ma ütlen teile, enamlased: püssitikuga on kõik võimalik, ainult istuda püssitiku otsas ei saa.“

See vastus ajas punakaartlased marru ja nad tormasid lavale Vilmsi ümber. Vilms jäi aga rahulikuks ja punakaartlased läksid jälle saali tagasi, koosolekul viibivad õpilased, aga panid Vilmsile toime kiiduavalduse ja oli küllalt veel teisigi, kes plaksutasid kaasa.

Järgmisel õhtul kõneles samas saalis Hugo Raudsepp, kes tollal oli sotsialist-revolutsionäär. Ta sai oma kõnet vaevalt alata, kui enamlased löid lahti hirmsa mürgli. Teda ei lastud üldse kõnelda ja kahvatuna ta lahkus

näitelavalt. Hiljem oli juttu, et enamlased peksnud teda rängasti. Samal koosolekul saanud peksa ka üks kooliõpilane, kes söimanud enamlasi. Peksmise juures paljastunud koolipoisil palitu all nõok ja veel teisi relvi.

Kaht viimast fakti ma pole ise näinud, küll aga nägin kui punakaartlased saalis tõukasid Raudseppa.

Ma ei näinud ratsapolgu likvideerimist ja ratsameeste käest relvade äravõtmist enamlaste poolt. Küll aga lugesin seda kohalikust enamlaste häälekandjast „Tööraha Häälest“, mis ilmus Sihveri toimetusel.

„Vana Sakalamaa kants on nüüd langenud töörahva kätte,“ kirjutas „Tööraha Häälest“.

Brest-Litovski rahu läbirääkimiste alguse puhul korraldati linnas suur meeleavaldus, kus rongikäigust võtsid osa peamiselt kohaletoodud vene sõdurid. Lauldi ja peeti kõnesid, kiideldi, et ometi kord on saabunud rahu ja selle rahu on toonud töörahva valitsus. Rahu auks lasti ka aupauke. Kõrgema algkooli teise korra aknale seati üles „Maksim“ ja keegi Oti nimeline punakaartlane tulistas sellest mitu valangut. Ka vene sõjaväelased paugutasid püsse, kogu õhtupooliku kestis linnas pidev püssideragin. Laskis igauks, kes tahtis ja kellel oli relv — takistust ei olnud mingisugust.

Ülalnimetatud Otti, kes tulistas meie kooli aknast, nägin hiljem veel kahel korral. Teiskordselt nägin teda, kui ta konvoeeris kogu maakonnas linnupriiks kuulutatud ja arreteeritud sakslasi. Tulin just mööda Posti tänavat, jõudsin mööda rahukogu hoonest, kus asus punaste tribunaal, kui Ott tuli sakslastega, ise ees, saksla-

Irboska jaama juures veebruaris 1919. a. vangilangenud vaenlaste konvoeerimine.

sed pampudega järel. Jäin seda protsessiooni vaatama.

„Eest ära!“ karjus Ott vihaseks.

Ei mäleta, kas läksin eest ära, aga arvan, et mitte, sest Ott vaatas veel üle õla tagasi ja pomises midagi vihaseks. Tal oli üldse väga jõhker ilme.

Kolmandat kokkupuudet sama Otiga kirjeldan allpool.

Olin koolist juba lahkunud ja sidemed endiste kaasõppuritega ei olnud enam nii tihedad kui varemalt. Siiski algatasin veel väljaspoolt kooli õpilaste ajakirja idee. Mõttest haarasid kinni koolivennad Jüri Jaason ja Aleksander Aur, kes olid kooli edasi jäänud. Ajakiri sai teoks. Jüri Jaanson toimetajaks, Aleksander Aur illustreerijaks ja mina paljude artiklite kirjutajaks. Ajakiri oli käsikirjaline ja selle mõte oli õpilasis õhutada ühist vaimu. Ei mäleta, mitu numbrit sellest ajakirjast ilmus. Peale Jüri Jaasoni ja A. Auru vist keegi ei teadnud, et ka mina selle asjaga tegelesin.

Veel mäletan üht koosolekut „Koidus“, see oli mõni päev enne Saksa okupatsioonivägede saabumist. Siin seltsimees Sihver kinnitas kindla sõnaga, et jutud sakslaste tulekust on valed, et ainult valgekaart liigub. Sihveri kuulajaiks koosolekul olid enamuses sõdurid.

Ühel hommikul aga oli linn enamlasist tühi. Lonkisin üksinda mööda linna, imelik tunne oli, nagu midagi oli tulemas. Informatsiooni olukorrast ei olnud mingisugust. Nägin korraga oma klassi poisse marssimas, püssid õlal. Nad kuulusid mingisse tollal kiiresti loodud omakaitssesse. Oli kurb, olin jäänud kõigest ja kõigist eemale, lahkudes koolist. Millegipärast arvasin, et kui ma ei ole koolis, siis ei sobi ma ka omakaitssesse oma endiste kaasõpilaste hulka. Siis ma ei saanud aru, et selline õrn enesetunne ei sobinud sellele ajajärgule.

Eesti iseseisvuse manifesti väljakuulutamist linnapea G. Taltsi poolt rahukogu trepilt ma ei juhtunud kuulma, olin mujal. Nägin ainult rahvamurdu tänavail varsti pärast seda.

Ei mäleta, kas oli see järgmisel või ülejärgmisel päeval kui tulid sakslased.

2. Saksa okupatsioon.

Veebruari lõpupäevil, vist 25. kuupäeval, tulid Saksa okupatsiooniväed Viljandisse. Nad tulid rongiga Mõisaküla poole.

Mäletan väga hästi sakslaste sissemarssi Viljandisse. Oli helge päev, kaunis külm, aga kohati oli varasemal päeval juba sula tunnuseid. Linnas juba teati, et sakslasi on oodata iga minut. Hommikul kaunis varakult jalutasin koos kellegi koolivennaga raudteejaama poole. See koolivend vist oli Aleksander Aur, tüpselt ei mä-

leta. Võis olla ka keegi teine. Lõdisesin õhukeses palitus, aga koju ka ei tahtnud minna. Hing oli koledasti täis, et tulevad sakslased, meie kõige vihatumad vaenlased ja midagi ei ole teha, mis neid takistaks. Teisest küljest oli aga ka uudishimu suur.

Jalutasime kuni surnuaiani mööda Vaksali tänavat, siis jälle tagasi. Vaatasime vahel päikesepoole, mille ümber olid suured mitmevärvilised heledad sambad, nagu külmaga vahel tekiavad. Pärast mõned ebausklikud inimesed kõnelesid, et need sambad just tähendanud sakslaste vägivalvalalitsuse algust ja hirmsat häda.

Korraga ilmus surnuaia nurga tagant mööda Vaksali tänavat nähtavale suur rahvahulk. Esimene, mida nägime, oli ühe kohaliku juudi suur lüksusaan, ees tore hobune. Juut oli, et olukorrast profiiti lüüa, sõitnud sakslasile jaama vastu, et mõnda Saksa ohvitseri linna sõidutada. Ma ei mäleta, kas istus juudi saanis mõni Saksa ohvitser. või oli saanis istujaks ainult kutsar. Saani järel kahelpool tänavat liikus kari poisi-kesi ja muud uudishimulikke, siis kesk tänavat salkkond Saksa jalgrattamehi, kes ajasid jalgrattaid käekõrval. Sakslasi ei olnud palju ja need olid Schlesvigi kütid, nagu kõneldi hiljem.

Varsti jõudis rongikäik üle Valuoja endise Klinke postijaama kohale. See jaam on praegu lammutatud. Postijaama trepile oli kogunenud jõuk kohalikke sakslasi, enamuses vanad eided, kes vaevalt suutsid käia. Oli ka kadakaid ja teisi sakslaste sabarakke. Niipea kui Saksa väeosa jõudis selle jõugu kohale, kõlasid jõugust tervitushüüded Saksa sõjaväele. Kuna enamik tervitajaist olid naised, siis tervituskisa kujunes hüsteeriliseks krüskamiseks, millel oli vähesarnadust inimese häälega. Mõtlen, Saksa sõdurid võisid kohkuda, kuuldes sellist kassikontserti. Tervitajad lehvitasid taskurätte, aadamaaegseid käekotte ja kogu aja krüskasid. See krüskamine, eriti teadmine, et selliste ajast ja arust läinud inimeste käes on nüüd jumeots, sundis hambaid kiristama. Koolivend igatahes tähendaski midagi sarnast, et tuleks sellele bandele tõmmata jäätükiga. Ta vist tegigi sellekohase liigutuse, aga tujulangus oli mõlemil suur selleks, et midagi otsustada. Samal ajal kõneles ka kaine mõistus, sest mis mõte sellel kõigel oleks olnud.

Veidi maad postijaamast edasi ratsutas sakslasile vastu vene sõdur, kes ei paistnud informeeritud olevat sakslaste tulekust. Tundsin sõdurit nagu pidi, see oli keegi Eegi (Eek) nimeline noormees, kes varemalt oli õppinud Barclay de Tolli nimelises kõrgemas algkoolis, kuid enne mind. Vaevalt nägi Eek sakslasi, kui ta keeraskobuse ümber ja tahtis tagasi kihutada, aga sakslased karjusid: „Halt! Halt!“ Mõned Saksa sõdurid kargasid rivist välja ja võtsid Eegi kinni. Mis temast pärast sai, seda ma ei tea.

Irboska kindlustatud positsioonide ehitustöödel sügisel 1919. a.

Sakslaste väesalk liikus turuplatsile, kuhu jäi peatuma. Vaatlesime Saksa sõdureid uudishimulikult. Need näisid õige nigelad meie inimestega võrreldes. Veidi aja pärast tegime jalutuskäigu linnas, kõikjal oli näha liikumas Saksa sõdureid, kellele kohalikud sakslased jagasid paberosse ja maiustusi. Tundsin nägupidi üht kohalikku saksa poissi ja üht plikat, kes käisid kahekesi koos, ühel neist lahtine paberossikarp käes. Endil olid äraseletatud näod ja sädistasid nagu harakad. Oma jalutuskäigul sattusime ka Tartu tänavale, allpool mäge. Seal oli juba väljas sakslaste kahekordne valvepost.

Kohe pärast seda, kui sakslased linna oma võimusesse võtsid, asetati linnas leiduvad vene sõjaväelased Põllumeeste Seltsi ruumidesse valve alla. Need ei olnud venelased, vaid kodumaale koondatud eestlased, rahvakeeles Sakala polk. Ka minu vend oli nende hulgas. Kui kaua neid kinni peeti, ei mäleta. Ohvitserid igatahes vabastati varemalt. Nii võis jälle näha linna tänavail liikumas ohvitseri-eestlasi, kuldpagunid olal. Üks neist, tundsin teda nagu pidi, sai Saksa ohvitserilt söimata. Eestlane, nagu aru sain, polnud tervitanud sakslast ja see peatas eestlase kinni, kärkides nii et tänav kajas.

Kooliõpilaste pörandaalusest tegevusest Saksa okupatsiooni päevil olen varemalt juba kirjutanud pikemalt „Vabadussõja Tähistel“, nii et ma siinkohal pikemalt selle juures ei peatu. Märgin veel vaid üksikuid iseloomustavaid momente okupatsioonipäevilt, nagu nad meele jäänud.

Otsekohe pärast sakslaste sissetungi tehti

kõigile meeskodanikele kohuseks end iga nädal Saksa sõjaväevõimude juures registreerida — „meldida“, nagu sellal kõneldi. Milline oli registreerimiskohuslike vanuse alammäär, seda ei mäleta, kuid arvan, et 17 aastat, sest olin ise 17-aastane ja mäletan, arutasin enne, kas mul tuleb käia „meldimas“, nagu nõudis väljakuulutatud määrus ja selgus, et tuleb käia. Käisingi. Samuti ma ei mäleta vanuse ülemmäära.

„Meldimine“ toimus „Koidu“ seltsi saalis ja meldimisasjanduse juhatajaks oli keegi Saksa allohvitser, kellel oli tori Korostovets'i habe. Ta oli vist elsasslane, nagu omavahel arutasime, sest meeste nimesid hüüdes ta asetaski rõhu alati viimasele silbile ja u-tühte hääldas nagu ü-d. Karu oli temale Karüü.

See „meldimine“ raiskas inimestel palju aega, sest tuli sageli tundide kaupa vahtida ja oodata, kuna Saksa sõdurid tegid meldimiskaardile vajaliku märkuse. Mehed kirusid, aga Saksa kord oli kõva.

Sakslaste sissemarsimise päeval kõneldi juhus, kus keegi mees rebinud maja katusel maha Saksa lipu. Saksa ohvitserid juhtunud jaole ja peksnud mehe kantsikutega vaeseomaks. Seda juhtu mul pole võimalust olnud kontrollida. Isiklikult arvan, et see asi vist täpselt nii ei olnud. Vaevalt oleks sakslased sel juhul leppinud ainult peksmisega.

Mäletan ka, kui sakslased, see oli juba suvel, panid kogu linna elanikele kaitserõugeid. Rõugete panek toimus linna tütarlaste gümnaasiumi ruumides Linnu tänaval. Inimesed kõne-

lesid siis, et sakslased tahtvat inimesi mürgitada. Millest selline jutt tekkis, ei tea.

Samal suvel oli Viljandi kohalikuks komandandiks von Kusenbergi, kes oli väga jõhker mees. Ta näoilmes ei olnud aimustki intelligentset joont. Üks kord nägin turu ja Lossi tänava nurgal järgmist pilti: Kusenbergi tuli „Grand-Hotelli“ poolt kellegi kohaliku Saksa daamiga. Turunurgal seisis maamees; oli turupäev ja rahvast oli rohkesti. Kusenbergi oma daamiga ei pääsenud maamehest just hästi mööda ja siis komandant virutas maamehele rusikaga tugeva hoobi rindu, nii et mees tükk maad tagasi tuikus.

Kusenbergil oli kombeks tänaval kõndides hoida jalutuskepi keskpaigast kinni ja konksupoolse otsaga tõrjuda inimesi teelt eest. Kord sattusin ise talle vastu, andsin, nagu viisakus nõuab, tema kasutada poole kõnniteed, aga Kusenbergi taolisele oli sellest vist vähe. Kepp liikus ettepoole minu suunas ja kepikeps sattus mu laia palitu taskusse. Jälgisin siis naudinguga Kusenbergi nägu, kui kepikeps taskust enam välja ei tulnud. Mina seda konksu sinna polnud ajanud ja arvasin, et see on puhtal kujul Kusenbergi asi, kuidas ta oma kepi mu taskust kätte saab. Võib-olla, tundis ta isegi piinlikkust. Aga mulle ta sõnagi ei lausunud, püüdis tasku pahupeidi ja sai suure vaevaga kepi viimaks kätte. Läksin edasi ja jätsingi tasku pahupeidi, et Kusenbergi seda näeks, kui juhtub tagasi vaatama. Kas ta vaatas, ei tea, sest mina tagasi ei vaadanud.

Üks, mis okupatsiooniajast meele jäänud, on kohutav nälg.

Isiklikult nälgisin emaga koos kogu okupatsiooniaja. Sissetulekut saime juhustlikust teenistusest ja seda oli õige vähe. Toiduaineid vabal müügil võis ju altkäe saada, aga nende hind oli

nii kõrge, et meie ei saanud mõeldagi nende ostmisele. Tšekileib oli mingi käkitaoline ollus, mis läks kurgust alla ainult kõige suurema näljaga. Sedagi anti veerand naela päevas inimese kohta. Mäletan korduvaid juhtumeid, kus oli vaja kogu tahtejõudu, et säästa paariks päevaks antud normist mõne suutäie ka teiseks päevaks. Sageli aga kadus kogu paaripäevane norm ainsa korraga hammaste taha ja siis tuli paar päeva pidevalt nälgida. Meil oli sugulasi maal, aga liikumine oli takistatud, nii et seal ka midagi ei saanud. Üldiselt tundus elamine sel ajal nagu raske needimine. Mis sündis mujal maailmas, kuidas seal inimesed elasid, sellest ei olnud kellegil aimu, sest ajalehed ei ilmunud. Kuulujutete liikus igasuguseid, kuid neist oli vähe kasu. Kogu maa tundus nagu katkuhaigete haiglana. Kui eestlastel poleks varasemast ajast põhjusi sakslaste vihkamiseks, siis juba ainult okupatsiooni ajast jatkus, et teha võimatuks igasugust inimlikku arusaamist eestlase ja sakslase vahel. Eesti rahva, eriti linnainimeste süstemaatiline näljutamine peaaegu aasta jooksul on tegu, mis ei kustu rahva mälestusest.

Seetõttu on arusaadav, milline kergendustunne valdas meeli, kui imbusid läbi kuuldused sakslaste lüüasaamisest Läänerindel. Varsti tulid teated Saksa revolutsioonist, mille kajastusi ilmes ka kohalikes sõjaväeosades. Siis ühel päeval tuli kuuldus, et sakslased Tallinnast juba lahku- mas ja võim eestlaste käes.

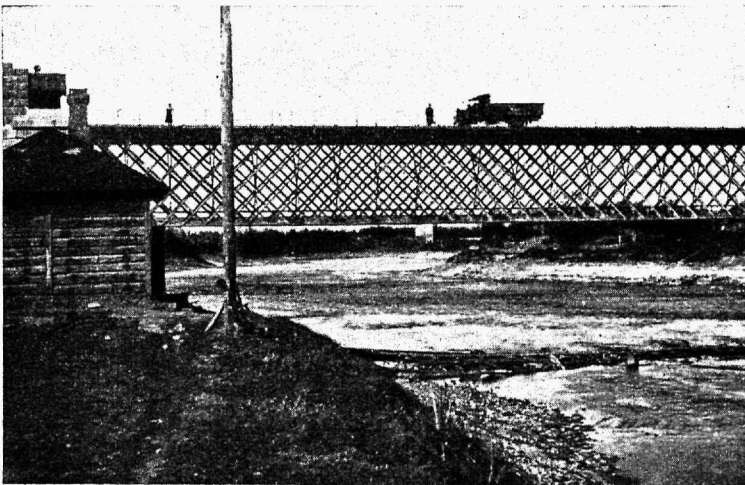
Ühel õhtul tuli majaperemees Fr. Tusti meie tuppa, tal oli käes ei enam ega vähem kui värske „Sakala“ number. „Kas siis eesti lehed juba ilmuvad?“ hüüdsin hämmastuses.

„Ilmuvad!“ juubeldas Tusti.

Istusime siis meie toas küdeva pliidi ees ja lugesime üle hulga aja jälle kord tõelikkus informatsiooni. Seal oli juttu Eesti valitsuse

uuesti tegevusse astumisest, Eesti iseseisvuse de facto tunnustamisest Inglismaa ja Prantsusmaa poolt ja veel palju muud. Oli üks selliseid momente, kus tundus, nagu sünniks ümbruses midagi tohutusuurt ja meie oleme selle nägijad.

Viljandis aga mängisid sakslased peremeest, kuigi võis märgata, et nad asuvad minnekule. Tihti võis näha lahkuvaid Saksa voore. Oli purustatud võim, mida siiani peeti võidetamatuks. Üks maailma suurus oli kollektiiv varisenud ja selle

Meie varustusauto Vabadussõjas Jamburgi sillal.

varisemisega ühes tulid värsked tuulepuhangud. See oli nii suur asi, et see näis imena, mitte reaalsusena.

3. Vabadussõda.

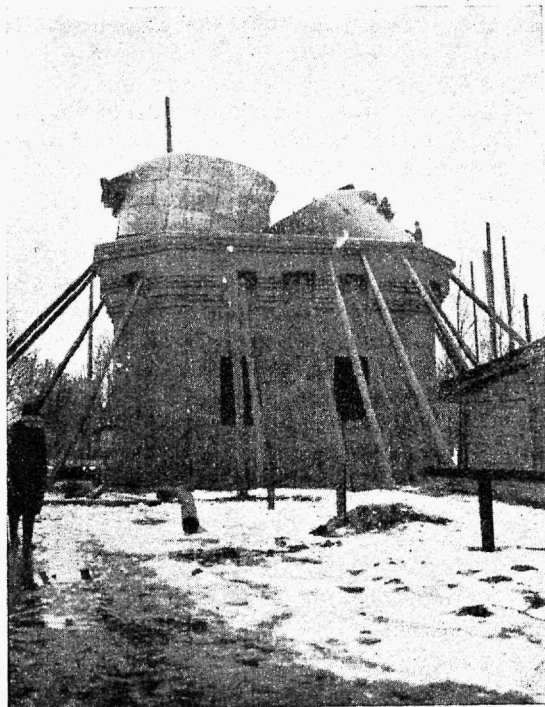
Ei mäleta täpselt päeva, mil viimased sakslased Viljandist lahkusid. Sakslaste lahkumine oli märkamata. Tulnud olid nad siia suure hallooga, nad läksid aga öösiti nagu salaja.

Kuidas toimus võimu ülevõtmine sakslasilt ja esimeste kaitseorganisatsioonide loomine, sellest ei tea ma midagi. Juba oma nooruse tõttu seisin avalikust elust eemal, kokkupuuteid informeeritud inimestega ei olnud. Maadlesin sellal oma isikliku eluga, mis oli äärmiselt raske. Ema jäi tõsiselt haigeks. Muresid oli rohkem kui vana. Süiski kuulsin vahel üht-teist ümbritsevast elust. Nii kõneldi, et Eesti sõjaväelased pidanud linna lähedal Riia maanteel kinni taganevate sakslaste voori ja võtnud sakslasilt relvi. Umbes samal ajal sain teada, et mu vanem vend on jälle sõjaväes, seekord Eesti vabariigi omas. Ei mäleta, et vend minule ja emale sellest, oleks kõnelnud. Vend tundis ema samuti kui mina ja vaevalt oli tal tahtmist haiget inimest häirima tulla. Järsku paratamatuse ees seisista on kergem kui halbuse ootust igasuguste kõneluste ja kaalutlustega teha pikaliseks piinaks. Seda meetodit olin sunnitud isegi hiljem kasutama ja ei kõnelnud kodus midagi häirivat.

Ei mäleta kuupäeva, aga see oli igatahes detsembrikuus 1918. a. kui sattusin kaitselehti.

Ühel päeval sain kokku Oskar Looritsaga, kellelt kuulsin umbkaudselt mõnda valitseva olukorra kohta. Kuulsin ka, et on asutatud kaitseleht ja sinna vajatakse mehi. Järgmisel päeval olin kaitselehtu staabis mis asus tollal Veski (C. R. Jakobsoni) tänaval tolaeagses Volffi majas. Staap oli nagu kolikamber, aga seal käis kibe töö. Ma ei mäleta, kas oli mingeid vormitüümsi kaitselehtu astumisel, aga sinna ma sattusin. Loorits oli seal asjaajajaks, lipn. O. Varres kaitselehtu ülemaks ja lipn. Joonson linna komandandiks. Oli see sama päeva õhtul või mõnel järgneval õhtul — ei mäleta täpselt — kui sain ka püssi, õige vana venesüsteemilise loksuga, millega ümberkäimist samas staabis pealiskaudselt õppisin. Koju jõudes olid aga õpetused meelest läinud. Mäletan, püss oli staabis laetud, aga kodus ei osanud ma enam padruneid välja võtta. Parajasti viibus meil tuttav sõdur, kes andis mulle siis esimese põhjalikuma õpetuse püssiasjanduses.

Huvitav oli süiski relva mõju. Muutusin hulga iseteadlikumaks sellest peale kui olin püssi omanik. Ja veel — meie naabruses elas rätsep, kes hirmsasti pooldas enamlasti. Läbi seina oli kuulda kuidas ta oma klientidega vaidles ja kuu-

Vaenlase poolt purustatud Valga jaama veepumbamaja ajutine kordaseadmine.

lutas „valgeile kõrilõikajatele“ kadu. Ta oli hirmus äge. Aga sel õhtul, kui tulid püss rihtmapiidi õlal, koju, tuli rätsep hoovil vastu. Pimedusest hoolimata ta tundis mu ära, tean seda, aga ei lausunud mulle sõnagi, isegi teretusele ei vastanud. Sellest õhtust peale oli ta praalimine nagu noaga pooleks lõigatud ja teispool seina jäi igaveseks vaikseks. See mees hiljem muutus sotsiaaldemokraadiks, ta on muidu töökas ja arusaaja mees. Olen temaga nüüdki veel ajanud sisukat juttu ja ta on mind tagaselja kiitnud.

Kaitselehtu sain esialgu jooksupoisi ülesanded: kandsin mööda linna laiali teadaandeid meestele, keda kutsuti valveteenistusse. Selles jooksupoisi ametis oli mul kolmas kohtamine Otiga, kellest eelpool kirjutasin.

Läksin ühel õhtul videvikus viima valveteenistuse kutset Oti nimelisele isikule Järve tänavasse. Koputasin ja mulle avati uks. Hetke pärast seisin silm-silma vastu mehega, kes meie kooli aknast oli lasknud avaruke loodetavale rahule ja hiljem minu peale Posti tänaval toorelt käratanud. Tundsin mehe kohe ära, aga ma ei teinud sellest jäljagi. Tema nähtavasti mind ei tunnud. Ta oli nüüd õige viisakas ja lubas tingimata kutset täita. Hiljem kui teda ta korterisse tabama mindi, oli pesa tühi. Millisel kombel oli Ott maha jäänud, kui ta kaaslaste tuleku eel põgenesid, seda ma ei tea, samuti seda, kuidas tal õnnestus kogu okupatsiooni aja elada

oma nime all oma korteris. Või oli ta olnud ära ja tulnud, et teha mingisuguseid ettevalmistusi? Aga nimi ja aadress olid tal samad, mis varemaltki.

Mäletan veel 3. polgu rindele sõitu. Mu ema oli sellest kusagilt kuulnud. Viimase jõuga koperdas ta hoovivärvale, et näha mu venda, kes oli minejate seas. Oli pime talvine õhtu, sadas hõredat lund. Pikk rida meestega koormatud regesid sõitis mööda Veski tänavat Tartu maantee suunas. Mu ema ei näinud oma vanimat poega, mehi oli palju, kõik ühesugused hallid. Ja pime oli, kui nad läksid laulu ja lärmiga.

Hiljem käisin kaitseliidus vahiteenistuses. Vahepeal aga arenesid sündmused kiiresti.

Ühel õhtul olin parajasti kodus kui minu juure tuli Oskar Looritsa vend Artur, kes kõneles, et Viljandisse tulnud polk. Puskar, kes organiseerivat surmapataljoni vaenlase vastu võitlemiseks. Mehi olevat vaja ja tulgu ka mina. Ta nimetas mulle rea sõpru ja endiseid koolivendi, kes juba astunud pataljoni.

Ema oli teisest toast kuulnud meie jutujamist ja kui Loorits oli läinud, tuli stseen, mida ma ei taha kirjeldada. Märgin vaid niipalju, et ma olin ühe unetu öö võitluses alternatiivi ees: kas jätta surev inimene ilma rahata ja leivasuutäieta või minna koos sõpradega kõrgemal kuttsel? Lõpuks asi nüis lahenevat viivitusega, mis pidi kestma niikaua kui kodus tekib vähegi parem olukord.

Jätkasin kaitseliidu kohustuste kandmist, muuseas tegin kaasa ka ühe retke Kõpu mõisa, mis olevat langenud vaenlase kätte, nagu kõneles Viljandisse saabunud teade. Sellest retkest olen ka juba pikemalt kirjutanud „Vabadussõja Tähistel“. Nüi kestis see „viivitamine“ kuni maikuu esimeste päevadeni, mil tuli mobilisatsioon. See oli mu oodatud paratamatus. Ütlesin komisjonis, et mu tervisel pole midagi viga ja ärgu viidetagu, aega mu arstliku järelevaatusega. Mobiliseeritute registreerimisbüroos või mingis selletaolises asutises küsiti minult, kas olen kooliõpilane, kuna kandsin kooliõpilase mundrit. Vastasin jaatavalt, sest kes ma muu olingi. Määrati mind siis Viljandi 2. kooliõpilaste roodu, milline oli sellal formeerimisel. Otsin sõduri mütsimärgi ja kinnitasin selle oma tuuli ja torme näinud kooli-vormimütsi ette. Olin sõdur ja mu siisetundega olid asjad korras. Nüüd olenes ainult ülemusest, kuidas mind kasutada. Minu mure see enam ei olnud.

Saabumine Viljandi 2. kooliõpilaste roodu asukohta, Uueturu tänavas asuvasse vene klubisse, kandis teatava pidulikku ilmet. See toimus samal mobilisatsiooni päeval. Igal inimesel, olgu ta nii vaene kui tahes, on oma seitse asja. Nende paigutamiseks ei olnud mul muud kohta kui põhkudest tühjaks tehtud voodikott. Kui ma

oma kandamiga jõudsin vene klubisse, läks seal lahti keskmine mürgel umbes nagu meriröövlite laeval kui värsked saak jõuab päralt. Roodus oli juba ees hea kogu mu endiseid koolivendi, kes surusid mu kätt ja ütlesid, et „vahva“. Mind juhiti kohe rooduülemale juure, kelle kohuseid täitis sellal Johanson nimeline — kas ohvitser, ohvitseri kohusetäitja või koguni veltveebel, ei mäleta. Rooduülemalt oli vaja vormilikku nõusolekut minu vastuvõtmiseks roodu koosseisu. Nõusoleku saamiseks muidugi ei olnud takistusi. See kirjutati rahvaväelaste registreerimisbüroost kaasa antud dokumendile ja asi oli korras.

Ei saa öelda, et elu 2. roodus nii esimesel perioodil kui ka hiljem oleks olnud igav. Seda ei saa kujutleda, kui mõelda, et meid oli koos üle saja poisi 15—18 aasta vanuseni.

Mõned nädalad möödusid kõva õppuse tähe all. Varsti saime endile uue rooduülemale, leitnant Umbliat, kes roodule andis selle õige lihvi ja vaimu. Umbliat lahkus varsti, aga sellegi lühikese aja jooksul, mis ta oli rooduülemaks, suutis ta end roodus sedavõrt maksma panna, et temast on jäänud igale tollal roodus teeninud sõdurile kustumata mälestus. Umbliat pärast meie roodust lahkumist läks kohe rindele, sai seal haavata ja suri hiljem. Tema pärast tekkis Valgas isegi arusaamatus, mis oleks kogu roodu viinud sõjakohtu alla. Aga sellest edaspidi.

Roodu õppuseplatsiks oli Viljandi järveäärne maa-ala n. n. Koplipealne. Lahing- ja laskeharjutusil käisime mujal linnas ümbruses. Suvi oli ilus, meeleolu kõigil suurepärase ja õppuselt tulles lõime nii vägevasti laulu, et kogu linn rõkkas. Vabal ajal käis kasarmus kaardimäng, mõnedel poistel olid muusikariistad kaasas ja neid tarvitati ohtrasti. Mõnikord tehti ka teissugust muusikat.

Ühel hommikul kella 5 ajal enne laskeharjutusele minekut tahtsime üratada varahoidjat Julius Kooritsat (praegu rükliliku viljasalve direktor), et ta annaks meile leiba, sest noorus on alati näljane. Koorits, kas teeskles magamist või oli ta tõepoolest raske unega, ei tõusnud. Siis me korjasime kogu kasarmust kokku kõik plekkasjad, võtsime tarvitusele kõik muusikariistad (viiulid, mandoliinid jne.), neid enne häälest ära keerates, peale selle oli igal kõri omast käest ja andsime siis kontserdi nii et maja seinad värisesid. Ka nüüd veel ei tõusnud varahoidja. Lõpuks üks nupukas poiss pani tähele, et varahoidja varvas oli teki alt väljas. Hooned olid ajutine, nüüelda, hädaja elektri-sissesead. Silmapilk olid elektrijuhitud seatud nagu nõudis tarvidus.

„Lasen sulle kuradile kakssada kakskümmend volti...“ pomises idee leiutaja ja juhtis traadid varahoidja varba vahele. Järgmisel hetkel oli varahoidja maast lahti ja elektrotehnikul kraes.

Naabermajade elanikud kõnelesid: „Mis inimesed need ometi on? Õhtul mängivad nii ilusasti pilli, et vesi tuleb silma, aga hommikul on sihuke kassikontsert, et koli kohe teise linna-ossa...“

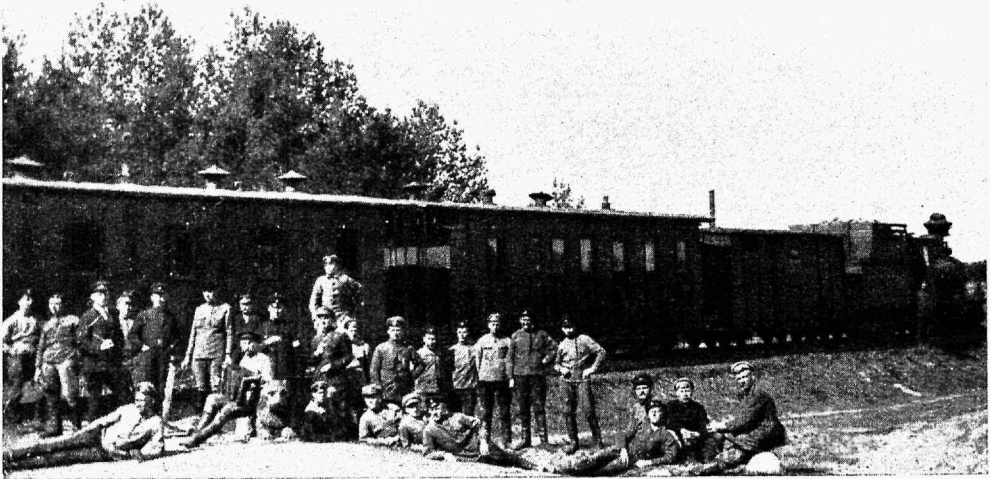
Kasarmu köök asus hoovil väikeses hoones, õieti mingisuguses onnis. Seal oli veevärk sees ja teinekord kui oli ees kinnominek, siis oli köögis alati poisse, kes katsusid siin oma õppustehigist lahti saada. Mõnikord aeti siin isegi habet, kuigi habemekasvuga paljud ei võinud küeldada. Aga roodus oli põhimõtteks olla noobel nii hästi-kurjasti kui sai ja roodu koka Karl Oskari (praegu kalanduse eriteadlane) manamistele köögi „rüvetamise“ pärast löödi käega.

Rood oli ametlikult jaotatud rühmadesse, kuid eksisteeris veel teine, n. n. poolametlik jaotus.

muud tsivilisatsiooni peale selle, mis oli ühenduses relvaga. Jüri Vinnal oli roodu paremaid laskeureid. Temast kõneldi, et ta kihutanud kord kuuli läbi Pauluse kiriku kukest. Seda ma ise ei näinud, sellepärast ei või sellele vanduda. „Metsmehed“ elasid umbes Ameerika „Metsiku Lääne“ põhimõtteil.

Vahepeal aga ajalehtede kaudu ja mujalt ulatusid meieni kuuldused, et Landeswehr pressivat Lätimaal tugevasti peale. Omavahel kõnelesime sageli, et ega meid Viljandisse kauaks jätku, et küllap tuleb varsti minna. Enne aga leiti poistele teisi ülesandeid.

Viljandisse käsutati kokku suur hulk noori kaitseliitlasi (vist 16-aastased ja veidi vanemad), kes koondati n. n. 2. Viljandi kaitsepataljoni. Nende hulgast korjati välja kooliõpilased

L/r. Remonting nr. 2 ühes meeskonnaga 1919. a.

Kõigepealt „punase toa poisid“. Ühel toal vene klubis oli punane tapet ja selles toas oli säilinud endisest ajast teatav hulk pehmet mööblit, mis oli kaetud punase plüüsiga. Selles toas elasid kõige suuremad mürglimehed ja olupoliitikud. Mina kui hilisem juurdetuli ei pääsenud enam punasesse tuppa (kuigi selle „asustamisest“ oli möödas kõigest päev või paar), sest seal ei jatkunud lihtsalt ruumi. Aga punase toa üldkogu otsuse põhjal kuulusin toa alaliste külaliste hulka, kellel oli pääs tuppa kas päevavalgel või kottipimedas. Siis olid veel Kõo poisid (Aleksandri Põllutöökooli õpilased, kes moodustasid omaette kamba. Need olid põhimõttelised mehed, vaidlesid tollipoliitika, rahvusvahelise õiguse ja muude selliste küsimuste üle. Tõrva poisse oli vist seitse, aga need olid vaiksed, kuigi hoidsid kokku. Lõpuks veel „metsmehed“. Neid oli kõigest kaks — Jüri Vinnal ja Johannes Vanamõis (rahu ajal sai ohvitseriks). Need ei tunnistanud

ja neist moodustati omaette roodud. Kokkukutsutiid aga oli vaja sõjaliselt ette valmistada ja selleks oli vaja instruktoreid. 2. koolipoiste rood oli juba läbi teinud kõva õppuse ja nii komandeeritigi suur osa meie roodu poisse instruktoreina 2. kaitsepataljoni ja kooliõpilaste roodusse.

Ka mina sattusin veltveebliks ühte kaitsepataljoni roodu, kus rooduülemaks oli leitnant Velsvebel.

Jagasime siis kaitsepataljoni noorukeile sõjalist õppust niipalju kui ise oskasime. Need noorukid olid sõna tõsisel mõttes niioelda isamaa viimane panus. Neid oli vahel hale vaadata. Süüa nad said ja seda võrdlemisi rahuldavalt. Aga varustusest anti neile riigi poolt ainult püsid. Paljudel ei olnud jalanõusid ja nad käisid kogu aja õppusil paljajalu. Kuigi oli soe aeg, ei saa keegi öelda, et sõjaline õppus paljajalu mõjaks tervisele hästi. Poistel olid jalad verised ja

Soomusrong nr. 2 meeskond rongi aastapäeva puhul detsembris 1919. a. Tallinna jaamas. Vasakul rongi ülem kapten J. Lepp.

sageli tuli neid õppusist vabastada. Samuti oli äärmiselt kehv poiste muu rietus.

Aga kõigest viletsusist hoolimata oli poiste vaim äärmiselt sõjakas, nii et oli sageli tegevust selle ohjeldamisega ja distsipliini alla painutamiseks. Kui need noorukid oleks saadetud rindele, oleks pooled neist saanud surma, ülejäänud pool aga oleks teinud suuri tegusid. Nii on jäänud neist mulje. Olgu selle tõenduseks üks näide.

Pataljoni sõjalise õppuse viimistlemiseks korraldati suurem taktikaline õppus linna lähedal Vana-Võidu mõisa väljadel. Ühe poole moodustas tollal juba teatava määrani väljakujundatud Viljandi Kooliõpilaste Pataljon, teise poole 2. Viljandi Kaitsepataljon. Selles sõjamängus läksid mõlemad pooled nii hasarti, et „lahingu“ lõpptulemuseks oli 8 või 10 haavatut. Need olid kõik täägihaavad, sest loomulikult tarvitati laskmisel paukpadroneid. Ohvitseridel ja instruktoritel oli küllalt tegemist, et poisse ohjas hoida.

Kaitsepataljonis saime olla umbes paar nädalat. Ühel juulikuu õhtul olin tegevuses oma roodu ruumides Posti tänaval käsitööliste seltsi majas. Olin just saatnud roodu magama ja tuletanud roodu korrapidajale meele ta kohustusi kui tuli käskjalg kirjaliku käsuga, milles mulle oli ettekirjutus kaitsepataljoni rood otsekohe käsu saamise momendil üle anda oma üranägemise järgi määratud järeletulejale (rooduülemaat vist ei saadud nii kiiresti kätte) ja jalamaid ilmuda tagasi oma, s. t. 2. Viljandi kooliõpilaste roodu.

Toimisin käsu kohaselt ja poole tunniga oli kõik klaar. Surusin kätt oma järeletulijal (oli keegi vanem mees, kes kuidagi oli sattunud instruktorite hulka) ja tegin minekut. Poisid, kes veel ei maganud, olid saanud kuulda mu üraminekust. Nägin, nagu oleks neil kahju minust.

Aluspükstes nad ronisid naridelt maha ja kogunesid minu ümber. Käsutasin neid magama, aga esimest korda nad ei täitnud mu käsku. Nad surusid mu kätt ja soovisid kõike head. Siis läksin, jättes trepile aluspükstes poisterivi.

Oma roodu jõudes leidsin sealt eest päris sooduma segaduse. Jagati uusi püsse ja muud varustust. Teraskiivrid ja uued inglise mundrid olid meil juba varem. Askeldamist ja lärmi olid kõik kohad täis. Keegi ei teadnud midagi lähemat, ainult seda saime

teada, et hommikul kell 5 peame olema raudteejaamas.

„Selge, et läheme Landeswehri vastu,“ väljendas keegi üldise arvamise. Mis jäi meil kui sõdureil muud üle kui arvata; teada oli, et saame ülesande, siis sellest meile kõneldakse parajal ajal.

Sellises marutujus, nagu sel ööl, ma polnud meie roodu näinud kunagi varem. Praaliti hirmsal kombel ja lubati sakslasi sugeda. Üldises sõjavaimustuses sai kannatada ka kasarmu sisustus.

Peale selle oli veel üks uudis: meile oli määratud uus rooduülem, lipnik Jüri Hansmann.

Keegi ei tunnud teda ja sellest oli esialgu küllalt.

„Kurat, siis just nüüd, kui läheme linile, võetakse meilt Umblia!“ vandusid poisid. „Kes meid õpetas, kellega oleme rohkem harjunud, mis?“

Võis veel märgata, et selles rooduosas, kes oli jäänud kasarmusse pärast instruktorite väljakomandeerimist, oli mingi vimm tagasitulev instruktorite vastu, nagu oleks need selles süüdi, et Umblia rooduülema kohalt lahkuvad. Ülejäänud rooduosas pärast instruktorite ajutist lahkumist oli moodustatud kuulipildujarühm, milline oli varustatud Lewis- ja Madsen-süsteemiliste kergekuulipildujatega. Kuulipildurid olid hirmsasti uhked oma positsioonile. Arvan, selles vimmas instruktorite vastu väljendus lihtsalt ülejäänud rooduosa, eriti kuulipildurite enese maksmapaneku tahe. Instruktoriks läksid peamiselt „punase toa“ mehed ja need olid seni mänginud roodus esimest viiulit. Neid nimetati vahel ka Tarvastu meesteks, kuigi see polnud õigustatud, sest punase toa kampa kuulus poisse igast Viljandi- ja nurgast. Tarvastu mehed olid ainult suure jutuga.

Uut rooduülemat me ei näinud enne kui hommikul veidi enne jaama marssimist. Poiste tuju oli veidi langenud. Kõniti vaikivaina ja moridena. Arvan, ka uus rooduülem sai aru, et ta pole sattunud südamesõprade juurde, aga ta ei teinud sellest väljagi. Suvehommikus värskuses marssisime läbi linna. Ei mäleta, kas laulsime — on meele jäänud, nagu oleksime läinud tummalt. Hommik oli veidi rõske, olime kogu öö askeldanud ja teinud ettevalmistusi äräsõiduks, olime täiesti magamata. Tundus jahe.

Jaamas paigutati meid loomavaguneisse, kuhu oli laotatud ristikeinu, et oleks pehmem. Vaguneid oli külluses, nii saime ümber 10 poissi peale vaguni. Vähemalt seal vagunis, kus mina olin, ei olnud üle kümne poisi. Jaam oli peaaegu inimtühi, ainult mõned üksikud raudteeametnikud askeldasid seal ringi.

Vedur vilistas ja vagunirattad hakkasid veerema. Võib-olla, mõnigi mõtles, kas saab ta veel näha kodulinna. Aga üldine meeleolu oli süiski tore. Nüüd löödi juba ka laulud lahti ja laulu sekka kõlasid mõned vintpüssi kõrgatused. Selles kahtlustati „metsamehi“, kuid ma kindlasti ei tea, kes laskis. Rooduülemalt tuli kategooriline käsk mitte tulistada.

Päris mõnus oli pikutada ristikeintel ja vahtida lahtisest vaguniuksest möödalibisevat maastikku — mugavus, mida pakub ainult loomavagun, kui seal on vähe inimesi. Möödus jaamu. Ühes jaamas levis jutt, et keegi poistest öelnud 15-aastasele Bachmannile:

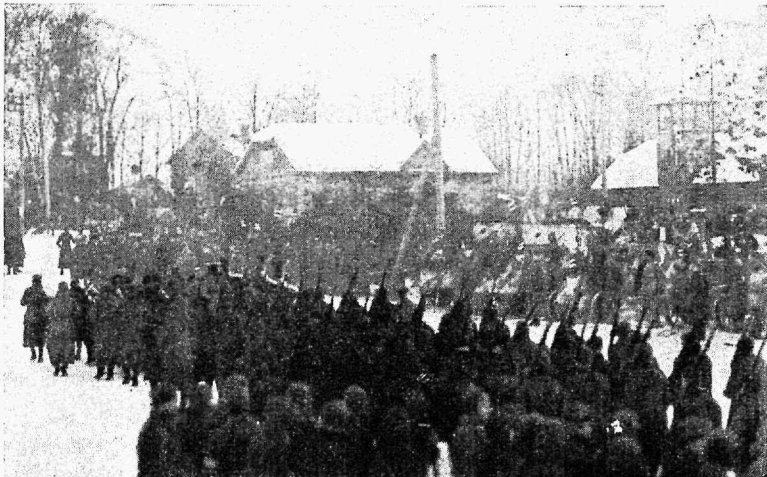
„Kõneldakse, et sa olevat Viljandist välja sõites nutnud?“

Küsija saanud Bachmannilt vastu vahtimist.

Ei mäleta, oli see Loodi või Öisu jaamas, kus seisis rong, platvormil pikk rida ühetaolisi musti puusärke. See oli esimene tervitus rindelt. Veidikeseks ajaks vaibus lärm, aga puhkes süis uue hooga.

Ilma vahejuhtumisteta jõudsimme Valka. See oli umbes lõunapaiku või veidi varem. Siin tuli ümber istuda laiarööpmelisele.

Minule oli see esimene sõit laiarööpmelisel, seetõttu see oli uudis. Kui vedur vagunitega ma-nööverdus, ronisin vagunisse ja lasin end sõidutada jaama ees edasi-tagasi. Süis ajasin juttu vedurijuhtidega ja oli muid toiminguid. Kui

Soomusrongide Diviisi väeosade paraad Vabadussõja ajal Valga turuplatsil.

jõudsin jälle jaamaesisele, oli rood kobaras jaamaesisel, omavahel ärevalt seletades. Kuuldus hüüdeid:

„Ei lähe! Ei lähe!“

Korraks vilksatas rooduülema nägu. Ma ei saanud aru, milles asi. Pikapeale taikasin, et roodule on antud käsk minna vaguneisse, kuid rood tõrgub. Miks? Mõnest üksikust sõnast sain aru, et see on protest uue rooduülema vastu. Eriti aktiivsed selles asjas paistsid olevat kuulipildurid. Mõtlesin endamisi, et see on siigadus. Rooduülem ei tulnud meile ju ise, ta määrati. Roodu käitumine ei olnud kuigi mehelik. Tuju läks halvaks.

Korraga sigines kusagilt jaamaesisele leitn. Umbliat. Kust ta sinna tekkis, seda ma ei tea. Ta seletas midagi poistele, tõsiselt, veenvalt. Ma ei kuulnud ta sõnu, sest olin tulnud hiljem ja seisin seetõttu salga äärel. Aga salk lõi liikevele, veel veidi aega ja kõik kobisid vagunisse.

Pärast kuulsin, et mõned poisid olevat käinud isegi komandantuuris ühenduses selle asjaga. Üldse jäi sellest vahejuhtumist väga segane mulje. Olin üks instruktoreid kaitsepataljonis, kelle vastu, nagu tähendasin, oli ülejäänud rooduosas mingi vim. Minule küll otsekohe keegi ei öelnud ega teinud midagi, märkasin isegi, nagu oleks mind koheldud teisiti kui teisi instruktoreid, kuid olin enda teades süiski instruktor, olin täitnud vaid oma kohust. Seetõttu käitusin väga külmalt ja ei pärinud kellegilt midagi.

Valgast edasi läks sõit jälle hea tujuga. Vahejuhtum ununes kiiresti. Jõudsimme varsti Lätimaale. Raudtee ääres põldudel töötasid inimesed, hõiskasime neile ja viipasime mütsidega. Meile vastati. Naised lehvitasid rätikuid ja mehed mütse. Volmaris nägin leitn. Umbliat jaamaesisel. Arvan, ta oli meiega sõitnud koos mõ-

nes teises vagunis. Siis ta läks ja see oli viimane kord, kus ma seda meest nägin. Hilisel õhtupoolikul jõudsiime Võndu. Siin saime teada, et tuleb lahkuda rongilt. Kuhu läheme, sellest ei olnud kellegil aimu.

Rivistusime jaamaesisele, siis kõlas käsklus ja tardusime. Meile oli tulnud vastu 3. diviisi ülemä abi al.-polk. P. Kann. Samas oli ka diviisi orkester. Kas Kann meile midagi kõneles, ei mäleta, aga varsti anti käsklus liikumiseks, orkester ees hakkas märitsuma ja marssisime efektsel taktisammul läbi Võnnu. Inimesi oli tänavaul rohkesti, meid jälgiti uudishimulikult. Mõnest aknast visati meile isegi lilli.

Oli põrgukuumus. Linna pürides ei olnud väga viga, sest jalgealune oli võrdlemisi puhas. Aga kui jõudsiime linnast välja maanteele, siis tolm ulatus poole sääreni. Üle sajast paarist jalgadest ta paiskus õhku, nii et inimesi ei paistnudki tohutust tolmupilvest. See tolm langes mundrile, tungis sellest läbi särgini, kleepus higitiga leotatud särgi külge, nii et kogu ihu kattus nagu vedela poriga. Seda pori hõõrusid ihul seljakottide, püsside ja vöörihmad, tekitades põrgupüina. Kõigile lisaks piinas veel meid kohutav janu. Isegi diviisi orkester ei suutnud teha tuju. Alles üks populaarne lööklaul kergitas veidi meeleolu.

Mõneaege marssinise järele jõudsiime hoone juure, mis asus peaaegu teekaldal. See öeldi olevat Lieveni vallamaja ja see oli määratud meie esimeseks korteriks, Lätimaal. Maja akna- raamid olid läbi tikitud püssikuulidest ja üks suurtükimürsk oli purustanud kelba.

Vallamaja õuel tormasid poisid kohe pumba-kaevu juure, aga pump oli rikis. Suure pumpa- mise peale lõpuks tundus, nagu hakkaks vesi mööda toru ülespoole tõusma. Siis korraga tormas kaevu juure mees, kes hakkas midagi ägedalt seletama läti keeles.

„Kuradi lätlasel on kahju meile isegi vett anda!“ tähendas keegi sapiselt.

Vabadussõjas suurtükivõltel purustatud maju Viru rindel Dubrovkas.

Siis leidus keegi poiss, kes oskas veidi läti keelt. See sai mehe seletusest nüüpaplju aru, et Landeswehr enne taganemist mürgitanud kaevu. See teade tõstis kohe mehe väärtust meie silmis.

Samal ajal kohalik läti vallavanem oli samas lähedal ägedas vaieluses diviisi ülemä abi Kanniga. Vallavanem pidi kindlasti nägema, kui pumpasime kaevu juures, ta pidi teadma, milline oli kaev, aga ta ei teinud sellest väljagi. Kann nõudis temalt põhku meile magamiseks, kuid vallavanem seletas, et temal põhku ei ole.

Siis ilmus näitelavale roodu noorem ohvitser, aseohvitser Alfred Laks. Alles nüüd saime teada, et Laks kõneleb suurepäraselt läti keelt. Vallavanem lausa kõverdus tal käes. Lõpuks Kann lõi käega, kutsus kaks poissi ja neile osutades ütles vallavanemale vene keeles:

„Näitate neile, kus asub põhk ja lõpp selle- ga!“ Ning eesti keeles ta lisas poistele: „Pidage meeles, et ta peab teile põhku andma.“

Põhku saime, aga vähe. Suur osa roodust magas esimese öö diviisi hobuste pressitud heintel, mis Kann oli saatnud.

Lieveni vallamajas elasime kümme päeva. Käisiime ümbruskonna taludes piima ja muid toiduaineid hankimas, sest oma toit sellal oli kehv. Saime vahel hobusevorsti, vahel ka saia. Enamasti alati olid toidusedelis türgioad, millest keedeti suppi ja putru. See oli harjumatu toit. Aga lätlased olid veel vaesemad. Sõda oli nad lagedaks rüüstanud. Ainuke rõõm olid maasikad. Neid kasvas vallamaja ümbruses kohutavalt, nagu kuulsime. Muidugi ei olnud kellegi aega neid otsimas käia, ei teadnud ka kohti. Aga selle eest olid olemas Võnnu naised, kes sageli möödu- sid vallamajast suurte korvitäitega. Mäletan, kui nad tulid esimest korda — suur rodu naisi, kõigil korvid täis veripunaseid marju! Nende keelt ma ei osanud, pikka juttu ei mõelnudki keegi nendega ajada. Silmapilkselt olid kokkumund naised ümbritsetud poiste ahelikust ja kogu see jõuk vajus keereldes ja käratsedes vallamaja õue. Naised käratsesid kohutaval kombel, nad pidasid meid kindlasti teeröövleiks. Jumalale tänu, et me ei mõistnud läti keelt, me oleksime kuulnud ebameeldivaid asju.

Hirmsa kiirusega kadusid maasikad korvidest poiste „kateljokkidesse“. Lõpuks need mõnisteist- kümme korvitäit olid roodu üle sajamehelise koosseisu juures ainult tilk merre.

Siis tuli lõppeffekt: „Mis maksab.“

Selle lause olid poisid juba jõudnud selgeks õppida isegi läti keeles.

Naised kukkusid nagu taevast. Nende näod selginesid, suud venisid üllatusest lahti. Eesti raha võeti Lätimaal sellal meeeldi vastu. Ka ober-oste. Naistele makseti ka nüüpalju, kui nad suu ja sõrmede abil nõudsid. Siis tekkis kohale ka see läti keelt oskaja poiss. See tõlkis meile,

Meie 4. jal-polgu osi kaitsepositsi oonil Viru rindel Itovo juures 1919. a.

et naised paluvad meile jumala õnnistust ja arvavad, et Võnnu turul nad poleks uneski seda hinda saanud.

Sellest peale olid maasikanaised meil alaliseks külalisiks. Teine lõbu, mida endile lubasime, oli sõit Võnnu ja Lieveni vallamaja vahel voorimeestega. Enne Viljandist lahkumist olime saanud poolteise kuu palga — 180 marka ninale. See oli tollal päris rahuldav kopikas. Mina isiklikult ei saanud endale palju lubada, kuna enne Viljandist lahkumist olin raha viinud emale. Ta küsis ka, kuhu me läheme. Ütlesin, et läheme väikesele ringsõidule. Aga meil oli ka jõukamaid poisse, isegi naisuguseid, kellele oli kodust antud palgale lisa. Sellest siis tekkis jutt lätlaste hulgas, et meil olevat eesti mõisnike poegi.

Lätimaal viibimisest on veel meelde jäänud üksikuid katkendeid.

Mäletan üht noomitust, mille saime rooduülevalt lipnik Hansmannilt. Rood rivistati vallamaja õuele. Rooduülem tuletas meelde vahejuhtumist Valgas ja lisa juure, temani olevat ulatunud kuuldused, et niipea kui läheme lahingusse, antavat temale tagant kuul. Rooduülem seletas, et sellised asjad, isegi sellised jutud lõhnavad sõjakoktu järele, aga tema on arvestanud meie noorust, ega pole asjast väljagi teinud. Kui käitume korralikult, siis jäävadki need asjad sinapaika. Arvan, et mõni teine ohvitser Hansmanni asemel poleks sellises olukorras käitunud nii heasüdamlikult.

Võnnu lähedal Koiva jõlke uppus meil üks poiss, Valg, pärit kusagilt Võhma poolt. See juhtus, kui rood oli läinud jalutuskäigule ja suplema. Lieveni vallamajast lahkumine toimus umbes samasuguse kisa ja lürmiga, nagu oli esimesel maasikaostmisel. Kui püüdsime teel turuleminejaid, läti talupoegi, et hankida küüthobuseid kraami ja relvade veoks, siis saime jälle sõmata. Võnnus laaditi meid vaguneisse, saime teada, et sõidame Viljandisse tagasi. Samal ajal peatus Võnnus ka 1. Viljandi kooliõpilaste rood. Need olid enda arvates suured lahingulõvid ja seda olid nad ka tõepoolest. Sellel pinnal tekkis nõokamisi ja sõnavahetusi. 2-st roodu nimetati

paraadirooduks. Võnnu jaamaesisel peetigi paraad, millest võtsime osa ja mille võttis vastu kindral E. Põdder. Ta olnud meie roodust eriti vaimustatud, nagu kuulsime.

Võnnu jaamas seisime vaguneis neli ööd-päeva, sest ei olnud vedurit. 1. rood ja diviisi staap sõitsid ära, meie „kuivasime“ Võnnus. Peaaegu kogu aja sadas vihma, vaguneist välja ei pääsenud. Ja lõpuks ei tohtinudki lahkuda jaama piirkonnast. Viimaks siiski saadi vedur ja saime tulema. Viljandisse jõudsimme õhtu eel, see oli vist 16. juulil. Marssisime muusika saatel linna ja asusime jälle Vene klubisse.

Viljandis jätkus tavaline garnisonielu. Oma-moodi vahelduseks olid õhtused loendused reaalgümnaasiumi pargis, kuhu õhtul kella 9-ks marsis kokku kogu garnison. Seal roodude veltveebid esinesid raapordiga korrapidajale ohvitserile ja orkestri saatel lauldi hümmi. Pärast loendust marssisid üksused jälle tagasi oma asukohtadesse. Seda igapäevast loendust ilmus alati jälgima suur rahvahulk.

Viljandis elas rood kuni augustikuuni, siis anti käsk roodu paigutamiseks Valka. Valgas asus diviisi staap ja tol ajal jäi meile mulje, nagu oleks roodu hoitud diviisi staabi kaitseks. Igatahes oli rood kogu Valgas oleku ajal diviisi ülemate otseseks käsutuses. Valgas oli päris härraselu, sest garnisoniteenistusest meie osa ei võtnud. Õppusil käisime ainult hommikupooliti, õhtupoolikud olid vabad. Mõned poisid katsusid Valgas isegi koolis käia, ka mina koos Johannes Kitsega (endine skout) vedasin Valka tohutuhulga raamatuid, kuid õppimisest ei tulnud midagi välja. Sõjaõhkkond oli liiga lähedal.

Valk oli sellal täielik sõjalinn, seal oli igasuguseid väeosi ja elu käis palavalikulises tempos. Diviisiülema abi al.-polk. Kann käis meid kasarmus tihti vaatamas, ta näis meid eriti hoidvat. Hoiatas tihti, et meie ei langeks ümbritsevate pahede mõju alla. Tihti tuli ette, et diviisiülema kindral Põdder või staabiülema polk. Reek sõitsid rindele. Neil juhtudel võeti ikka kümme-kond poissi meie roodust kaasa. Ka mina tegin sellisel kombel sõidu Riiga, kindral Põdderi otsekohases käsu-

tuses. See oli septembris 1919. a., Bermond-Avalovi operatsioonide ajal. Seal siis nägin ka sõda, nagu ta tegelikult oli. Ei mäleta, et oleksin tundnud hirmu, rohkem tundsin uudishimu. Aga päris asjalikult tänasin saatust, et ta mind oli senini hoidnud. Kui vaja, tuleb täita oma kohust, aga sõda on ja jääb suurimaks õnnetuseks, mis inimsugu võib tabada. Lõpuks mulle ei jäänud muljet, nagu oleksin end ise kuidagi kõrvale hoidnud kohustusist, mida isamaa mulle peale pani.

Retkest Riiga olen samuti juba pikemalt kirjutanud „Vabadussõja Tähistel“.

See oli vist 1. novembril või selle ümber, kui rood tuli Valgast uuesti Viljandisse. Poistele võimaldati õppimise jätkamine koolis. Mul polnud enam kooli, kuhu minna, elasin kasarmus päevast-päeva. Sellest ajast olin umbes 1 kuu Põltsamaal sealses kaitseliidus instruktoriks. Olin tollal juba vanemallohvitser. Rühmaülema kohale oma roodus määrati mind juba siis kui rood tagasi tuli Võnnust ja sellel kohal teenisin kuni kooliõpilaste pataljoni likvideerimiseni. Auksaadis ülendati mind hiljem. Meie roodu ülemaks Valgas oleku ajal ja hiljem oli al.-leitn. Hans Sepp, pataljoni ülemaks Jaan Põdra. Eri-lisi sündmusi, mis vääriks märkimist, roodu vii-

masel Viljandis viibimise perioodil ei olnud. Kooliõpilaste pataljon, sellega ühes ka 2. rood likvideeriti märtsikuul 1920. a.

Pärast pataljoni likvideerimist astusin Viljandi kaubanduskooli, millest hiljem võrsus Viljandi ühiskommertsgümnaasium. Selle lõpetasin 1923. aastal ja sama aasta sügisel astusin Tartu ülikooli.

Pärast sõda koolis viibides tundus, et õpetajaskond, kes oli osa võtnud koolinoorsoo õhutamisest sõjast osavõtuks, oli vahepeal jäänud seisma ega polnud ajaga kaasa sammanud. Näis, nagu oleks nad olnud arvamisel, nagu oleks sõda need poisid jättnud hoopis puutumata, nagu oleks nad endised süüitud „juntsud“. See aga ei olnud nii. Sõda oli poistest teinud mehed kõigi voorustega ja pahedega. Mulle jäi mulje, nagu poleks õpetajaskond sellele faktile pühendanud küllalt tähelepanu ja ei osanud õppursõdurit õieti kohelda. Tekkis mõningaidki konflikte, mis oleks jäänud tulemata, kui mõlemad pooled oleksid üksteist mõistnud.

Aga see on elus alati nii, et ikka tuleb aeg, kus kaks inimpõlve üksteist ei mõista. Õppursõdurid andsid, mis neil oli anda. Kas nad ka tulevikus midagi annavad, näitab tulevik.

Kilde Viljandi Kooliõpilaste Pataljoni päevilt.

A. Peel.

Pataljoni pitsat E. V. R.

Viljandi-Pärnu Kooliõpilaste Pataljoni pitsat, mis praegu asub arhiivis, kannab peale pataljoni nimetuse ringi sees veel tähti E.V.R. Neid tähti näeme praegu igapäeva Eesti raudteevagunite seintele maalituna ja need tähendavad — Eesti Vabariigi Raudtee. Kuid kuidas sattusid need tähed Viljandi Kooliõpilaste Pataljoni pitsatisse? See sünnilugu on järgmine: kui Viljandi kooliõpilased tulid Lätimaalt tagasi kodumaale, siis kujundati ka pataljoni staap, Viljandi mõisa uues lossis Pataljoni staabi koosseisu võeti õpilasi roodudest. Nii komplekteeriti õpilastega terve staap, väljaarvatud ohvitseride ja sõjaväeametnikkude kohad. Peale kantaselei sisseseadmise, milleks saadi laudu, toole ja kappe mõisa mööbli hulgast, tuli mõelda kuidagi ka pataljoni pitsatile, sest pataljonil tuli anda välja dokumente, millel pitsat oli tarvilik.

Pitsat ikka pitsat ja asi joones — nii sai ka mõeldud sellele asjale — ümmargune, sees nimetus Viljandi-Pärnu Kooliõpilaste Pataljon. Keskele jäi aga vaba ruum, mida millegagi ei saanud täita. Roodudel oli lihtne, sinna pandi roodu number ja sõna „rood“. Mida aga pataljoni pitsati siseringi asetada? Tuldi siis mõttele, asetada sinna tähed, mis tähendavad Eesti Vabariiki. Selge on, et keeliselt oleks pidanud olema E. V., kuid need kaks tähte ei annud asjale kuidagi juuret, kuna nad oleksid jäänud liiga ringi keskele. Pidi saama tingimata kolm tähte nii, et kaks äärmist tähte oleksid väiksemad ja keskmine, ringi kõige laiemas kohas, kõige suurem. Nii imelik, kui see ka on, pandigi siis sinna kolm tähte — E.V.R. Kellelgi ei tule üldse mõttessegi, et ei või olla suuremat viga ega suuremat enesepilget kui kooliõpilane kirjutab „Eesti Vaba Riik“.

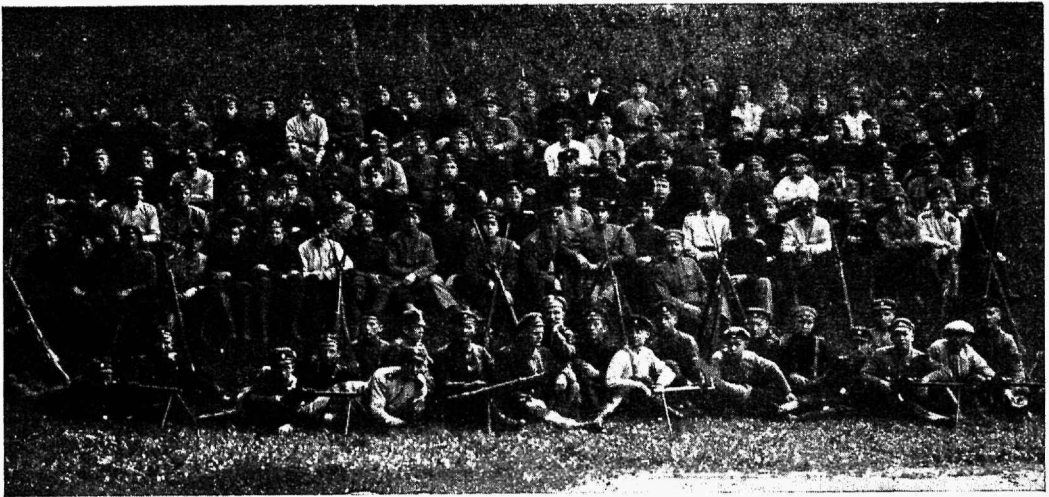
Kuigi see pitsat leidis kasutamist tuhandeid kordi ja puutus nii mitmeid kordi iga

pataljonis viibiva õppursõduri silmi, ei leidunud siiski ühtegi, kes oleks selle „pärl“ peale juhtinud tähelepanu.

Alles aastaid pärast pataljoni likvideerimist tuli see kond kõne alla ja sedagi siis, kui kord rongi oodates tuli ajaviiteks lügeda vaguni külgedelt EVR, mis tähendab — Eesti Vabariigi Raudtee. Siis tuli meelde, et mingisuguseid tähti kandis ka Viljandi Pärnu Kooliõpilaste Pataljoni pitsat. Arutas seda küsimust nendega, kes koostasid pitsati nimetuse, tuldi tagantjärele arvamisele, et siin alateadvuses juhtiski meeli vagnitel leiduv tähestik, sest kuipalju kordi õpilased ise ei märkinud raudtee veerevale koosseisule kui sõjasaagile tähti EVR. See

korral mindi välja sellest seisukohast, et kõike peab oskama. Kokk oli nii siis olemas — tagasihoidlik inimene, mitte just kõige noorem, kuid mitte ka kõige vanem.

Väliköök oli kui mingi imetegu: mitukümmend poissi askeldas selle uudse asja juures. Ei jäetud keeramata ühtegi kruvi: kõiges pidi valitsema selgus. Supivesi pajas, tuli all ja kokk katla juures. Poisid kihistasid maeru ja ei jätnud midagi ütle mata, mis niisugusel korral kohane. Igal suu risti mina all ja vabadust rohkem kui elus olnud millalgi varem. Igaüks õpetas kokka. Kokk tahtis ise ka olla tark ja ajas poisse katla ümbert eemale. Kõik materjal, mis tarvis supiks, oli ka kohal. Selle eest on hoolitsenud toitlustaja.

Tartu Kooliõpilaste Reserv-pataljoni roode 1919. a.

oli saanud automaatseks toiminguks ja märkis esijoones kuuluvust Eesti Vabariigile.

Niisama automaatselt kanti see ka pitsatile.

Koolipoiss kokaks ja toitlustajaks.

Pataljonis valitses puhtdemokraatlik kond: valiti rühmaülemaid ja veltveebleid, valiti ka toitlustajaid ja kokki. Keegi peab ju neid funktsioone ikkagi täitma. Mäletan kui Viljandi Kooliõpilaste Roodu formeerimisel kõneldi sellest, kuidas saada kokka. Samas leidus küllalt hambamehi, kes soovitasid kokana üht või teist kaasõppurit. Pärastpoole haarati sellest võimalusest kinni ja pandi üks õppur kokaks. Vaevalt ta oli ühtegi välikatelt varem näinud või veel vähem selles keetnud suppil. Võib olla ehk vaid oli ta kodus emal olnud abiks tuletegemisel ja rohkem ei midagi. Kuid tol

Ei midagi, pada keeb ja supp valmib. Hea supp, kõigile meeldis.

Kokk oli uhke ja „nökkimine“ jäi vähemaks kuni lõpuks täielikult vaibus, sest kokaga heal jalal olles „on supikulpsõbra poole rohkem längu.“

Toitlustaja — samuti kaasõppur. Antakse nimestik kätte, muudkui mine too leiba, liha, kartuleid ja kõike muud kraami. Kraami veeti hobusega ja sellepärast, et asi pealegi uus ning huvitav, on esimese kraami veo juures poisse rohkem kui tarvis. Igaüks tahab teatud sündmust lähemalt vaadata ja olla selles osalinegi. Ise oma peremees ja varustaja. Kraamikandjaid on toitlustajal algul üleaarugi, kuid pärastpoole tuleb abilisi nõudata veltveebli kaudu, kes määrab toimkondi. See on justkui karistus.

Õletuleline vaimustus aitamisel kaob, kui uudsus on kadunud.

Vahtkond.

Pataljon pidi andma meeskondi vahtkondadeks. Algul oli vabatahtlikke nii, et neid tuli sorteerida. Uudistöö meelitas. Pärast poole tuli muidugi määrata ja siiski leidis „põhjusega puudujaid.“

Vahiteenistust võeti suure tõsidusega. Uus asi ja amet sunnib kinnipidama ka nemdest määrustiku paragrahvidest, mis vast vene sõjaväes juba sõja lõpul ära olid jätud.

Vahtide vahetusel peeti nii kõva reeglirõhke, et üks vanem ohvitser, kes seda kord juhuslikult pealt näinud, öelnud: „Ainult rahuaegses teenistuskorras olen niisugust korda näinud.“ Ka vahtkonna puhkeruumis hoiti piinlikult kinni korrast. Kuid ega sellepärast omad vembud ei

Stakelni lahingus märtsis 1919. a. haavata saanud lipn. J. Semper'i evakueerimine L/r. Soomusrongile nr. 1.

puudunud. Vahtkonna ruumiks kasutati ühte tühja kauplust, millel oli suur klaasvitriin — vaateaken, ulatudes jalgteeni. Suvine aeg, väljas oli kuum ja sees samuti. Üks poistest virises alati, et temal ei ole ruumi pingil ega põrandal. Alaline virisemine tüütas teisi. Lõpuks asus viriseja vaateaknale, kahe klaasi vahele. Paras pikkus ja paras temperatuur. Öösel ei olnud kellelgi ka huvi vaateakna vastu. Kui meeskond hommikul kasarmusse tagasi minema hakkas, märkasid poisid küll, et üks kaaslane magab akna vahel ja kodanikkudele paistis see ka silma. Kuid öösel irisemine oli kõiki pahandanud ja nii jäeti kaaslane paariks tunniks vaateaknale rahulikult norskama.

Poiss oli kõrgu pataljoni teenistusajal morn, kuid ei virisenud enam millalgi.

Esimene munder, — esimene palk.

Teisele roodule anti munder — inglise sõduri vorm enne lahkumist Viljandist Võndu. Varem saadi „Ühistöölt“ kollase pargiga saapad. Igamees hoolitses selle eest, et kollased saapad oleksid korras ja kollased. Muidugi ei olnud siis kollast viksi ega muid määrdevahendeid. Leiutati: mõni määris omi säärikuid munakollasega, mis pidi andma hea „klantsi“, teine tegi tutvust toidustajaga ja kokaga, et saada tüki võid või rasva, kolmas oli vaseliini kui selle kõige kohasema määrdet peale kindel jne. Aga korras ja kollased nad olid. Ei saanudki teisiti, sest naisgümnaasiumid töötasid ja kavalier tahtis olla igaüks.

Kõik klappis hästi — kaitsevärvi ilus uus munder, kollased saapad ja kiiver; ainuke viga, püksid ei olnud säärsaabaste jaoks — puudusid „kalifeed“. Rätsepal võttis paar tundi aega, siis oleks ka seegi viga kõrvaldatud, kuid puudus raha. Kodust oldi juba paar kuud ära ja vaevalt kõik kodust raha saidki. Kui taeva õnnistus tuli siis teade — maksetakse kahe kuu palk. Ja maksetigi. Kui suur see just oli, ei ole enam aimugi, kuid pükste ümber tegemiseks sellest jatkus. Kuna väljasõit Lätimaale kohe ees seisis, said „kalifeedega“ uhkustada vaid mõned üksikud. Teised jooksid sellepärast jälle hiljem Võnnu rätsepaaridele tormi. Nii olid lõpuks enamikul „kalifeed“. Võnnus lasti sellepärast juttu lahti: „Balti mõisnikkude pojad — hästi riides, kuid veel paremini tahavad ja hästi maksavad!“

Ankeet — maad või kooli?

Samuti kui teistele väeosadelegi saadeti ka Viljandi Kooliõpilaste Pataljonile laiali ankeetleht, millega taheti teada saada, mida sõdur riigilt pärast sõda soovib, kas maad või priikooli.

Mäletan, et ankeedi laialiandmisel kuuldus nii mõndagi. Oli palju idealiste, kes sellelega sugugi ei saanud leppida, et niisuguse küsimusega üldse juletakse tulla: nagu keegi teeniks siin tasu pärast. Need ei täitnudki ankeeti. Üldse tuli pataljonis ankeetlehti kokku vähe. Kokkukogutud ankeetlehtedest selgus, et äraantud ankeedis oli enamasti märgitud priikooli saamise soov, ainult 2—3 soovisid maad.

Muidugi ei olnud sellest ankeedist kellelegi kasu. Priikooli mõuet hakati alles siis taotlema, kui jõukamad poisid priikooli juba varem välja olid nõudnud.

Suitsetamine on nakkav.

Mäletan, et koolides oli iga klassi kohta vast 2—3 õpilast, kes suitsetasid. Roodus selgus, et juba esimesel sõduripäeval oli suitsetajate arv tõusnud kaugelt rohkem kui sada protsenti. Suitsetati omal maal kasvatatud tubakat. Sedagi oli vähe ja kaaslased jagasid seda ainult kõige paremate sõpradega. Rohkem oli liikvel näha tubakavartest ja juurtest peenendatud „mahorkat“. Olin mittersuitsetaja ja sellepärast oli see lõhn, mis täitis toad, niivõrd vastik, et tahtis hinge võtta välja. Kuigi aknad hoiti lahti, oli kodutubaka ving nii vänge, et hakkas silmi. Tubaka põletamiseks kasutati ajalehepaberit. Seda loeti paremaks kui õhukest paberit, mis ei andvat „õiget“ maitset.

Kui kaasõpilastega suitsetamise pärast tuli pahandada, soovitasid sõbrad: tõmmaku ise ka, olevat parem, siis ei tundvat vastikust. Ega midagi: valmistatigi tohutusuur juurtevilka. Algul oli see küll hirmus mõru suule, kuid peagi hakkas enesepete andma tagajärge: ei tunnud silmis valu ega minas kõdi. Mõne nädala jooksul suitsetas kindlasti juba pool roodu. 90 prots. õppureid hakkas siis suitsetama, kui hakati jagama inglise sigarette ja „lehmaga“ tubakat. Õige vähe oli neid, kes ei suitsetanud. Need, kes ei suitsetanud, müüsid, tubaka teistele — suitsetajatele, või saatsid koju isale või tuttavatele. Kuid viimaseid oli vähe, omale kulus ära. Muidugi tekkisid siis ka suursuitsetajad, kes peale oma kvantumi alati lisa nõutasid teiselt.

Võitlustes Kirbla ja Ruhja all.

F. Jakobson.

Teel Kirblast Ruhjani.

K.-r. Soomusrongi Nr. 1 väljasõidu silmapilgul Kirbla jaamast, kella 13—14 vahel, ei olnud meile järele sõitma pidanud ešelonrong ühes selle peal oleva 6. jal.-polgu 9. ja 10. rooduga ja jalaluurajate-komandoga al.-kapt. Tallo juhatusel, veel jõudnud Kirbla jaama, vaid oli teel Mõisaküla-Kirbla jaamade vahel. Seda tõendas mõne kilomeetri kaugusel seljataguses Mõisaküla sihis nähtav tihe, mustjashall rongi suits. Soomusrong, sõitnud Ruhja sihis ligi neli kilomeetrit, peatus, kuna Kausiti talu kohal oli telefoniliin jälle rikutud. Sealkohal olid mõned telefonipostid läbisaetud ja ümberlükatud; veerandtunnilise, energilise paranduse tulemusena võisime jälle liikuda edasi; tee oli muidu üldiselt päris korras. Kuna Kirbla jaama jäi maha üks telefonist, väli-telefoni aparaadiga, siis teatasime talle ja Mõisakülla edasijõudmisest ja asukohast. Telefonist teatas vastuseks, et Mõisakülast on saabunud ešelon meie vägedega ja väljub varsti Ruhja sihis meile järele.

Rong liikus Kausiti talu kohalt edasi Ruhja poole; liikumine arenes ilma mingi takistuseta Bumbe talu jooneni; sealkohal hakkab mets lõppema ja Ruhjani on veel 3,5 km; Ruhja on aga nähtav, kui peopesal, algab ühtlasi ka tugev kallak Ruhja sihis. Jõudsime Marrati talu kohal asuva kõrge teetammi kohal asuva paari sillani laiuuse puusammastel asuva sillani, mille alt jookseb võrdlemisi madal, kuid karedavooluline oja.

Maastik enne Ruhjat on võrdlemisi lage; paremalpool raudteest on suurem osa maad kõlbmata, kaetud hõredate kadakate ja üksikute leppade tukkadega, muutudes paiguti ka soiseks; paralleelselt raudteele, paari kilomeetri kaugusel, läänepool, kulgeb võrdlemisi sirge, väheste käänakutega postmaantee Virkeni mõisast Ruhja; vasakpoolne maastik samal kohal on mäGINE, kallakuline, nii raudtee kui ka Ruhja alevi suunas; viimase poole lõppeb kallakuline maa-ala umbes kilomeetri kaugusel alevist; üsna alevi lähedal algab soine madalmaa; idapool raudteest, umbes 3 kilomeetri kaugusel lookleb võrdlemisi kõver Laatre—Ruhja postmaantee. Üldiselt maastik raudtee ja kahe maantee vahel on pealetungiks ebasoodne. Eriti vaenlase tugeva vastupanu korral oleks pealetung võinud lõppeda suurte kaotustega ja tagajärjed oleksid pealegi olnud suure küsimusmärgi all. Soomusrong peatus Marrati talu juures asuva raudteesilla juures, sealt oli Ruhja veel 2 km ümber. Silla leidsime järele vaatusel olema korras. Liikusime aeglaselt edasi. Kui olime edasi liikunud mõnisada sammu, korraga avati ootamatult võrdlemisi äge püssituli, Ruhja sihist paremal pool raudteest, kusagilt alevi servast. Tuli oli mittetabav. Soomusrong peatus, ilma paukugi vastu laskmata. Asusime selgitama vaenlase asukohta. Seda ei läinud meil aga korda esialgul täpselt kindlaks teha, kuna meie ja vaenlase vahemaa oli umbes paari kilomeetri ümber. Otsustasime siis sõita ron-

giga vaenlasele lähemale. Lähenesime umbes kilomeetri võrra ja peatusime uuesti. Nüüd muutus vaenlase tabavus rongile juba võrdlemisi tihedaks. Seisin rongi kogu liikumise ajal platvormil, vaguninurga varjus, jälgides binokliga vaenlase laskmisesuunde. Kui rong peatus, oli ka vaenlase asukoht leitud, milleks aitas kaasa ka üks ettevaatamatult kivimüüri taga poolvarjus püstijala tulistav vaenlane. Vaenlane oli valinud enesele võrdlemisi hea positsiooni alevi serval, raudteest poole kilomeetri kaugusel, paremal pool teed, mingi kivist magasiaida taolises hoones. Suurem osa neist tulistas, kivisid katuselt kõrvaldades, läbi katuse, ise olles müüri varjus. Rongi komandant andis rongi esitsa raskekuulipildujale käsu tulistada hoonet, andes ühtlasi selleks ka sihingu. Soomusvagunite küljeavaustes asuvad püssid ja Lewis-kergekuulipildujad ei saanud algul vaenlase tulistamisest võtta osa, kuna nende laskevõimalus külgedele oli maksimaalselt 45—50°; teine raskekuulipilduja asus rongi lõpuosas seljataguse suunas — seljataguse kaitseks. Vastastikune tulistamine oli juba kestnud tagajärgedeta veerand tundi, kui käsutasin kolm automaati vagunitest välja ja asetasin need vagunite nurkade varju. Nüüd saime anda juba mitmekordselt tugevamat tuld, mille tulemusena vaenlane peagi vaikis.

Vastastikuse tulistamise ajal oli järeleõitva ešelonirong ettenähtud Kaulini talu asemel liikunud edasi paari kilomeetri võrra Ruhja poole ja lasknud roodu maha. Ülesõidukohalt Permueši talu juures viis külavahetee Kirbla—Virkeni—Ruhja postmaanteele; vahemaa raudteest Virkeni mõisani oli 3 kilomeetri ümber. Selle järele ešelonirong liikus meile järele Ruhja poole, kuid nähes Bumbe talu kohalt, metsaservalt, s-rongi tulevahetust vaenlasega, ei riskinud rong enam edasi sõita lagedale, vaid jäi esialgu äraootavale seisukohale, et mitte kanda kaotusi sattudes vaenlase tule alla.

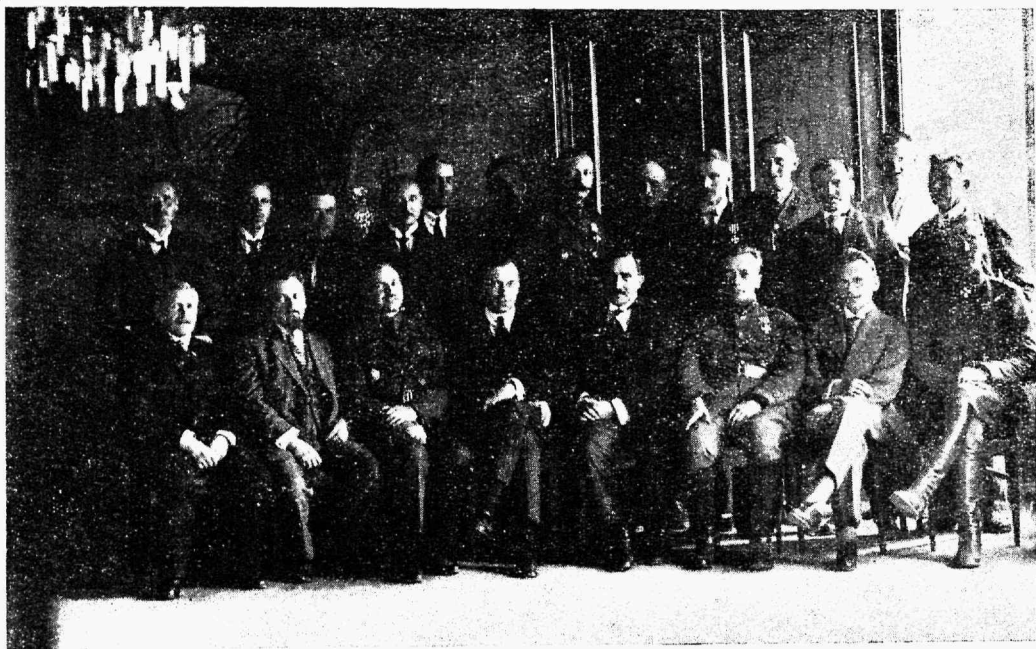
Lahing lõppes Ruhja alevi põhjaserval vaenlase kiire taganemisega Volmari sihis. Soomusrong lähenes takistuseta alevi põhjaservale ja siis juba majade vahel edasi. Ühest raudteega ristleva tänava äärest, õuest või majast lasti rongi pihta mõned püssikuulid. Viskasin rongi platvormilt ühe pudel-käsigranaadi ühe maja õuele, siis oli jälle kõik vaikne. Kella 16—17 vahel olime jaamahoone ees. Isegi pöörangud olid jaamas kõik korras. Jaamahoone oli täiesti tühi, mõned aknaruudud olid katki löödud, einelauaruum kandis rüüstamise jälgi: siin-seal vedeles purustatud nõude- ja mööbliosi pörandal, telefoniaparaat oli jaamakontorist viidud ära. Tagasi minnes platvormile, märkasin veetorni ülemise korra aknal erariietes meest; karjusin temale kõigest kõrist mitmel keelel, et ta kohe tuleks veetornist alla; mees jäi aga torni paigale;

siis sai temale kätemärkide abil antud mõista, kuid mees tornis ainult muigas ja noogutas peaga, kuid paigast ta ei liikunud. Selle peale piirati veetorn ümber ja mõned mehed läksid veetorni ja tirisid sealt mõistatusliku mehe alla platvormile. Varsti selgus ühe jaama roopaseadja seletusest, et oli tegemist ühe hullumeelsega, kes oli revolutsiooni- või sõjaohver.

Kuna soomusrongil meeskond oli väiksearvuline ja pealegi asusime külluna kahelpool meie külgedel taanduva vaenlase vahel, siis oli riskantne võrdlemisi laialdast alevit oma alla minna võtma, vaid piirdusime algul vallutatud raudteejaama ja veetorni oma käes pidamisega, kusjuures rong kursseeris jaama piirkonnas edasitagasi, pärast kella 17 saabus ešelonirong. Soomusrongi kursseerimise ajal oli näha Laatre—Ruhja vahelisel postmaanteel, kõrgendikul Kõnigshofi ja Vana-Ruhja postijaama vahel, liikumas umbes üht roodu suurust väekolonni Ruhja poole. Ešeloni mehed, koos rongi dessantmeestega võtsid alevi oma alla. Kohapealsetelt elanikkudelt saime teada, et alevit kaitses 50—60-meheline kohalikest elanikkudest koosnev partisaanide salk, ilma kuulipildujadeta. Ära minnes lubanud nad varsti jälle tulla tagasi, kuid siis juba koos Läti kütipolkudega ja venelaste uute jõududega, et alles siis näidata neile „valgetele kuraditele“. Neli päeva hiljem tuligi meil Ruhja taktikalistel põhjustel jätta maha, kuid „valgetele näitamine“ jäi seejuures siiski teostamata. Nädal hiljem vallutasid meie väed alevi uuesti.

Elust Ruhjas.

Ruhja alevi suurem osa ühes alevi südami-kuga asub lõuna-läänepool raudteejaamast, väiksem osa idapool raudteest. Lõuna-idast põhjaläände, lookleb peagu alevi keskel kiirevooluline oja, mida ruhjalased ise nimetavad „Ruhja jõeks“, ehkki alevi kohal võib sellest igauks hüpata üle. Alamjooksul, kuhu suubuvad nii mitmed lisaojad, muutub oja juba tõeliseks jõeks ja ei ole enam nii kergesti läbistatav. Alevis oli siis umbes üle paarisaja maja; elanikke oli ümmarguselt 800—1000, peamiselt lätlased, vähesel arvul ka eestlasi, sakslasi ja mõni juudi ärimees. Alevi ühel serval oli telliskivitehas ja teisel serval metsatööstus saekaatriga; suurem osa elanikest elatas ennast käsitööst, ka oli alevis ühispank ja võrdlemisi avar seltsimaja, mis oli alevi kultuuriliseks keskuseks. Muidugi ei puudunud ka tulitorje organisatsioon. Ruhja vallamaja asus ka alevis. Vallaomavalitsuse juhtivad tegelased olid aga võrdlemisi passiivsed kaasabi ülesnäitamisel meie vägede alevis viibimisel. Näis, nagu kardaks nad tuleviku pärast ja ootavad, kuis kujuneb heitlus elu ja surma peale, ja sellest olenevalt ka nende saatus.

Eesti-Läti piirikomisjon Valgas.

Elu Ruhjas oli vaikne. Elanikke liikus tänavatel harva. Haritlaskond ja jõukamad kodanikud suhtusid meie vägedesse võrdlemisi heatahtlikult ja püüdsid võimaluste piires anda ka oma kaasabi, nagu abiks olla korterite ja kütte muretsemisel, selle vastu kehvem töörahvakihit oli ilmselt vaenulik meie vastu. Mäletan, ühes turuplatsi lähedases habemeajamisäris keeldus habemeajajapreili minul kui Eesti ohvitseril habet ajamast. Tegin samas järsu otsuse: „Preili, teie äri saab kinni pandud kuni korralduseni ja palun kaasa tulla Ruhja komandandi juure.“ Nüüd puhkes preili nutma ja palus pisarsilmil andeks oma mõtlemata tegu ning oli nõus kohe habet ajama. Muutsin oma korralduse.

Peagu kõik ärid alevis olid suletud ja kaubad kas ärapeidetud või tasuta konfiskeeritud; mitmed hooned haigutasid tühjusest; mööbel ja muu varandus oli osalt purustatud ja ruumid olid korratus olekus ning aknad ja ukсед avatud; siin-seal kandsid purustusejälgi ka aia plangud ja väravad. Ühel alevi keskuse põikuulitsal oli siiski üks väike pood nagu imekombel avatud ja seal sai osta oberosti-rahaga eest eest mingisugust „samogonni“ taolist vänget tubakat, mais-paberit, kõvat siirupist paastusuhkrut, soola, kompvekke, niiti ja nõelu. Ning see oligi ka kõik, mis üldse võis saada. Kaupmees-lätlane oli õige lahke ja näis olevat eestisõbralik. Ütles enesel eestlaste vastu olema suure usalduse, kuna meie austavat isikliku vara puutumatus; kirus ühtlasi kohapealseid omamaalasi, kes olevat liialt loitud ja ükskõiksed nii tähtsal silmapilgul ja poolsosinal

hoiatas mind kõrva sisse paljutähendava näoilme-ga: „Härra ohvitser, olge siin ettevaatlik, ärge usaldage palju Ruhja inimesi, teadke, peagu iga teine inimene on siin vaenlase poole, eriti liht-rahvas.“ Jutuajamise lõppedes ulatas lahke kaupmees mulle ehtsa sigari veel pealekauba.

Sama päeva õhtul jaamast alevi poole sammudes surnuaia äärsel teel, lasti meie sihis kolm-neli pauku. Selgus kohe, et kuulid lasti surnuaiast. Õnneks pimeduse tõttu kuulid mind ei tabanud. Ruttasin raudteejaama ja võtsin endaga kaasa kümnemehelise salga löögiroodu meestest ja liikusime surnuaeda ja ümbrusesse, kuid kahjuks ei läinud meil korda laskjaid tabada. Järgmisel päeval pidi polgu ülema korraldusel iga ohvitser ja sõdur alevi piirkonnas liikudes alati laetud revolvrilt või püssi kandma kaasas, kuna oli veel ka teisi juhuseid olnud, eriti pimeduses, kus meie sõjamehi oli tulistatud. Mitmel pool olid ka sõjaväe telefoniliini traadid läbi lõigatud. Ei läinud aga korda süüdlasi kuidagi tabada.

Ruhja jaama juures asus meie väli-supikatel. Toidu väljajagamise ajal kogunes alevist sinna igakord naine ja lapsi, kes oma nõudega ja kottidega mangusid toidu ülejääke, mida ka ei keeldunud andmast nii kokad kui ka sõdurid. Nähtavasti osa alevi kehvematel elanikkudel näis olevat tõeline puudus. Puudusid ju ka kohapeal kodanlikud võimud, kes alevi elanikkude heaolu ja hädavajaliku toiduainete saamise eest oleks hoolitsenud.

Soomusrongi retk Nausküla jaama.

10. jaan. hommikul kella 9 ajal anti K.-r. Soomusrongile Nr. 1 käsk asuda luurekäigule Nausküla jaama sihis. Soomusrongile asus ka löögirood; kaasa sõitsid veel ka Ruhja piirkonna raudtee teemeister ühes remonttöölisega; soomusrongi külge haagiti ka lahtine platvorm, tagavararööpmete ja muu vajaliku parandusmaterjaliga. Enne väljasõitu vedur varustas end vajaliku veehulgaga ja puudetagavaraga. Väljus rong kella 10 paiku.

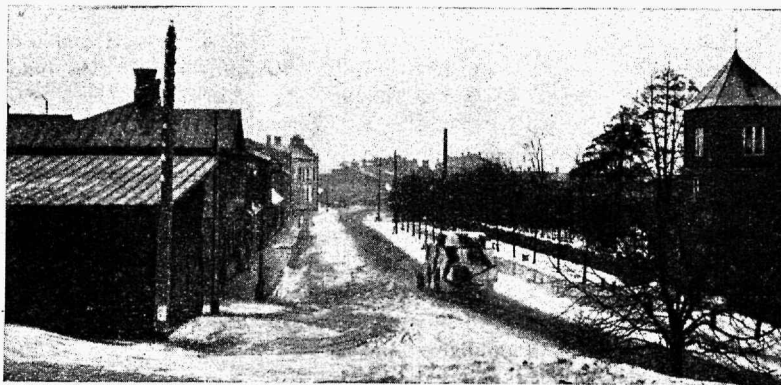
Vaevalt oli soomusrong jõudnud jaama pöörangule kui rongi esimene platvorm ühes esimese soomusvaguniga rööpmeit maha jooksis. Rong peatus kohe. Selgus, et pöörang oli valeasendis, ka puudus kohal pööranguseadja. Jaamaülemale tehti hoiatus ja nõuti pööranguseadja kõrvaldamist jaama teenistusest, mis ka kohe sündis. Ligi paaritunnilise töötamise järele jõudime koos remonttöölisega nii kaugele, et võisime pärast kella 12 päeval jätkata sõitu Nausküla poole. Algul arenes sõit ilma mingi vipe ruseta. Nii raudteelin kui ka telefoniliin osutusid rikkumatuks kuni Ruhjast 4,5 km-ri kaugusel asuva puusillani, millelt olid juba rööpmed kõrvaldatud, samuti silla kandetalad pooleldi läbisäetud. Teemeister ühes remonttöölisega ja neile abiaks antud soomusrongi meestega asusid kohe silla parandusele, kuna vaenlane oli teinud silla kallal kaunis põhjaliku töö. Videviku käte jõudes katkestasime töö ja soomusrong koos remonttöölisega sõitis tagasi Ruhja jaama. Järgmise päeva hommikul kella 8—9 vahel, sõideti uuesti kohale ja jätkati parandustöid.

Umbes kell 11 enne lõunat ilmus paremalt poolt raudteed nähtavale lõuna-läänest metsa servale 7—8-meheline vaenlase ratsasalk. Soomusrongi tulega kihutati ratsasalk kiiresti minema tulnud teed.

Peale ratsasalga eemaldumist lahkus soomusrongilt 10-meheline luuresalk minu juhatusel, et paremalpool raudteed asuvad talud läbi käia ja

saada teateid vaenlase üle. Paaritunnilise luurekäigu tulemusena saime ühest metsäääres asuvast talust teada, et eelmisel päeval oli seal käinud ka üks ratsa-luuresalk, umbes 9—10 meest; nad tulnud Nausküla poolt ja peale lühikest peatust lahkunud tulnud teed tagasi; ratsasalgas valitsenud vene keel. Pärast lõunat kella 3 paiku oli sild ja tee ära parandatud ja soomusrong jätkas edasilikumist Nausküla jaama sihis. Edasi oli tee jälle korras kuni Nausküla jaamani. Seal olid pöörangu riströöpmed võetud lahti ja viidud ära. Soomusrongilt lahkus 12-meheline löögiroodu luuresalk minu juhatusel. Võtsime mahajäetud jaama oma alla ja liikusime jaamast veidi paremalt Nausküla mõisa peale. Olles jõudnud liikuda võsa mööda mõnisada sammu ja jõudnud lagedale, avati korraga meie peale äge kuulipilduja- ja püssituli. Meie luuresalk paiskus varju lähedal asuva põllukraavi servale, ja hakkas püssidest ja ühest automaatkuulipildujast vastu tulistama. Vaenlane asus meist umbes veerand kilomeetri kaugusel, mõisa ees, õllefabriku keldri juures varjul. Meid tulistati keldri müüri varjust ja ka keldri pööningult ja keldrist tagapool asuva künka varjust. Meie ja vaenlase vahel oli lage väli, mille tõttu väikese luuresalgaga oli vaenlase ründamine liiga riskantne, kuna pealegi tule järele otsustades, vaenlase ülekaal oli mitmekümnekordne. Soomusrongi ja vaenlase positsiooni vahel oli võrdlemisi tihe võsa, mille tõttu soomusrong ei saanud algul oma tulega abistada oma mehi. Kuna edasilikumine oli aga takistatud lõhutud tee tõttu, siis rong tõmbus pöörangu kohalt veidi tagasi, nii et avanes võimalus tulistada vaenlast ka soomusrongilt; veerandtunnilise tulemuseta tulistamise järele sai luuresalk käsu vaenlasele märkamatuks selja taga asuva võsa ja jaama kaudu tagasi tõmbuda ja asuda soomusrongile. Vahepeal aga soomusrong oma tulistamisega oli tõmmanud vaenlase tähelepanu enese peale. Luuresalk jõudis siiski kaotuseta soomusrongile ja liikus juba videvikus Ruhja poole tagasi, kuhu jõuti õhtul pärast kella 6. Luurekäigul tegime kohalikkudelt elanikkudelt saadud andmeil kindlaks, et Nausküla mõisa olid alles hiljuti tulnud Valgast läti küttide umbes ühe roodu suurune osa, 100—150 meest, ühes ühe raskekuulipildujaga.

Kuna Nausküla mõisa asub samanimelise jaama läheduses, kuid et nad seda ei võtnud oma alla, seda põhjendatud

Meie soomusautosid Vabadussõja päevil Valga tänaval.

sellega, et „valgetel“ vägedel olla soomusrong ja selletõttu olla jalaväel ilma suurtükikule toetuseta võimata kaitsta jaama.

Ruhja mahajätmine ja asumine Kirbla jaama juonele.

12. jaan. õhtul pimeduse tulekul anti pataljoni staabist soomusrongile käsk teha ettevalmistusi taandumiseks Kirbla jaama juonele. Minule tuli see käsk ootamatalt, kuna soomusrong oli alles hiljuti teinud luureretke väerinde ette kuni 9—10 km kaugusele, ilma et oleks kusagil märgata olnud vaenlase suuremaid jõude ja kindlaks tehtud nende edasitungimise kavatsusi.

Kella 20—21 vahel lahkusid roodud ja komandod ühes pataljoni staabiga Kirbla-Mõisaküla sihis. Viimasena lahkus Ruhjas pärast kella 21 soomusrong, täites järelväe ülesannet. Pärast kella 22 jõudis soomusrong Kirbla jaama ja jäi ööbima sinna. Jalaväe osad asusid 13. jaan. kaitsete järgmiselt: 4. rood Jäärja mõisa, ratsalaurajate k-do Ipiku mõisa, 2. rood Kirbla jaama ja Kirbla mõisa, 3. rood Surma, Lobina taludesse, 9. rood Laatre mõisa, 1. Suurtükiv.-polgu 5. patarei I rühm — Siimo talu juurde, 57-mm poolpatarei — Ipiku mõisa juures, 1. rood — Mõisaküla alevisse, varru, 10. rood — Ipiku mõisa, parema tiiva kaitseks, Jalaluurajatekomando — Mõisakülla, ajutiseks, K.-r. Soomusrong Nr. 1 — Kirbla jaama juure, löögirood — dessantmeeskonnaks K.-r. Soomusrongi Nr. 1 peale.

See positsioon oli juba varem vaadatud välja ja veidi suudetud ka kindlustada. Pataljoni staap asus salongivagunis Mõisaküla jaamas; ka polgu staap oli asunud ühes polgu ülema al.-polk. Puskariga Mõisakülla.

Üksustes levitati taandumise tõttu agitatsioonina arvamist, et meie vägede õige asukoht olevat keelepiiri juonel, s. o. umbkaudu Kirbla ümbruses. Taganemine näis selle tõttu suuremale osale meestele olevat meeltnööda; mõned arvasid, et kõige kindlam enesehoidmine on siiski see, kui omal jalgel asud kodumaa pinna piiril ja paljud ei suutnud aru saada, et kõige edukam enesekaitse seisabki just selles, et mitte jääda ootama, millal vaenlasele meeldib kallale tungida, vaid selle asemel ise valida aeg ja koht, vaenlast alata ärevil hoides.

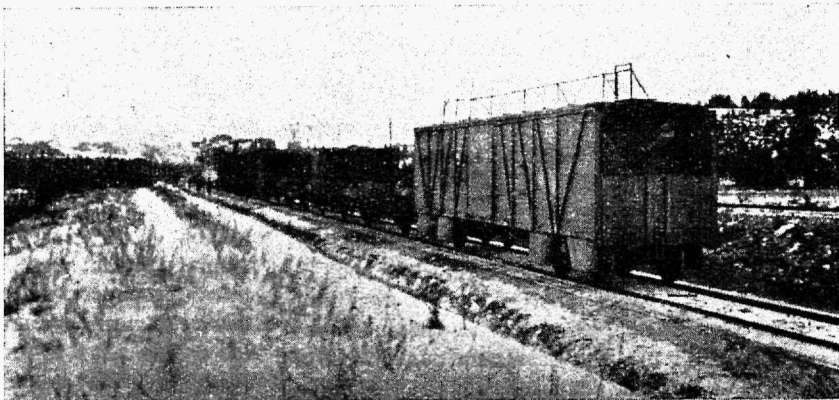
Luurekäigul Ruhja sihis.

13. jaanuari hommikul kella 9 ajal sõitis soomusrong Kirblast Ruhja sihis luurekäigule. Jõudsimise vahejuhtumiseta kuni 2,5 km kauguseni Ruhjast, kust Ruhja paistis juba üsna selgesti, vaatamata pilvisele ilmale. Raudteelähedasest Marrati talust saime andmeid, et sama päeva hommikul oli vaenlane tulnud Ruhja sisse ja Virkeni mõisas olevat mõisatöölaliste ja ümbruskonna maatameeste ja tööliste poolt organiseeritud Virkeni-nimeline partisaanide salk, mis pidi olema ühe noore Virkeni mõisa moonamehe juhatuse all ja pidi võimutsema Virkeni mõisas ja ümbruskonnas.

Soomusrong sõitis kella 11 ajal luurekäigult tagasi. Kuna Kirblas polnud võimalik võtta vett, siis sõitsime Mõisaküla jaama. Leitn. Saar jäi külmetuse tagajärjel haigeks ja lahkus Mõisakülas soomusrongilt. Polgu ülem al.-polk. Puskar määras mind nüüd soomusrongi komandandi k. t. Varustunud Mõisakülas vee, puudega ja toitainetega, lahkus soomusrong Kirbla sihis. Kuna soomusvagunitesse ei olnud võimalik asetada ruumide kitsikuse tõttu raudahjusid, siis olid vagunid külmad ja otsustasin mõnes raudtee läheduses asuvas talus leida meestele öökorterit.

Öökorteris Purkalni talus.

Peatasime rongi Purkalni talu kohal. Rongi valveks jäeti iga vahetuse peale 2 meest ja asuti idapool raudteed 300—400 sammu kaugusel asuvasse Purkalni talu, Kirblast Mõisaküla poole 3 km. Toidu valmistamiseks andis talu omanik kasutada suure pesukatla. Talu omanik oli eestlane, väga lahke ja vastutulelik mees, kes igatepidi püüdis kaasa aidata meie heaolule. Tema südamesooviks oli, et tema talu ja ümbruskond jääks Eesti Vabariigi alla, kuid hiljem piiri ajamisel läks see talu ja ümbruskond siiski Läti

Meie Soomusrong nr. 1 pommitamas Irboska jaama veebruaris 1919. a.

alla. Talu kuulus jõukamate ja eeskujulikuma-
te kilda; hooned olid korralikud ja aida salved
täis vilja. Ka põllud olid head.

Soomusrongi luurekäigud Kirbla— Ruhja vahel 14.—18. jaan. 1919. a.

14. jaan. hommikul kella 9 ajal soomusrong
sõitis Mõisaküla jaama vett ja puid võtma. Kella
11 ajal enne lõunat sõitis rong jälle luurekäigule
Kirbla poole. Jõudnud kella 12 ajal Kirbla jaama,
olid rongil vastas mõned ratsaluurajateko-
mando sõdurid, kes teatasid, et nad tulnud para-
jasti luurekäigult ja saanud kohalikkudelt elanik-
kudelt andmeid, et teisel pool Kirbla jaama, pa-
remal pool, raudtee lähedastes taludes, pidada
vaenlane rekvireerima vilja. Võtsin paar ratsa-
luurajat soomusrongile, et kasutada nende kaas-
abi talude leidmiseks, kus vaenlane on sees. Sõit-
sime kiirel sõidul 4 km, kuni jõudsime raudtee-
ülesõidukohani, kust viis põiki üle raudtee küla-
vahetee; paremal, läänepool raudteest, asusid
300—400 sammu kaugusel üksteise läheduses
kaks talu — Kuppe ja Tarran. Jooksusammul
lahkusid 5 löögiroodu meest ja kaks ratsaluura-
jat ja varsti olid talud sissepiiratud. Veidi hil-
jem tormasid ka luurajad Kuppe ja Tarrani ta-
ludesse peagu üheaegselt. Viimase talu aidauks
oli avatud ja suurem osa viljakotte paistis juba
olevat täidetud ja valmispaadud. Meie meeste
ilmumine oli liialt ootamata — põgenemiseks ei
olnud enam mingit võimalust. Kaks rekvireeri-
jat toodi soomusrongile. Sõitsime selle järele ta-
gasi Kirbla jaama. Seal andsime vangid üle rat-
saluurajatele, ülesandega neid toimetada polgu
staapi.

Kirblast sõitsime edasi Ruhja sihis. Jõud-
sime Marrati taluni, ligi 10 km väeliinist ette-
poole, nägemata vaenlast. Tulime siis tagasi ja
jääme jälle ööbima Purkalni tallu.

15. jaan. sõitsime luurekäigule Kirbla—Ruhja
sihis. Jõudsime seekord liikuda väerinna ette
ligi 8 km, idapool raudteed asuva Bumbe talu lä-
heduseni. Sealkohal teeb raudtee võrdlemisi
järsu käänakuni, umbes 45° ümber vasakule, ja
algab väike tõus mäkke. Rong liikus edasi õige
aeglaselt, kuni käänakuni oli veel umbes 100
sammu ümber. Vaatlemisel paistis, et lumi on
käänaku kohal nagu tallatud mustemaks. See
äratas kahtlust ja kohe sai vedurile antud sig-
naal peatumiseks. Rong peatus 50—60 sammu
kaugusel käänakust. Saatsin 2 sõdurit teed jä-
rele vaatama. Selgus, et parempoolne roobas oli
ühenduskohalt võetud lahti ja ühenduskohalt ni-
hutatud vähe väljapoole. Ka olid rööpme kinni-
tusnaelad osalt päris ja osalt aga pooleldi välja-
kangutatud. Kuna edasisõit osutus selle tõttu
võimatuks, siis sõitsime jälle Purkalni talu juur-
de tagasi, ilma et oleks näinud vaenlast.

15. jaan. hommikul kella 9 ajal sõitsime oma
harilikule luurekäigule ja jõudsime jälle Bumbe
taluni. Kuna raudtee oli endiselt rikutud, siis
peatusime. Varsti ilmus lähedalasuvast raudtee
vahimajast raudtee remonttööline ja teatas, et
eelmise päeva hommikul tulnud umbes paari roo-
du suuruse vaenlase salk vahimaja juurde. Te-
mal kästud vahimajast poole versta kaugusel
Kirbla poole ühe puusilla pealt rööpmed märka-
matult võtta lahti ja jätta teele, käsu mittetäit-
misel ähvardatud teda vangistada ja kohtu alla
anda. Tema olevat siis andnud nõu parem lasta
tee ära rikkuda käänakuni peal. Sellega oldudki
nõus. Ta võtnud siis ainult ühe rööpme lahti ja
tallanud rikutud teekoha mustaks, et kahtlane
koht meie soomusrongile paistaks paremini si-
ma. Vaenlase poolt rikkuda kavatsatud silla
koht oli tõesti kardetav ja hästivalitud, kuna
sild asus mäe all, ja Kirbla poolt tuli sõita alla-
mäge. Vaenlane asunud rikutud teeosa kohalt
400—500 sammu kaugusel, läänepool raudteed
kuuse- ja männimetsa serval ahelikus ja jäänud
ootama soomusrongi tulekut Kirbla poolt; peale
selle tassitud üks ratastel veetav kuulipilduja
vahimaja pööningule akna alla. Soomusrong
olevat õigel ajal märganud teeriket ja peatunud;
samal ajal olevat 2 kuulipildujameest hüpanud
pööningult alla lumehange ja plaganud metsa.
Vahimajast põhjapool asus metsa ääres ahe-
likus vaenlase roodu suurune osa. Ka neist põ-
genes osa metsa, nähes oma kuulipildureid
jooksmas; kohale jäänud vaenlase roodu mehed
oodanud, millal kuulipildujatulega raudtee vahi-
maja pööningult antakse soomusrongile tuld,
mis pidi olema märguandeks lahingu algamiseks.
Kuna aga kuulipildujast tule andmist ei järg-
nenud, siis pole ka nemad julgenud avada tuld.
Pärast meie soomusrongi ärasõitu olid kuulipil-
dujamehed kiires korras vahimaja pööningult
kuulipilduja toonud maha ja kadunud Virkeni
suunas metsa.

Kui soomusrongi mehed said kuulda vaenlase
eelmise päeva kavatsusest, siis tähendas keegi
pikakasvuline, habemesekasvanud noor soomus-
ronglane kirudes: „Noh, kas ei olnud kurat pör-
gust valla pääsenud; magajale kassile jookseb
hiir hammaste vahele; näe nüüd, eile olime siin-
samas, mõnesaja sammu kaugusel rongi ees
ootas meid laskevalmis vaenlase kuulipritsi-
kut-
sikas; on tuline kahju, et meie sarnast noosi
otse nina alt ei oskanud äranabida; noh selles
kõiges on süüdi see raudteemees, kes meile ei
tulnud ütleva; aga, võib-olla, et eile tal endal
püksid sõelusiid tuult.“ Vahimaja tööline paran-
das tee ära. Soomusrong liikus selle järele veidi
edasi ja peatas vahimaja juures. Viimast lähe-
malt järelevaadates olid pööningul liiva sees ra-
taste jäljed, mis sarnanesid Maksimi-kuulipildu-
ja omale; ka oli pööningu põhjapoolne aken eest

Meie Soomusrong nr. 5 vaguneid vaenlase poolt purustatuna Pihkva ja Karamõševo jaamade vahel juulis 1919. a.

ära võetud ja akna kohale suur sületäis põhku asetatud, nähtavasti maskeerimiseks. Vahimaja tööline teatas meile veel sel päeval olevat näha olnud ühte jalaväeosa, 100 mehe ümber, kes liikunud Virkenist — Brinde poole. Soomusrongi meeskond jäi seegi päev ööbima Purkalni tallu.

17. jaan. hommikul asusime jälle järjekorrale luurekäigule. Liikusime Kirbla jaamast 5—6 km edasi. Rong peatus Evaldi talu kohal. Seal saime teada, et Virkenist Kirbla peale viival maanteel, Brinde talu kohal, oli märgatud juba eelmisel päeval umbes paarisajamehelist vaenlase salka liikumas Vilpulki talu poole. Rong liikus selle järele Ruhja sihis veel paari km ümber edasi, peatudes vasakul pool raudteed asuva Permueši talu juures. Seal kohal läheb külavahetee raudtee äärt mööda. Seda teed mööda liikus parajasti matuserong, mis peatati, et pärida andmeid vaenlase kohta. Üks matuserongist, läti talumees, seletas, et ta olevat eelmisel päeval näinud ühte paarisajamehelist salka liikumas Ruhja poolt. Kohalikud elanikud teadnud rääkida, et salk pidi minema Eesti vägede vastu Podorküla mõisa ümbrusse. Selle järele liikus rong tagasi Kirbla jaama.

Mõnetunnilise peatuse järele sõitis soomusrong teistkordselt luurekäigule Ruhja sihis. Peatusime jälle Evaldi talu juures. Saime teada, et vaenlase osa, kes varem peatanud Brinde ja Vilpulki taludes, oli seal lahkunud ja liikunud Virkeni mõisa poole, Brinde talu rahvale olevat seletatud, et neil tulla siit rindele lahkuda ja vististi minna rindele Tartu piirkonda. Rong sõitis teistkordselt Kirbla tagasi ja seal edasi Mõisakülla jaama.

Eelmisel päeval oli Tallinnast jõudnud uus „moodne“ Soomusrong nr. 2, seitsmევagunilises koosseisus, al. kapt. P. Laamann'i juhatusel; dessandiks olid rongil Karksi alt ümberpaigutatud ja Mõisakülla jõudnud scouid, arvult 60 mehe ümber. Ka nende juhti kapten Pinka't oli näha jaamaesisel askeldamas oma meeste keskel.

Ruhja teine vallutamine.

18. jaan. hommikul kella 1/27 ajal sõitsid soomusrongid Mõisakülla jaamast välja. Üldjuhiks oli kapten Peters. Ees liikus Soomusrong nr. 2 ja mõnesaja sammu kaugusel selle järel Soomusrong nr. 1. Dessandiks oli soomusrong nr. 2 peal 60 scouti ja Soomusrong nr. 1 peal löögirood. Soomusrongid läbistasid kella 8 paiku hommikul Kirbla jaama ja kella 9 ajal jõudsid Bumbe taluni. See talu asub idapool raudteed, üsna raudteeliini läheduses, Ruhja alevist 2 1/2 km kaugusel. Soomusrongid peatasid Bumbe kohal, et maha lasta mõnekümmemehelist scoutide ja löögiroodu ühisdessanti. Dessandile tehti ülesandeks idapool raudteed asuvad talud puhastada vaenlasest, kusjuures oma edasiliikumist kooskõlastada soomusrongide tegevusega.

Bumbe talu kohalt liikusid soomusrongid edasi. Nüüd algas lage maastik. Ruhja alev oli selgesti nähtav, vaatamata pilvisele ilmale; kraadiklaas võis olla 4—5° alla nulli.

Kui soomusrongid jõudsid vasakul pool raudteed asuva Marrati talu jooneni, siis avati algul äge püssituli soomusrongide pihta. Kuna meie ja vaenlase vahemaa oli veel üle paari kilomeetri, siis sumises vaid mõni üksik äraeksinud kuul rongi läheduses. Et vaenlase asukoht oli teadmata ja kauge maa tõttu ei läinud korda ka binokliga seda kindlaks teha, siis algul ei vastanud meie rongid, vaid liikusid tasasel käigul Ruhjale lähemale. Nii edasiliikudes jõudsid soomusrongid kuni ühe kilomeetri kauguseni Ruhja esimestest majadest, edasisõit oli nüüd võimata, kuna teel asus paarisülla laiune puusild, millelt olid rööpmed lahtivõetud ja kõrvaldatud. Silla alus ja kandeosad olid täiesti terved. Soomusrong nr. 2 oli parandusmaterjal kaasas, nagu rööpmed, kruvid, naelad, liiprid ja parandusriistad.

Niipea, kui rongi mehed tegid katset silla parandamiseks, avas vaenlane ägeda tule. Nüüd oli tegevuses juba ka üks raskekuulipilduja, mil-

le tuli oli eriti koondatud sillale. Tuli loobuda katsest parandada silda. Pea avanes võimalus kindlaks teha ka vaenlase positsiooni. Huvitav, et vaenlane oli asunud samale positsioonile, nagu esimesel Ruhja vallutamisel, vasakul pool raudteed, vallamaja juures asuva magasiaida müüride varju. Nüüd avasid mõlemad soomusrongid ka omaltpoolt ägeda tule vaenlase positsioonile. Tulistamine kestis raugemata ägedusega mõlemalt poolt üle tunni aja. Vaenlase kuulid aina sumisesid. Sellele sümfooniale akkomponeerisid madalahäälelised kuulide plaksud vastu vagunite seinu; aegajalt segunesid sellele heledahäälelised soomusseinte vastu põrkavad rikošeteerivad kuulid. Keskpäeva paiku saatsin Soomusrongilt nr. 1 välja paremale poole raudteed paarikümnehelise löögiroodu, kes liikus Ruhja alevi sihis edasi umbes $\frac{1}{4}$ km, võttes oma alla raudteeliini läheduses vaestemaja hoone ja peatus siis ahe-likus, kuna maastik sealt edasi oli täiesti lage ja vaenlase positsioonini üle jõe võis olla veel 800—900 sammu.

Pärast lõunat nii kella 1—2 vahel ilmus nähtavale vasakulpool raudteed poolekilomeetrilises kauguses mäenõlvakul asuva Ange talu juures meie dessantsalk, kellele mäelt pidid selgesti näha olema meie soomusrongide seisukohad ja olukord. Dessantosa võttis kohe suuna vasakulpool raudteed asuva Ruhja idaosa peale, liikudes kiirel jooksusammul edasi; nende edasilikumist soodustas osalt varjatud ja paiguti kõrge raudteetamm, mis varjas neid üle raudtee paremalpool alevi servas asuvast vaenlasest, kuna vasakulpool raudteed alevi osas vaenlane ei avaldanud tegevust ja seal ei olnud märgata nende liikumist ega kogunemist. Paistis, et meie

vasakpoolsel dessandiosal olid kõik eeldused kiireks Ruhja vallutamiseks põhja-idast. Nii jõudis dessant Ange talu juurelt liikuda edasi ilma suurema pingutuseta poole kilomeetri ümber ja ta oli Ruhja alevi ääremajadest veel ainult 500—600 sammu kaugusel. Siis võttis ahelik suuna rohkem lõunasse. Samal ajal sündis Soomusrong nr. 2 peal midagi arusaamatut, nimelt liikuti kuulipildujavaguni vasakpoolsed luugid suure kolinaga lahti ja mitme kerge- ja raskekuulipilduja äge tuli suunati meie vasakpoolse dessantosa peale. Ahelik ei kaotanud siiski oma külmaverd ega rahu, vaid segadusse sattumata heitis maha ja püüdis end varjata paksus lumes. Kuna palja silmaga oli näha, et seal on tegemist oma meestega, siis jäi rongi tegevus arusaamatuks. Oli aga päris halb vaadata, kuidas mitmest kuulipildujast anti vahetpidamata tuld oma meestele, nii et lumi aina tuiskas. Ahelikus viibijad, paukugi laskmata, surusid endid aina kõvemini lumme. Ei aidanud ka märguand mütside lehvitamisega.

Vahepeal olin saatnud käskjala umbes saja sammu kaugusel olevale soomusrongile, teatega, et nad tulistavad oma dessanti. Käskjalg jäi aga peatuma raudteekraavi, otsides varju vaenlase kuulide eest ja oodates paremat silmapilku edasiminekuks. Saatsin siis kohe ka teise käskjalana reamees Lembit Karjel'i, käsuga — kõigele hädaohule vaatamata teade Soomusrong nr. 2-le viibimata edasi anda. Mõne minutiga jõudis Karjel soomusrongile. Selle järele lõppes kohe ka tulistamine, mis oli kestnud umbes kümne minuti ümber. Imestama pidi küll, et nii läheda maa peal väga tugeva tule all viibinud ahelik nagu imekombel siiski puutumata jäi; vaid ühel vabatahtlikul oli valge lambanahkne torumüts kahest kuulist läbi puuritud, ilma ei mees ise oleks saanud viga.

Tagasiteel sai Lembit Karjel vaenlase kuulist raske seljahaava. Suurte pingutustega suutis ta veel roomata meie soomusrongini; sanitarid paigutasid ta soomusrongile ja sidusid haava kinni. Vasakpoolsele dessantosal mõjus oma soomusrongi tuli siiski sedavõrd halvasti, et nende edasitungist Ruhja alevi peale ei tulnud enam midagi välja, vaid tulid peagi tagasi. Samal ajal Soomusrong nr. 1 löögiroodu dessant

Vaenlase suurtükitalust Vabadussõjas purustatud Narva jaamahoone.

püis endiselt vaestemaja joonel ja oli ägedas tulevahetuses vaenlasega.

Soomusrong nr. 2 57 m/m kartetš.

Soomusrong nr. 2 peal oli esi-platvormil ka üks vana 57 m/m suurtükk, millele kogu rong oli väga uhke ja näis panevat suuri lootusi. Meie rongi meeskond ristas selle suurtüki „kon-naks“, kuna see iga väljalastud mürsu järele paiskus kõrges kaares platvormi ühest otsast teise otsa ja uue mürsu väljalaskmiseks kulus tükk aega, sest suurtükk tuli enne paigutada algasendisse.

Sellega sai vist tulistada, niipalju kui mäletan, ainult otsesihimisega. Esimene väljalastud mürsk langes mõnesaja sammu kaugusele vaen-

lase positsiooni ette lagedale väljale, kuid juba järgmine mürsk tabas üle ootuste hästi märki, sattudes otse vaenlase positsiooni keskele, magasiaida katusesse, jättes järele suure augu ja rebides ära osa katust. Selle tabamuse tagajärjel tekkis vaenlase ridades nähtavasti segadus — mõnekümne-minutilise vaheaja jooksul valitses vaenlase poolel täieline vaikus; hiljem tulistati juba uuel positsioonilt, kuid ainult pü-sidest ja sedagi õige nõrgalt. Suurtükk läks aga ka rikki — purunes vedru.

Kuna vahepeal oli jõudnud kätte videvik ja olime jalaväe osadest ees umbes kümne kilomeetri kaugusel ja et pealegi oli tarvis varustada vedureid nii kütte kui ka veega ja oli lõpu-korral laskemoon ja toiduained, siis söitsid rongid tagasi Mõisaküla jaama.

„Ameerika-Onu“ piimapurke hankimas.

H. Hakk.

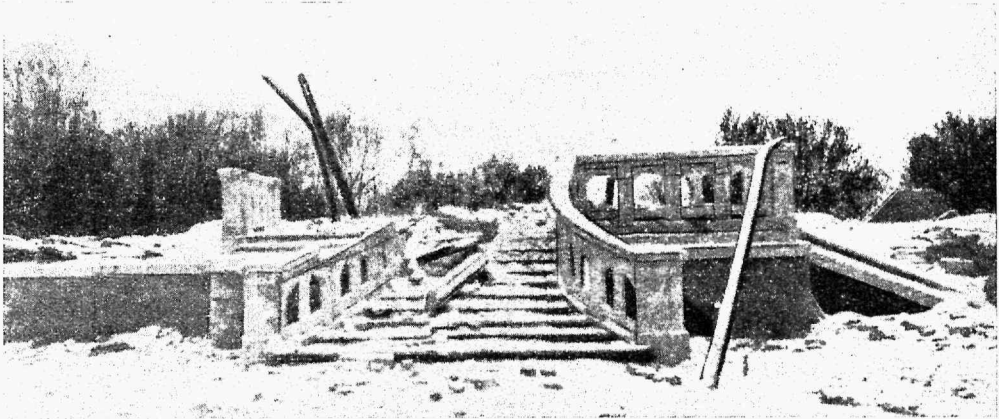
Detsembris 1919. a. viibis L.-r. Soomusrong Nr. 3 Narvas, et Narva—Petrogradi vahelisel raudteel Sala jaamas ja selle lähemas ümbruses opereerivatele Eesti jalaväeosadele olla abiks vaenlase tagasitõrjumisel. Vaenlase väeosad püüdsid tol ajal mõjutada oma ägedate pealetungidega Tartus peetavaid Eesti-Vene rahuläbirääkimisi, tungides selleks meie väeosadele oma väljavalitud paremate jõududega ägedalt kallale. Nii leidis see päev-päevalt aset mitme üksteisele järgneva ahelikuga. Mäletan veel praegugi väga hästi, kui puhas ja valge oli ühel päeval värskest lumest Sala jaama ümbrus enne lahingut. Ei ainustki jälge ega musta plekki tollel suurel valgel lumevaibal. Kuid siis korraga algas lahing. Kärगतasid patareid ning granaat granaadi järel, vahest 6—7 ja rohkem tükki korraga, lõhkusid puhast lumevaipa, puistates üles tolmu ja mullakamakaid. Ikka kirjumaks ja kirjumaks muutus väli granaatide lõhkedes, kuni lõpuks täiesti mustendas. Ainult mõnes üksikus kohas, mõne üksiku suurema mullakamaka serva alt piilus veel häbelikult välja väike valge lumeriba. Segaminipaisatud ja kurb nägi nüüd välja enne nii ütlemata ilus looduslik väli. Kui patareid küllalt olid vastamisi üksteist ja jalaväekavivikuid pomitanud, ilmusid silmapiirile ka vaenlase pikad ahelikud. Kärsitusega oodati nende lähenemist paraja laskemaa kaugusele. Kui

siis korraga kostis vaenlase metsik „hurr-aaa“, siis ei pidanud meie meeste närvid enam vastu ja kümnete kuulipildujate ja tuhandete püsside ragin kajas ägedalt hommikuses karges õhus. Meie kuulipildujate ja püsside tabav tuli paiskas vaenlase esimesed ahelikud tagasi. Ainult üksikud mehed jõudsid meie traatõketeni, kus nad kõik langesid. Ikka uued ja uued vaenlase ahelikud tormasid tulle, kuid tagajärgi saavutamata. Iga rünnak löödi meie vaprate jalaväepolkude ja soomusrongide osaval koostööl suurte kaotustega tagasi. Pärast lahingut rippusid laibad traatõketes, kui räimed võrgus. Maas segamini surnutega oigasid haavitud. Aeg-ajalt püüdis mõni haavatu end üles upitada, kuid langes jõuetult tagasi, jäädes siis juba liikumatult lamama. Peagi tiirlesid lahinguvälja kohal õhus rongaparved, haistes rikkalikku saaki. Nii lõppes lahing vaenlase täieliku lüüasaamisega.

Tegevusetu päevadel seisti Narvas, hirmuks ninakatele põhja-läänearmeelastele, ja kolati niisama ilma kindla sihita linnas ringi, mõeldes välja kõiksuguseid vigurisi ja vempe. Nii jälle ühel õhtupoolikul jaama ümbruses ringi kolades, märkasid paar luurajatekomando meest, et raudteedepoo ees seisvast üksikust kaubavagunist laaditi Põhja-Lääne armee veoautosse mingisuguseid kaste. Rahulikult ja tähelepanuärata-

mata vaatavad luurajad seda askeldust pealt, omavahel arutades, et mis kuradi kaste nad küll veavad. Kui auto oli laaditud täis ja vaguniuks suletud, sõitsid põhjaläänearmeelased muretult minema, sest kust võisid nad seda teada, et keegi peale nende veel võis vaguni sisust olla huvitatud. Vaevalt oli hirmsasti ragisev ja suitsev auto kadunud silmapiirilt ja õhk kolmekordseist sõimusõnust muutunud hõredamaks, kui lähenesid kaks meest kiirel sammul vagunile ja avasid jalamaid selle suletud ukse. Enam kui pool vagunit oli veel täis samasuguseid kaste, mis varem laaditi autosse. Tummalt vahtisid nad silmapilgu üksteisele otsa, siis üks neist ütles, et ronime sisse ja vaatame, mis neis kastides õieti on. Otsustatud-tehtud, ja mõni sekund hiljem olid

seejuures hüppeid, sest suu läks mõlematel tahtmatult vesiseks. Oma otsusele truuks jäädes lohistasid nad kaks kasti vaguniuksele, hüppasid siis vagunist välja, haarasid kastid turjale ja sibasid kandami all poolkükorus oma komandosse. Vagunis, kaaslaste uudishimulike pilkude all, asuti tähtsa näoga kontrollima purkide sisu. Raksraks löödi täägi otsaga paar auku purgi otsa — ja kollakas vedelik hakkas aukudest välja voolama. „O-oh,” imestasid pealtvaatajad, ja avatud purk käis käest kätte ja suujuurest suu juurde. Maitsi ja maigutati. Lõpuotsus oli, et kraam on aus ja täiesti kõlbuline pudrukõrvaliseks. Nüüd alles hakati meestelt pärima kust ja mil kombel piimapurgid saadud. Vastus oli lühike: depoo juurest põhjaarmeelaste poolt mahajäetud

Vabadussõjas vaenlase suurtükitelest purustatud Halahhahnja mõis, Irboska lähedal.

„revidendid” vagunis ja asusid esimesel kättejuhtunud kastil kaant pealt ärakangutama. Nüüd nagisesid naelad ja raksatasid kaanelauad soomusronglaste vägevate kämblate all, kuni kastikaas ropsatades minema lendas. Kaane avanedes paistsid kastist plekkpurgid. Neid lähemalt silmitsedes oli meestel selge, milles asi seisis. „Kuramus, see on ju Ameerika pullipiim (konserveeritud piima kutsusid soomusronglased pullipiimaks, sest purgi etiketil oli pulli pea kujutus). No kuidas see „Ameerika-Onu” küll nii tobedasti on eksinud aadressiga. Või on siin omavoli tarvitatud meie arvel! Oi sa mait, saime veel õigel ajal jaole, muidu oleks kõik läinud liha teed.” — „Ma kohe tundsin, kui tulime siia, õhus „soomuse” lõhna,” seletas teine. „Igatähes olgu selle asjaga kuidas ta nüüd on, aga meie sööme täna õhtu pudru piimaga,” oli meeste üksmeelne otsus ja kõrisõlm tegi

vagunis on seda kraami veel küllaldaselt, tooge kui tahate, meie omast ei saa teie aga küll purkigi enam. Luurajatelt vajaliku informatsiooni saades, võeti ette järjest uusi ja uusi ekspeditsioone mahajäetud piimavaguni juurde. Igaüks tundis enda kohustatud olevat päästa, mis veel võimalik päästa. Kast kasti järele rändas uute ja õigete omanike käsutusse. Ja see kestis senikaua kui vagun oli täiesti tühjaks lüpsitud soomusronglaste suurde lüpsikusse. Meeste tuju oli ülev. Õhtul söödi sooja tatarapudru ja rüübati purgist mõnuga piima peale. Nii sõi alamus ja sõi ülemus. Ka rongivana (nii hüüti rongi ülemat) sõi ja jõi, ega teadnud aimatagi, mil kombel piim saadud. Ja kahtlemiseks polnud tal ju mingit mõistlikku põhjust, sest ka rongil oli seda piima olemas vähesel määral. Miks just täna õhtul seda serveeriti, see ei võinud kedagi häirida. Kalduti nähtavasti arvami-

sele, et piima on antud lihtsalt väikseks vahelduseks igapäevasele kuivale pudrule. Et meie oma piimatagavarasid tublisti olime „täiendanud“, sellest ei olnud rongivanal aimugi ja ta kuulis sellest alles järgmisel hommikul ja sootui uutel asjaoludel. Kui küllalt oli söödud-joodud ja „saagi“ üle vahetatud mõtteid ning peetud „nõõkivaid“ kõnesid, mõeldi veel kord tänutundega neile kahele luurajale, kes võimaldasid oma leiutusega kogu rongile lõbusa ja mõnusa söömaaja.

Suurt kahju tunti vaid selle osa piima üle, mis põhjalääne-armeelased suutsid varem ära viia. Hommikul aga lubati ka sellegi osa asukoht teha kindlaks. Nii jäädki muretult magama, magus ja kaval naeratus näol. Aga et vagunist väljaloobitud tühjad purgid võisid saada saatuslikuks, sellele ei mõelnud vist küll keegi. Järgmisel hommikul ilmusid aga põhjalääne-armeelased järelejäänud piimapurkidele järele. Vagunit avades oli nende üllatus ja ehmatus suur, kui leidsid ees vaid tühja vaguni. Ka kaks meie eilset kangelast olid jälle trullil kohal ja aitasid põhjalääne-armeelastel arutada ja oletada, kuhu piim võis kaduda õõjooksul. „Vast ehk käisid teie omad mehed veel kord järel“, küsis üks neist põhjalääne-armeelastelt ilmsüüta näoga, mispeale viimased nõõkajad saatsid „sooja“ koha peale. Kui põhjalääne-armeelased küllalt juba olid tühja vaguni juures vihaseid sajatusi lugenud, otsustasid nad minna jaama, et sündmusest kohe telefoneerida oma ülemusele. Teel jaama mõõduti meie soomusrongist. Üllatavalt jäädki seisma, nähes rongi kõrval maas massiliselt tühje piimapurke, mis kandsid samaseid märke ja pealkirju, mis nendegi purgid. Korrapealt oli põhjalääne-armeelastel nüüd selge, kuhu jäänud nende piim. Asitõenduseks võeti maast paar purki kaasa. Jaamas kõlistati sündmusest mingisugusesse staapi, lisati kohe juurde, et tugev kahtlus kõiges selles asjas langeb Eesti Soomusrongile Nr. 3, mis on ümbritsetud tühjakstehtud kaotsiläänud piimapurkidega. Seda „kahtlast“ kõnelust kuulis meie rongi korrapidaja pealt. Jala-

Grupp 8. jal-polgu ambulantsi personali Marienburgis (Aluksnes) augustis 1919. a.

maid jooksis ta rongile. Kiires korras puhastati selle järele rongi ümbrus kõigest kahtlasest: tühjad purgid aeti kotti ja visati koos kotiga Narva jõkke. Mis põhjalääne-armeelastele staabist vastati, ei ole teada, kuid vähe aja pärast sõitis jaama terve sõiduauto täis mitmesugustes auastmetes „valgeid“ ohvitseri. Taheti asuda ilma pikema jututa kohe meie rongi läbiotsimisele. Rongi korrapidajal ohvitseril oli tegemist vägise rongile tikuvate „valgete“ ohvitseridega. Suure vaevaga sai ta neid rongist hoida eemal ja rongi ülemat informeerida tekkinud olukorrast. Rongi ülem, kuulnud üldjoontes loost, tegi kohe korralduse, mitte ainult võõrast isikut lasta rongi lähedalegi, ühtlasi käskis ta vajaduse korral kõvendada rongi valvet. Põhjalääne-armeelastele laskis ta aga öelda, et mingisugust läbiotsimist ei saa olla ilma vastava ülemuse loata ja korralduseta. Samuti käskis ta neid ohvitseri hoiatada omavoliliselt rongile tungimast. Vastasel korral ei vastutavat rongi ülem ega meeskond võimalikkude tagajärgede eest. See teadaanne mõjus. Seisti nõutult. Asjata otsisid nende silmad rongi läheduses tühje purke. Lõpuks ära nähes, et neid ikka ei lasta rongile ja et rongi valvurid närvilikult näpitsesid püssilukkude kallal ning et ühel kuulipildujavagunil avati laskeluugid, kus mehed Maksimile parajasti linti venitasid sisse — kadusid nad sajatades. Kui põhjalääne-armeelased olid läinud, kutsus rongi ülem oma ohvitserid kokku, tegi neile kõvasti „sõitu“, samuti andis ta „peapesu“ ka rongi meeskonnale. „Vist tänutäheks eel-

mise õhtu hea kõhutäie eest," arvasid mehed omavahel. Rongi ülem käskis kõiki igaks juhuks olla valmis ootamatustele. Et rongi meeskonda päästa suurematest sekeldustest, oli vaja tegutseda kiirelt. Tülitajatest ja kahtluse alt pääsemiseks sõideti jälle rindele, Plüssa jõe juurde, teades, et Narvas soojas pesas olivad, punaste poolt läbi pekstud „läänekad“ meile rindele ei julge järele tulla. Plüssa juures tegi rongi ülem korralduse, et piim olgu rongilt viimse purgini võetud maha ja rongi „lehmained“ pangu piim kuhu tahes; piima leiu korral rongilt läbiotsimise puhul, saavad kõik karistada ja rongi ülem ei anna enam oma kaitset kellelegi. Algas siis kibe piimakastide mahalaadimine. Neid peideti raudtee äärde kuusepadrikusse, Plüssa raudteesilla alla ja kaeti lume ning kuuseokstega pealt kinni, et juhuslik ümberhulkaja ei avastaks neid. Muist piima jäi siiski kõigest hoolimata rongile, muidugi hästi peidetuna. Kui kõik jäljed piimast hävitatud, sõideti külma rahu ja hea tujuga Narva tagasi. Nagu juba aimasime ette, ootas Narva saabumisel rongi täiesti seadusepärane läbiotsijate-komisjon. Pärast lühikest formaliteeti asuti rongi läbiotsimisele. Kuna meil nüüd enam läbiotsimise vastu midagi ei olnud, läks kõik libedasti. Rongi ülema korraldusel võeti dessantmeeskond rongilt maha ja rivistati rongi kõrvale. Mehed seisisid kui süütud ohvritalled reas, vaiksed ja rahulikud. Ainult üksikud urisesid omavahel, et kui teie ei leidnud tühje purke, siis ei leia teie ka täis-purke ammugi mitte. „Valged“ ohvitserid

aina lõdisesid ärevusest. Läbiotsimisest võtsid osa peale 3—4 venelase ka paar eesti ohvitseri, vististi 1. jal.-polgu või 1. diviisi staabist, ning loomulikult ka meie rongi ülem ühes adjutandiga. Peab ütleva, et läbiotsimise peale olid need 4 vene ohvitseri päris „spetsid“, kes tegid oma töö dessantvagunitest päris põhjalikult. Kui rongi staabiosa oli läbi soritud, siirduti rongi löögiosale. Esimesena asuti 1. kuulipildujatekomando vagunisse, mille ülemaks olin mina. Siin ei läinud asi aga enam nii lüüasalt. Esiteks, oli osa meeskonda vagunis ja teiseks, ma ei lasknud venelastel toimida vagunis nende tahtmist mööda. Kui nad hakkasid laskemoona ja ka kuulipildujaid järele vaatama, palusin neid kategooriliselt sellest kohe loobuda ja piima sealt otsida, kus seda võib olla, „see vagun igatahes ei ole mitte piimavagun,“ seletasin ma. Sellest teravast märkusest hakkas põhjaläänearmeelastel nagu paha ja tuju otsimiseks peaaegu nagu kadus. Tuhniti veel siin ja seal pealiskaudselt ja lahkuti selle järele vagunist. Meeste meeoleolu oli üpris väga ülev. Kogu vagun rökkas naerust. Naerdi, nii öelda, päästetud piima terviseks. Tervelt 2 kasti piima, à 48 purki, oli vagunis kuulipildujate ja lintide taga peidus. Patariis kordus umbes sama lugu. Kui komisjonimehed tahtsid avada mürsukaste, põrutatas patariitülem, et mürsud jäetagu rahule, mujal otsigu nad niipalju kui tahes. Avas siiski ise ühe kasti kahtluse peletamiseks ja kasti sisu ehtsuse tõenduseks. Komisjonimehed käisid küll kui kassid palava pudru

ümbert, ei leidnud aga ainustki piimapurki. Kuulikastides oli tõeliselt aga ainult pealmine kord kuule, alumised korrad oli aga kõik piimapurgid. Ka „Onu Tommi“ toru oli otsast otsani täis purke. Mootorvagunisse sisseastumisel küsis motorist läbiotsijatelt, et mis neil on vaja. Vastati, et otsitakse piima. „Härrad, teie olete ära eksinud, siis ei ole mitte meierei, vaid mootorvagun, mis annab rongile valgust, ja mootor töötab siin bensiiniga, ega ole mingisugune „separator“, mis piima

Vaenlase suurtükitelest purustatud maja Narvas, Joala tänaval.

läbi vuristab." Kastitais piimapurke oli aga siingi raudses mootorivee jahutustünnis peidus. Komisjon ei teadnud purke keeva vee seest otsida ja sinna nad nendest jäidki. Pärast kuumast veest purke välja õngitsedes, leidsime, et purgid olid kuumas vees endid jämedaks punninud, kuid maitse oli neil endine ehk veel paremgi. Nii käidi läbi kõik rongi vagunid. Otsiti ja tuhniiti, aga piimapurke ei leitud kusagilt. Kui protokoll ja akt olid alla kirjutatud, lahkusid „külalised". Nüüd võisid mehed jälle istuda

puhrulauda. Puhru kõrvaliseks oli jälle sama piim, mis eelmiselgi õhtul. Rongi ülema küsimusele, et kust see piim on pärit, vastasime, et rongil pole piimapuudust kunagi olnud tunda. Nüüd taipas rongi ülem ja ütles: „Ah, sellepärast teie neid lindi- ja kuulikaste nii vapralt kaitsesitegi." Jälle oli meil lõbus õhtu, kus peakõneaineks oli piima peitmine ja selle tagaotsimine.

Umber samasugune lugu oli ka ühe Põhja-Lääne armee Maksim-kuulipildujaga. Ühe nimetatud soomusrongi veduri tendrile ehitatud tornikeses vedeles juba mõnda aega üks päris korralik kuulipilduja. Ei meie näinud kordagi ainukestki inimhinge käivat selle juures. Nii see roostetas seal ilmastikuolude käes. Meie kuulipilduritel oli alati hale meel seda näha nii üksikuna ja maha-jätetuna, kuna tundsimme ju selle riistapuu tõelist väärtust. Ühel õhtul otsustasimegi, et päästame selle Maksimi ja toome selle oma-taoliste juurde sooja vagunisse, puhastame selle roostest ja määrime selle kangestunud liikmeid hea õliga. Küll ta oskab meile selle heateo eest olla pärast tänulik. Jällegi, mõeldud — tehtud! Kui saabus pimedus, lahkusid kaks „vaimu" rongilt. Kõik märkuande leppemärgid olid kokkuräägitud. Meie rongid seisid jaamas kõrvuti, selletõttu oli ettevõtte kergesti teostatav. Rongist väljades lähenesin Põhja-Lääne armee soomusrongi valvurile täiesti ükskõikse näoilmega. Tervitasin teda sõbralikult ja küsisin, et kui-

1. diviisi eesrinna sidumissalga haigla kantselei Narvas, Kreenholmi Georgi saarel, mai kuul 1919. a.

das ta käsi käib? Saanud vastuse, hakkasin vestlema juttu, ühtlasi liikudes temaaga pikkamööda rongi otsa poole. Jõudnud rongi otsani oli meie jutt juba päris elav. Kutsusin ta vagunite varju ja pakkusin talle suitsu. Rääkisin elavalt kõiksuguseid lugusid meie rongi elust ja kutsusin teda koguni meie rongi teenistusse. Ühe sõnaga katsusin teda oma jutuga võimalikult kaua kinni pidada. Suitsetasime peaaegu sigarett-sigareti järele. Vahest tahtis ta küll tagasi minema hakata, kuid ma leidsin ikka jälle midagi huvitavat rääkida ja ta kuulas edasi. Korra hüppas keegi meie rongilt maha, ja tulles meie juurde, ütles, et „keegi otsib sind rongil taga." Jätsin „sõbraga" kättpidi head aega, andsin talle veel kaks sigaretti ja kadusin oma rongile. Vahepeal oli teine mees veduri pealt Maksimi tassitud maha. Rattad jäid ülesse aluse külge ja sellele „monteeriti" ümargune kuulipildujakujuline puukaigas külge, mis lumega pütsiti kokku. Järgmisel hommikul imetlesime isegi oma osavat „näputööd," sest eemalt ei võinud keegi öelda, et kuulipildujal peaks olema mingi viga. Ka vana kasukahõlma tükk lipendas tuule käes endiselt selle peal. Päris Maksim võeti koost lahti ja puhastati ära. Paar päeva hiljem sõitsime Narvast minema ja puuhalg jäi meist ikka kuulipilduja kohuseid täitmal. See oli teatud määral kättemaks läbiotsimise eest.

Kilde Sakala partisanidest.

Kapten P. Kangro.

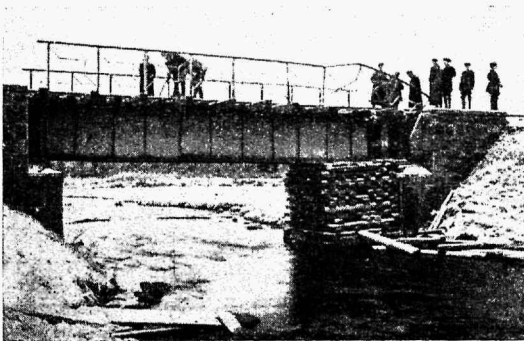
Alljärgnevas kirjutuses jutustab Sakala partisan n.-allohv. H. Väära võitlusist Munamäe rajoonis ning kirjeldab elamusist rindel Vabadussõja päevil.

19. märts oli Viljandi Kaitsepataljoni (hiljem Sakala Partisanide Pataljon) 2. roodule üks vallasmaid lahingupäevi Vabadussõjas. Vaenlane, olles tiivustatud oma eelmiste päevade (17. ja 18. märtsi) edust, kus ta murdis läbi meie rindest ja sundis pataljoni taanduma Haanja—Munamäe rajooni, surus veelgi ägedamalt peale, et murda lõplikult meie vastupanu. Siin, Võrumaa kõrgendikel, tuli Sakala partisanidel ületada terve rida looduslikke takistusi ja raskusi. Roodude ja rühmade liikumist takistasid sügav lumi, mäed ja metsad. Mehed võitlesid siin ennastsalgava visadusega. Pataljoni ülema käsu kohaselt ei tohtinud pataljon Munamäe-eelselt positsioonilt taanduda, sest soomlaste abi oli meile iga silmapilk saabumas.

Õnnelik pääsemine kuulirahe alt.

Vaenlase surve meie seisukohtadele tihenes veelgi. Nad koondasid oma jõude juba Viljandi Kaitsepataljoni seljataha Munamäe—Simula suunas, ähvardades ära lõigata pataljoni taandumistee Võru suunas.

Asusime (2. rood) Plaksi küla eelseil positsioonil. Keskpäeval tõi üks talumees meile teate vaenlase lähenevate väesalkade üle, lisades juurde, et „verevaid“ ligineb must miljon. Üks rühmaülemaist, kuuldes niisugust juttu, hakkas tege-ma korraldusi taandumiseks. Samal ajal jõudis

Ajutiseks liiklemiseks kordaseatud vaenlase poolt Vabadussõjas purustatud raudteesildu.

roodu juurde rooduülem ln. F. Klemmer, kes oli vahepeal käinud naaberkülas seisukorraga tutvumas. Ta pahandas taandumise ettevalmistamise üle ja oli väga vihane, tähendades: „Kelle käsul taanduda, mitte kusagile teie ei lähe siit. Iga külamehe jutu järele ei hakka meie veel taanduma.“ Ja tõesti, ta ei taandunud oma rooduga Plaksi küla eelseilt positsioonelt, enne kui oli saanud õhtul pataljoniülemalt taanduniskäsu.

Pataljon oli paremalt tiivalt ümberhaaratud ja vaenlane püüdis ära lõigata Haanja—Kallase teed, s. o. ainukest teed, mida mööda pataljon võis taanduda. Pealegi sai teatavaks, et meie olime teistest naabritest jäänud kaugele maha. Juba oli osa pataljoni ühikuist jõudnud Haanja mõisa. Nüüd andis ltn. F. Klemmer käsu taandumiseks. Õhtust videvikku kasutades asus rood metsa varjul ootavate küüdimeeste regedele ja nii algas kihutamine Haanja mõisa suunas. Ltn. F. Klemmeriga jäime viimastena (olin tol korral rühmaülem) järele liikuma. Kuna küüdimehed kõik olid juba ära sõitnud, siis ei jäänud meil muud üle, kui tuli jala mööda lumist maanteed kahekesi Haanja mõisa poole liikuda. Haanja mõisa minnes tuleb enne märke tõusta, siis orgu laskuda ja orus algavadki Haanja mõisa hooned. Munamäe jalale jõudes käis hele plaks ja ltn. F. Klemmer käratas ehtsa vene kolmekordse, teatades: „Sain haavata!“ Hõikasin sanitari, kuid neid ei olnud lähedal. Ei jäänud muud üle, kui kutsuda appi lähedal viibijaid mehi, kes siis haavatud rooduülemal käe alt võtsid kinni ja aitasid edasi liikuda. Kõndisin nende ees. Tahtsin küll vaenlase kuulide eest plehku pista, kuidagi aga ei sõandanud haavatud rooduülemat jätta maha. Nii pidin põgenemise kiusatuse kaastunde ja viisakuse pärast maha suruma, ehkki valmis olin kuulide eest kas või maa alla pugema. Nüüd tulistas vaenlane meid juba meie endistelt seisukohtadelt Plaksi küla rajoonist ja tuli muutus järjest tihedamaks. Korraga nägin oma suureks imestuseks haavatud rooduülemat alul minust mööda jooksvat. Ka mina sain sellest julgust ja juba varem kavatsatud „traavimine“ teostus. Ma ei jõudnud aga rooduülemale järele joosta. Enne Haanja mõisa jõudmist olin ma niivõrd väsinud sügavas lumes käimisest ja raskest padrunitetagavara kandmisest, et mäeharjale jõudnud veeresin oma raskusega sealt alla orgu. Nüüd juba varjasid mind vaenlase kuulirahe eest mõisa majad ja hooned. Seega pääsesime õnnelikult Haanjasse. Kuid ka siin ei

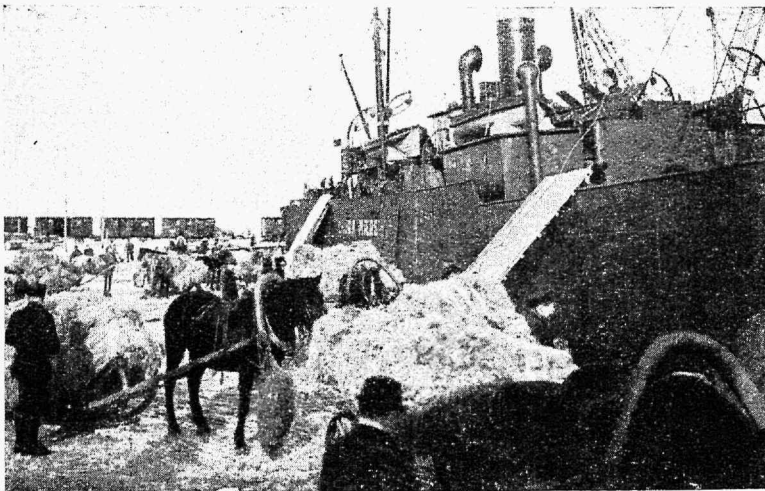
olnud enam peatust, sest vaenlane oli meist jõudnud ette ja taandumistee ära lõiganud. Lühikeste, kuid tugeva löögiga läks meil korda vaenlase rõngast läbi suruda. Haanja lähedal metsavahel ootasid meid küüt-hobused. Nüüd sõitsime edasi peatumatult ja jõudsime Kasaritsa, kus meid juba ootas pataljoniülem kpt. O. Oidermann. Ta korraldas siin pataljoni asumist uuele kaitsepositsioonile ja selgitas meestele tekkinud olukorda. Käskis 2. roodul ümber pöörata, s. o. tuldud teed tagasi sõita ja asuda kaitsele Kallase ristteele.

Ainult hirm ajas vaenlase külast välja.

Roodud seisid juba pikemat aega kaitsepositsioonil põhjapool Riia-Pihkva kiviteed Krantsova—Šumilova joonel. Partisanid viitsid aega igasuguste naljadega. Iseäranis mures olid ühel mailkuu õhtul tegevusetu oleku pärast 2. roodu julgemat partisanid Vares ja Karjus, päritolult mõlemad Tartu mehed. Nad hiilivad õhtul vaenlase seisukohtadele õige lähedale, et siis parajal ajal, kas valvepost ära tuua või midagi muud korda saata. Korraka nägid nad lehma jooksvat vaenlase poolelt meie poole. Mehed, nähes parajat suutäit, asusid kohe lehma kinni püüdma, et mitte lasta loomal rumalust teha ja tagasi jooksta vaenlase poolele. Lehm oli ketis olnud ja lahti pääsenud ühes ketiga; pikk kett kõlises tal järel. Partisanid püüdsid lehma kinni, tehes sealjuures kõva lärmi ja kõlistades ketti, et pimeduses suurendada vaenlase hirmu. Nagu hiljem selgus, kui olime vaenlase tema kindlustatud positsioonilt välja löönud, kõnelesid kohalikud elanikud, et vaenlased tõesti olid mõni päev tagasi hilja õhtul kabuhirmus Podosenje külast lahkunud ja alles 3—4 tunni möödudes külla jälle tagasi tulnud. Nüüd oli kõigile selge, et vaenlase hirmutas külast välja lehm, kes jooksis meie poole ja kelle kinnipüüdmisel tekkinud ketikõlinal ja partisanide lärmi peeti ööpimeduses meie ratsanikeks.

Vabadussõjaegsest vaimust.

Ohvitserid löid pataljonis sooja kontakti sõduritega, olles lahinguis alati julguse ja vapruste kehastajaks. Nii mäletan oma rooduülemat ltn.

Linalaadimine Tallinna sadamas 1919. a. alguses.

F. Klemmer'it ja nooremohvitseri ltn. P. Ahman'i, kes alati viibis koos oma meestega ahelikus. Väga harva juhtus neid nägema ahelikus lamavat, vaid alati olid püsti ja julgustasid mehi edasitormamisel. Kõik see sundis juba isenesest oma ülemate suuremale austamisele ja lugupidamisele. Kuigi mõnikord külm higi oli surma kartusest laubal ja värin valdas kogu keha, siiski ei juletud seda lasta välja paista, sest kui juhid ei karda, kuidas siis sinagi korraka verest välja lähed. Kui mees surus ahelikus teinekord hirmu pärast pea maha, tuli rooduülem püsti seistes kuulirahe all ja andis mehele kartsu pihta, öeldes: „Mis, kurat, sa mättasse tulistad, kas vaenlast näed?“

Ohvitseride sõna kuulati ja nende käskede täpselt. Lahingu vaheaegadel ja tagalas elati sõbralikus vahekorras. Üks partisanide Vabadussõjaegse sõjaka võiduvaimu aluseks oli ohvitseride ja sõdurite omavaheline hea seltsimehelik vahekord, usk juhtide võimeisse ja üksteise usaldus. Lahkelide ja arusaamatuste puhul juhtidega ei oleks ialgi välja arenenud seda sooja poolehoidu juhtide vastu ja võitlusse mineku valmisoleku tahet, millega nüüd mehed läksid surma oma isamaa ja väeosa au eest. Mulle meenub nii paljude aastate järel väga omapärane lugu 2. roodu ülema ltn. F. Klemmeriga, kes oli oma julguse kui ka sõbraliku käitumise poolest sõdurite poolt väga hinnatud. See oli 1919. a. jaanuarikuu lõpupäevil, kui asusime Tõrva vallutamisele. Ööbisime Rullis. Talutuba oli mehi tulvil; magati põrandal, laudadel ja pinkidel; kuhu keegi oma väsinud keha pikali viskas, sinna ta ka jäi. Toas oli ka üks voodi. Nii mõnegi mehe silmad libisesid üle voodi ja magus suigatus läks läbi keha sellest mõnusast puhkamisest, mida voodi pakkus, kuid see lõbu pidi jääma rooduülemale. Keegi meestest muidu-

gi voodisse ei heitnud ja voodi jäi ootama pere-meest. Ltn. F. Klemmer tuli öösel tuppa, vaatas põrandal magajaid mehi, lõi korraks silmad voodile ja jättis selle endiselt tühjaks. Ta ei heitnud voodisse, vaid puges kõveras laua alla põrandale oma sõdurite juurde ja jäi sinna ka magama. Hommikul ärgetas mehed muidugi imestasid, leides voodi tühjana. Nad arvasid, et rooduülem oli vist mugavama magamisaseme leidnud ja seepärast ka voodi jäänud tühjaks. Kuid sõdurite imestusel ei olnud piiri, kui põhjalikumal silmitsemisel nägid oma rooduülemat puhkamas põrandal koos oma meestega. Sel rooduülema käitumisel, mis praegu, võibolla, näib vast väheusutavana, oli tol ajal vägagi suur moraalne mõju meie sõdurite hingeelule. Olime ju kõik

ühe ja sama rahva pojad, olime väljas ühise õilsa eesmärgi eest. Võitlesime oma isamaa vabaduse ja iseseisvuse eest väga raskeis tingimusi. See võitlus nõudis äärmist pingutust ja eneseohverdamist igalt mehelt. Eriti juhtidelt nõudis see peale kõige muu oskust kõita mehi ühiseks ja tugevaks võitlejate pereks. Ja see oskus ei puudunud meie juhtidel. Hommikul arutasid mehed omavahel: „Vaat, kus mees, näe voodi seisab seal, aga „rooduvana“ sinna magama ei heida. Jagab meiega ühist kõva talupõrandat. Tema koht oleks pidanud olema ikka kraad kõrgemal — pehmes voodis. Aga ta jagab meiega võrdselt kõiki viletsusi. Täitsa vunts mees, niisugune peabki õige sõjamees olema“.

Kooliõpilasena Vene revolutsiooni keerisest Eesti Vabadussõtta.

Ernst Paju.

Vene revolutsiooni puhkedes õppisin Valga Linnakooli (kõrgem algkool) 2. klassis. Revolutsioon oli õpilaskonnale suureks üllatuseks, kuid seda suurema vaimustusega suhtuti sellesse. Linnas toimus rida rongikäike, millest õpilaskond innukalt võttis osa. Meie kool asus südalinnas, kiriku juures ja rongikäikudel käis rahvahulk sealt alati mööda. Meie kooli hoonet ehtis suur vene kull. Ühel päeval toodi pritsimajast pikk redel ja selle abil võeti see kull maha. Kes just olid kulli mahavõtmise algatajad, seda ei mäleta, aga mahavõtmise toimingust võtsid õpilased suure halleooga osa.

Ka kooli seinte vahel valitses revolutsiooniline meeoleu ja ei mäleta, et keegi seda oleks eriti pidurdanud. Valiti esindajaid mingisugusesse õpilaste-komiteesse. Millised ülesanded olid sel komiteel, seda ei mäleta.

1917. a. sügisel astusin Viljandi Barclay de Tolli nimelise kõrgema algkooli 3-dasse klassi. Mõni päev pärast õppetöö algust ühel ööl, see oli umbes kella 11 paiku, lendas Saksa zeppelin Viljandi kohale ja pildus alla hulga pomme. Mitmed majad said kannatada ja inimesi sai surma. Kuna elamine linnas pommitamisest saadik muutus ärevaks ja oli karta uusi pommituslende, siis läksin maale, kus veetsin mitu päeva. Pommitamine aga ei kordunud. Kuulda saades, et linnas on rahulik, tuln jälle sinna tagasi.

Varsti pärast sakslaste pommituslendu evakueeriti Barclay de Tolly nimeline kõrgem alg-

kool Venemaale. Esialgu pidi kool minema Rostovisse Doni ääres, aga lõpuks läks kool Volga äärde Sõsrani. Ka õpilasil oli võimalus kooliga kaasa minna, kuid minu mälestuse järele keegi seda võimalust ei kasutanud. Venekeelse kõrgema algkooli asemele pandi kohe kaäma eesti-keelne kõrgem algkool; selle juhatajaks sai Villem Tubin. Selles koolis jätkasin õppimist ilma vahejuhtumisteta kuni Saksa okupatsioonini. Ka Saksa okupatsiooni ajal töötas kool edasi. Õppekeeleks oli nüüdki eesti keel. Küll aga tuubiti koolis siis ohttrasti saksa keelt, neid tunde oli nädalas vist rohkem kui päevi.

Saksa okupatsiooni algajast mäletan ühte sündmust, mis mõjus masendavalt. Vend oli mind reega küüditamas Halliste jaama, kust tahtsin sõita Viljandisse. Ka vennanaine oli kaasas. Jaama jõudes nägime seinal teadet, mille oli välja pannud kohalik vallavanem, kelle nime enam ei mäleta. Teatel seisis, et rongid enam ei käi.

Asusime siis tagasiteele. Karksi mõisa juure jõudes kuulsime pauke; mõisa rehe juures seisis üksikuid hobuseid, kuid inimesi meie ei näinud kusagil. Vend ajas hobuse rehe juurde, et selle seinte taga leida varju tulistamise eest. Väevalt jõudsime rehe juurde, kui kusagilt hüppas lagedale Saksa ohvitser, kes karjus vene keeles: „Käed üles!“ Tekkis sinna juurde veel teisigi sakslasi; meid juhiti edasi üle põllu. Põllul lebas kolm mahalastut. Üks neist liigutas end veel

oma veres. Tundsin ta ära — see oli minu koolivend Jaan Puidet, kellega olin käinud koos Karksi vallakoolis... Samal põllul kuulati meid üle ja lasti lõpuks minema. Nagu hiljem selgus, olid Karksi mõisa moonakad sakslastele hakanud vastu ja olime jõudnud rehe juurde parajasti siis, kui vastuhakkajaid karistati. Ka meid olid sakslased pidanud vastuhakkajate kilda kuuluvaks ja olid alul väga vihased. Kui selgus, et meil polnud midagi ühist Karksi moonakatega, siis vabastati meid. Mõni päev hiljem hakkasid rongid jälle liikuma ja sõitsin rongiga Viljandisse kooli.

Saksa okupatsiooni ajast, eriti selle lõpp-päevist, on jäänud meelde, et sakslased maalt kogu aja vedasid välja igasugust varandust, eriti toitaineid — pekki, võid ja mune. Saksa okupatsioonile järgnenud segane aeg, mil maale tunginud vaenlane kiiresti edasi liikus, tabas mind maal. Karksi ümbruskond oli tuntud oma pahempoolse kallaku poolest ja seetõttu sattusin minagi olukordadesse, kus ei saanud aru, mis sünnib, ega teadnud, kuidas toimida. Inimeste vahekorrad poliitilisel tagapõhjal ei olnud siis veel väga teravad, läbikäimine üksteisega kandis isiklikku laadi.

Päevil, mil vaenlane oli juba Karksis ja käisid võitlused, kõnelesid kohalikud tegelased, kellest mõni oli õige punase värvinguga, et vaenlase vastas seisvat vene valgekaart ja sellelt ei olevat oodata midagi head. Ma ei mäleta, kuidas salkkonnal kohalikel inimestel tekkis mõte minna Valka. On jäänud mulje, et see minek oli ühenduses hirmuga „Vene valgekaardi“ ees. Valka minejate salkkonda kuulusin ka mina ja mu vend naisega. Valka pääsemiseks mõtlesime kasutada kõrvalisi metsateid.

Teele asusime öösel ja 6. jaanuari hommikul 1919. a. jõudsime Taagepera mõisa juure. Niipea kui metsast sõitsime lagedale, nägime lagedal väljal jooksmas meeste ahelikku. Varsti kihutas meie juure ratsamees, kes pidas meid kinni. Selgus, et oli tegemist vaenlase ahelikuga. Meid viidi Taagepera mõisa ülekuulamisele. See kestis väga kaua, eriti sellepärast, et minu kuue krae alt leiti eesti rahvusvärvides märgike. Meid kahtlustati, et oleme valgekaartlased.

Meie soomusrongide poolt sõjasaagiks saadud vaenlase moonavor Irboska jaama lähedal veebruaris 1919. a.

Lõpuks lasti meid siiski minema ja juhatati kätte tee, mille kaudu võisime pääseda Valka. Meie siiski vist ei tarvitanud õiget teed, sest vaevalt olime liikuma hakanud, kui kõlasid hoiatuspaugud ja meid juhiti õigele teele.

Valka jõudes asusime korterisse, kus olin elanud Valgas koolis käies. Vennanaine läks hobusega metsateid kaudu tagasi. Mehed, jäid kõik Valka, mis oli tollal vaenlase võimuses. Muuseas sattusin kord ka kohalikku kirikusse, parajasti ajal, kui Anvelt pidas seal miitingut. Sõimatas „valgeid“. Inimesed istusid kirikus, kasu kad seljas ja mütsid peas.

Mul ei ole praegugi aimu, millisel põhjusel jälle sõitsime Valgast edasi Pihkvasse. Siis olime veel Oudovas ja Gatšinas. Olime lootnud seal vist rahulikumat elu, aga nägime ainult viletsust. Meiega oli kaasas Karksi valla end. sekretär, kes oli äge pahempoolne. Sõitsime tulnud teed tagasi Valka, sekretär aga jäigi Venesse.

Valgas oli veel vaenlane sees. Siis tuli aga Paju lahing ja 1. veebruaril 1919 aeti vaenlane Valgast välja. Esimesed linna tungijad olid soomlased. Valgas nägin ka Viljandi Kooliõpilaste Roodu, kus oli mul tuttavaid. Käisin nendega juttu ajamas. 2. veebruari öösel sõitsin Ruhja kaudu Abja jaama ja sealt koju. Vahepeal kirjutasin koolijuhatajale Tubinale, et kas oleks võimalik jälle kooli tulla. Vastus oli jäätav. Sõitsin siis Viljandisse ja asusin kooli. Kaasõpilased aga olid kusagilt mu seiklustest kuulnud ja minust joonistati tihti karrikatuure klassitahvlile.

Edasi jätkus koolielu ilma eriliste vahejuhuseta kuni kevadeni. Mäletan, kui Viljandi Kooliõpilaste Rood, mis hiljem sai Viljandi Kooliõpilaste Pataljoni 1. rooduks, läks rindele Ruhja

alla. Rood oli nimelt vahepeal toodud Viljandisse ja poisid käisid seal koolis. Siis korruga 30. aprillil saadeti rood Viljandist välja. Meie käisime veel koolis, aga varsti tuli ka meil minna sõjaväkke. Mäletan, et vanemad klassid läksid sõjaväkke terves koosseisus. Olime korteris Sieversi majas, praeguse maagümnaasiumi pargi juures. Käisime õppustel ja manöövritel. Mõne aja pärast lasti meid koju, aga siis kutsuti uuesti kokku ja paigutati korterisse n. n. „Vene klubi“ ruumidesse, Uueturu tänava ääres. Enne seda käisime ka Tallinna ja Posti tänavate nurgal asuvas rahvaväe komisjonis, kus igalt küsiti, kas ta on terve. Enamasti kõik ütlesid, et nad on terved ja neid arstlikult läbi ei vaadatudki. Nii koondatud õpilased moodustasid Viljandi kooliõpilaste 2. roodu. Rooduülemaks oli leitn. Umbli. Käisime pidevalt õppustel Viljandi järve ääres, mõnikord ka laskeharjutustel. Roodu formeerimine toimus maikuul.

Olime mõnda aega käinud õppustel, kui Viljandis moodustati 2. kaitsepataljon, kuhu käsutati kokku noored poisid, vist 17-aastased või nii. Selles pataljonis vajati sõjalise õppuse läbiviimiseks instruktoreid. Kuna kooliõpilaste 2. rood oli saanud juba teatava sõjalise treeningu, siis kasutati suur osa kooliõpilaste roodu mehi 2. kaitsepataljoni instruktoreiks. Ka mind määrati ühte kaitsepataljoni roodu instruktoreiks, ei mäleta mitmendasse. Roodu ülemaks oli seal leitn. Velsveebel, veltveebel-instruktoriks oli minu roodukaaslane Johannes Ibrus. Tegime kaitsepataljoni rooduga kõva õppust, käisime laskeharjutusil ja korraldasime manöövreid. Üks suurem manööver korraldati Viljandi lähedal Vana-Võidu mõisa põldudel. Sellal oli Viljandis peale

kooliõpilaste 2. roodu veel üks kooliõpilaste rood, mis oli moodustatud 2. kaitsepataljonist väljaeraldatud õpilasist. Nimetatud manöövris Vana-Võidu väljal moodustas ühe poole 2. kaitsepataljon, teisel poolel oli kaks kooliõpilaste roodu.

Ühel õhtul hilja, see oli juulikuul, toodi kaitsepataljoni roodu käsk, et kõik kooliõpilaste 2. roodust päritolevad instruktorigid peavad kohe ilmuma oma roodu. Likvideerisime kähku oma vahekorrad kaitsepataljoni roodus ja läksime tagasi oma roodu. Seal oli igavene askeldamine ja lärm. Oli kuulda, et järgmisel hommikul sõidame rindele. Kõneldi, et sakslased olevat Viljandi Kooliõpilaste Roodu puruks löönud ja meid saadetavat asemele. Saime uued vene süsteemi vintpüssid, peale selle oli meie roodus Lewis-süsteemilisi kergekuulipildujaid; roodus oli moodustatud isegi kuulipildurite rühm.

Järgmisel varahommikul marssisimegi Viljandi jaama, kus asusime rongile. Varsti sõitsime välja ja jõudsimme õhtuks Mõisaküla ja Valga kaudu Lätimaale, Võndu. Seal meie ei peatunud kaua, kohe viidi meid 3. diviisi orkestri saatel Võnnust umbes 4—5 km eemalasuvasse Lieveni vallamajja korterisse.

Enne Lätimaale sõitmist olime Viljandis saanud uued inglise mundrid, nii et kogu rood oli ühtlaselt ja hästi riietatud. Ka olime saanud võrdlemisi põhjaliku, vähemalt tolle aja kohta, sõjaväelise treeningu, nii et rood igal juhul pidi jätma hea mulje. Mäletan, et kui Võnnust läbi marssisime, siis mitmed elanikud viskasid meile lilli.

Lieveni vallamajas elasime umbes 10 päeva. Ilmad olid sellal õige palavad; öösiiti magasime kuumuse tõttu vallamaja aias, ja lätlaste rukkipõldudel, kus lainetas võimas viil. Süüa saime sel ajal kehvasti. Peamiseks toiduks olid keedetud turgioad, vahel saime ka saia ja hobuselihast vorsti.

Vabadussõjas vaenlase suurtükitulest purustatud ja mahapõlenud Narva Joaoru linnaosa.

Lätimaal viibimise ajast on mulle jäänud meele läti sõdurite laipade väljakaevamine Lieveni vallamaja lähedal väljal. Landeswehr oli nad võtnud vangi ja tapnud. Laipe oli mitukümmend. Langenud viidi Võnnu surnuaiale ühishauda ja siis korraldati neile sõjaväeline matus. Ka meie rood võttis matuse-rongikäigust osa.

Võnnust toodi 2. rood tagasi Viljandisse, kus elasime mõne aja. Siis käsutati rood Valka.

Roodu Valgas viibimise ajal tegin koos mõne roodukaaslasega reisi Lätimaale, Marienburki, kus viibisime ühe päeva. Reis oli seotud kindral Põdderi sinnasõiduga, kusjuures meie moodustasime midagi kindrali saatjaskonna taolist.

Sellal toimus Valgas ka üldine rahvalugemine. Sellest võttis osa suur hulk meie roodu sõdureid, kellele anti teejuhtideks ja tõlkideks kaasa kohalikke näitsikuid. Minu mäletamise järgi pidi rahvalugemine selgitama, kuipalju on Valgas Eesti Vabariigi alla tahtjaid ja kui palju neid, kes soovivad kuuluda Läti alla. Rahvalugemise tulemusi enam ei mäleta, või kas neid avaldatigi.

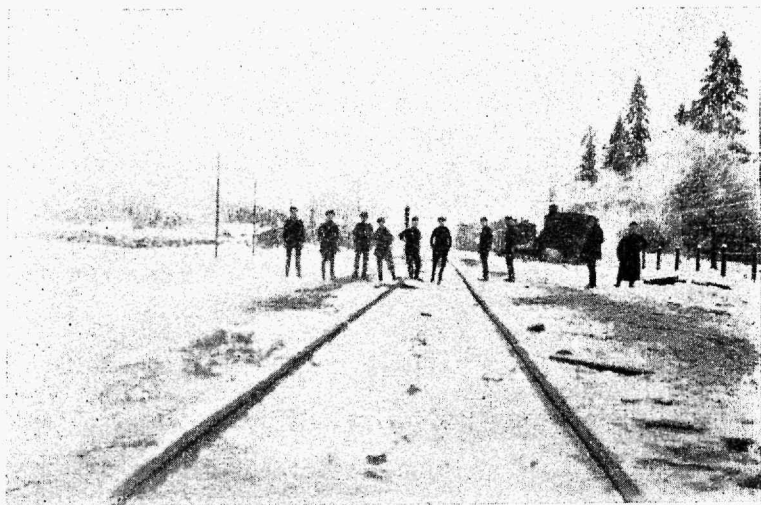
Valgas katsusid roodu mõned sõdurid, nende hulgas ka mina, kohalikes koolides jätkata õppimist, kuid sellest ei tulnud suuremat midagi välja.

Valgas oli rood kas oktoobri- või novembrikuuni 1919. a. Siis tulime tagasi Viljandisse, kus asusime korterisse Viljandi uude lossi. Samal ajal võimaldati meile ka õppimise jätkamine koolis. Astusin R. Kamseni kaubanduskooli. Seal jätkasin õppimist kuni Viljandi-Pärnu Kooliõpilaste Pataljoni likvideerimiseni. Enne pataljoni likvideerimist kuulusin veel pataljoni orkestri koosseisu. Sellest viimasest ajajärgust ei ole midagi erilist meele jäänud.

ÜHE PATAREI TEGEVUSEST JÄGELI POSITSIOONIDEL.

Sõjas on lahingmomente ja elamusi, mis iialgi ei unune. Mäletan päevi Vabadussõjas, mis kiskusid kaasa kõiki eestlasi heitlusse vaenlase vastu. See oli 27. juunil 1919. a., millal meie väed olid jõudnud Riia alla, kus vaenlane kindlustas ennast endistes maailmasõjaaegsetes Riia eelsetes kaevikutes. 3. Suurtükiväepolgu 1. patareid, kes ühes 6. jalaväepolguga algas tegevust Landeswehri vastu Võnnu juures, oli jõudnud Koiva jõe — Valgejärve — Jägeli jõe jõe. Teenisin siis ülalmainitud patareis nooremohvitserina. 27. juuni hilisõhtul jõudis patareid Rodenpoisi (Ropazi) jaama juurde ja asus positsioonile umbes pool kilomeetrit jaamast lõunapoole, karjamaale, kus asus ka 1. Suurtükiväepolgu 1. patareid. Patareid vaatepunkt valiti Hollershofi mõisa viinavabriku põõnigule, kust olid väga hästi näha vaenlase asukohad, mis olid läänepool Koiva jõe ja Valgejärve ühendavat kanali, maailmasõjaaegsetes kaevikutes. Idapool, kanali ääres, Hollershofi mõisa ja Koiva jõe vahel, asusid 6. jalaväepolgu 2. pataljoni roodud. Meie jalaväe-

osade ja vaenlase vahel oli käimas äge lahing. Vaevalt sai patareid ja vaatepunkti vahel side loodud, kui patareid ülem sai Soomusrongide Divisjoni ülemalt käsu avada tuli üle kanali olevate vaenlase kaevikute pihta. Patareid tuli kogu öö ja järgmine päev vaenlase seisukohad hoida oma tule all. 6. polgu 2. pataljoni roodud katsusid ületada kanali, kuid see neil ei õnnestunud, sest iga kord võeti nad kuulipildujate tulega vastu ja paisati tagasi. 29. juunil juba varahommikul tiirlesid vaenlase lennukid Rodenpoisi jaama ja patareid kohal, pildudes alla pomme. Pommikildudest sai haa-

Meie soomusronglasi Keeni jaamas, soomusrongide Valga peale tungimisel jaanuaris 1919. a.

Vabadussõjas suurtükkitulest purustatud maju Viru rindel Sala jaama läheduses.

vata patareid üks hobune. Teist hobust haavas vaenlase lennuk kuulipildujast, Rodenpoisi jaama kohal kiviteel, kui patareid majandusülem lipn. N. ratsutas patareid voorist, Hintzenbergi mõisast, patareisse. Keskpäeva ajal sai patareid ülem käsu 3. diviisi staabi ülemalt, teha kõik ettevalmistused tule avamiseks vaenlase seisukohtadele kanali läänepoolsele kaldale. Patareid pidi tule avama täpselt kell 16.00. Veidi hiljem saabus käsk üldiseks pealetungiks, mille järelle 6. polgu 2. pataljon pärast suurtükkitule ettevalmistust pidi tungima üle kanali ja vallutama vaenlase seisukohad. Et patareid tuli oleks tõhusam, sain patareid ülemalt käsu I rühmaga sõita välja ja asuda positsioonile Ventse järve äärde, mis on 2 km läänepool Rodenpoisi jaama, kuna patareid II rühm jäi endisele positsioonile.

Kell 15.00 sõitsin rühmaga välja ja asetasin haubitsad Ventse järve põhjapoolsele kaldale metsa alla põõsaste vahele. Patareid ülem leitn. Miller ühes telefonistide ja vaatlajatega oli juba varem sõitnud vaatepunkti, mis asus endiselt Hollershofi mõisas, viinavabriku põõningul. Patareide esimeseks märgiks oli vaenlase kungas, mis asus läänepoolsel kanali kaldal Sloni talu lähedal. Kell 16.00 avasin tule oma rühmaga ülalmainitud künka pihta, mida tegi ka patareid II rühm Rodenpoisi positsioonilt patareid ülema käsul, kes ise vaatepunktis juhtis tuld. Patareid tulistas kuni kella 17.00-ni ja siis viis tule üle vaenlase tagalasse, Kula

talu ümbrusse. 6. polgu 2. pataljoni roodud asusid kanalist üle minema, mis osaliselt ka õnnestus, kuid pealöödi nad vaenlase vastulööbiga üle kanali tagasi. Nüüd avas patareid uuesti tule, et sundida vaenlase kuulipildujaid vaikima jäädavalt. Samal ajal avas ka vaenlase patareid ägeda tule Hollershofi mõisa ja meie patareid I rühma pihta. Vaenlasele oli vahepeal läinud korda meie patareid vaatepunkti ja I rühma asu-

kohad täpselt teha kindlaks, nii et minul ei jäänud muud üle, kui kiiresti rühmaga lahkuda positsioonilt. Sain käsu patareid ülevalt asuda endisele positsioonile. Rühmal kaotusi ei olnud, kuid vaatepunkti tabas vaenlase suurtükimürsk ja haavas raskelt meie vanemat vaatlajat n.a.o. Kikerpilli, purustades ta jala põlvest saadik. 6. polgu 2. pataljoni roodud kandsid ka suuri kaotusi ja neil ei õnnestunud seekord jääda püsima teisele poole kanalit. Selle lahingu kohta on huvitav tähendada, et patareid ülema ja pataljoni ülemate vahel puudus lähem side, mis ei võimaldanud tõhusat koostööd. Nii näeme, et 27. juunil avas patareid ülem tule Soomusrongide Divisjoni ülema käsul ja 29. juunil tulistas patareid 3. diviisi staabi ülema käsul. Koostöö oleks kindlasti olnud tõhusam, kui patareid oleks tegutsenud otseselt 6. polgu 2. pat.-ni ülema korraldusel. Samal ajal asus Rodenpoisi jaama juures positsioonil ka 1. Suurtükiväepolgu 1. patareid. Kas ta ka ühel ajal meiega tulistas ühiseid märke, seda ma ei tea, kuid tean vaid seda, et nende patareide vahel omavahelist sidet ei olnud, samuti puudus ka suurtükiväe ühine tulejuht.

Järgmisel päeval, s. o. 30. juunil sai patareid ülem käsu 3. diviisi staabi ülemalt asuda patareidega rännakule üle Voldenroode mõisa Sille kõrtsi juurde, et sealt abistada oma tulega 6. polgu 1. pataljoni, kes asus ületama Väike-Jägeli jõge.

K. R.

Toitlusoludest Valgas 1917.—1919. a.

Novembrikuul 1917. a. oli Valga turul kauplemine loid, kardeti rekvireerimisi ja selle tagajärjel kadus peaaegu kõik turult.

Võid müüs algul üks Sangaste valla talupidaja 2-naelalistes pakikestes, saades paki eest 3 rubla 10 kop. Et võid polnud mujalt saada trügisid tavaliselt kõik ta juurde kokku. Saades kord ära müüa umbes 6 pakikest, ilmus talupidaja juurde militsionäär, kes konfiskeeris või ja hakkas seda jagama väiksel arvul igale soovijale tasuta. Sellest päevast peale kadus Valga turult peaaegu täiesti kõik kaup ja igat kaupa tuli osta hangeldajate käest, kes hoidsid võid, liha ja vilja salapeidukohtades ja müüsid seda altkäe, võttes kallist hinda.

Need hangeldajad, enamasti lätlased, sõitsid maad mööda ringi ja ostsid kõik müüdava üles, mis talupidajatele jäänud järele rekvireerimistest sõjaväele. Enamasti lasti kaup tuua linna talupidajatel endil, linnas tuli see aga toimetada salaja hangeldajate peidukohtadesse.

Pärast Saksa okupatsioonivägede tulekut 22. veebruaril 1918. a. muutus hangeldamine õige raskeks, sest sakslased sulgesid kõik linna suubuvad teed valve-patrulidega.

Nii on meeles, kui sõitsin isaga linna ja võtsime kaasa ühe Urvaste talupidaja võid 4 puuda, kõik 2-naelalistes pakkides. Oli umbes märtsikuu keskpaiku südaööl, kui sõitsime Tõlliste kõrtsi poole. Seal ilmus äkitselt teele 3 saksa sõdurit. Hüüdesga „Stop! Haben sie Nachtausweis?“ („Seis! Kas teil on ööluba?“) sunniti meid peatama. Saades vastuseks „Ja wohl“ („Jah“) päriti uuesti „Was haben Sie da darauf?“ Muidugi vastasime, et „für Kinder in Walk bringen Milch und Brot“. Sellega nad seekord rahuldusid ja meie sõitsime oma võiga Valka, mille seal müüsimise maha ühele pikakasvulisele

lätlasele, kes omakorda müüs või edasi meie nāhes Saksa sõdureile. Meie saime 2-naelalisest pakist 3 rbl. 60 kop., kuna sakslane samast pakist maksis lätlasele juba 4 rbl. 60 kop. Nii ostsid kõik Valka toodava või ära Saksa sõdurid ja ainult mõni üksik Valga elanik sai osta võid, kel oli rohkem raha ja kes tundis hangeldajaid, sest talumees ei julgenud muile pakkuda võid, kui hangeldajatele, kuna ta kartis tasuta konfiskeerimist. Nii oli kord juhus näha, kui ühel Antsla naisel võeti Tambre metsas sakslaste poolt ära 2 puuda võid. Turgu saadi üldiselt siiski vähe kraami tuua Saksa okupatsiooni ajal, sest oli ju noid kohti ikkagi vähe, kust läbi saadi. Suvel olid selleks eriteed; nii Sangastest üle Viloski parve ja Tambre metsa kaudu. Vankritele ja regelele tehti kahekordsed põhjad kraami peitmiseks. Kontrolli kohta peal oli ka Saksa okupatsiooni ajal õige kõva. Tihti vaadati talude aidad ja kütünid üle ja kus leiti rohkem olevat kui norm, tuli see kohe ära anda okupatsioonivõimudele. Üksikutele talupidajatel võimaldus peitmiseks hoida metsas maassekaevatud koobastes vilja ja liha, samuti oli viljakotte mäetud kodust kaugemalolevatesse kütünidesse. Ka talu karjad olid rekvireerimiste tagajärjel vähenenud äärmuseni.

Pärast Saksa okupatsioonivägede lahkumist ei viidud Valga turule peaaegu üldse enam kraami, sest ülesostjad ostsid kõik müüdava juba koha peal ja teedel ära.

1. veebr. 1919. a. Eesti väed vallutasid Valga. Ka nüüd olid rekvisitsioonid sõja-

Soomusrongide ratsaluurajaid Vabadussõja algul.

pidamise huvides mõõdapääsematud. Rekvisitsioonid olid selle poolest nüüd erinevad, et võeti külvatud põllumaa suuruse järele. Paljud talud registreerisid vähema külvipinna suuruse; kes aga andis õiged andmed, need ei jõudnud neilt nõutavat normivilja andmist täita ja sellele järgnesid trahvid.

Kolm kuud sõjavangis.

Maikuu algul 1919. a. paiknes l. Tallinna Kaitsepataljoni l. rood Rõuge vallamaja ümbruses. Ühel päeval oli rühm, milles teenisin, sunnitud vaenlase survele veidi taanduma. Seejuures oli üks vanem sõjakaaslasel jätnud maha oma püssi ja saapad. Kui meie rühma ohvitser (altn. J. Kuuskmann) sellest sai teada, tegi ta kohe korralduse, et mees oma mahajäetud varustuse kiirelt ära tooks. Kuna mees ei julgenud aga enam ise tagasi minna, kartes vangilangemist, palus ta mind oma asjad ära tuua, lubades mulle selle eest 50 marka.

Olin tookord noor poiss ja lubatud tasu meelitas mind sedavõrd, et nõustusin minema. Ka rühma ohvitseril polnud midagi selle vastu.

Jätsin siis oma relva kaaslaste hoolde ning asusin kohe teele. Jõudes maja lähedusse, milles pidi olema mahajäetud varustus, ümbritsesid mind ootamatalt mitu relvastatud sõdurit ja hakkasid minuga kõnelema vene keeles. Kuigi ma hästi vene keelt ei osanud, taipasin kohe, et olen vaenlase kätte sattunud. Minult küsiti, kuhu lähen ja kes ma olen. Kuna teist pääseteed ei näinud olevat, vastasin vene keeles, et olen ülejooksik. Vangistajad muutusid selle järele kohe lahkemaks ja viisid mind oma ülemuse juurde, kes mind kuulas üle. Kui noor lihtsõdur, ei teadnud ma midugi jutustada midagi erist. Selle järele saadeti mind tagalasse, kus peagi haigestusin ja viibisin kolm nädalat Novgorodi haiglas. Tervenedes määrati mulle kuuajaline puhkus, kuid kuna mul polnud seal ei sugulasi ega tuttavaid, kelle juures oleks võinud

Ka Eesti ajal esialgu ei suudetud kaotada Valgas spekulatsioonid, mis oli juba saanud nagu harjumuseks. Kuid siiski 1919. a. novembrikuu paiku hakkas turul leiduma juba kaup, nagu võid, mune, liha ja ka vilja vähehaaval. Ikkagi müüdi nii poolsalaja ja seda kuni 1920. a. alguni.

puhata, palusin mind määrata mõnda väeossa. Sattusin ühte autoroodu, Oudova ümbruses, milles oli juba ees kolm vangilangenud eestlast.

Suure kojuigatsuse mõjul hakkasime neljakesi hauduma plaani, kuidas pääseda Eestisse. See aeg polnud enam kaugel. Ühel augustikuu päeval õnnestuski meil neljakesi Oudova all üle tulla vene valgete vägede rindel. Viimased määrasid meid kohe oma teenistusse ega lubanud üle minna Eesti väkke. Ei jäänud nüüd muud üle, kui tuli ka sealt põgeneda. Kui jõudsin Eesti vägede juure, vangistati meid ja peeti senikaua valve all, kuni jõuti selgitada meie vangilangemise põhjus. Selgudes, et ma polnud sihilikult ülejooksnud vaenlase poole, lubati mind kuuks ajaks puhkusele. Selle möödudes määrati mind 9. jalaväe polku, milles võitlesin Vabadussõja lõpuni.

E. J.

Rindeväeosaade varustamine toitainetega Vabadussõja päevil.

Õiendus.

Käesoleva ajakirja eelmisse numbrisse lhk. 307 veerg 1 on sattunud alljärgnevad eksitavad trükivead:

rida 21 alt — on trükitud 5600, peab olema 1600;

rida 20 alt — on trükitud 52, peab olema 12;

rida 16 kuni 12 alt — on trükitud: Formeeritud osad olid dislokeeritud Pihkva, Ostrovi ja Režiitsa linnades ning Talabski saartel asus neist jõududest kokku 950 tääki, 200 mõõka ja 12 suurtükki; peab olema — Formeeritud osad olid dislokeeritud Pihkva, Ostrovi ja Režiitsa linna ning Talabski saarte rajooni. Pihkvas ja Talabski saartel asus neist jõududest kokku 950 tääki, 200 mõõka ja 12 suurtükki.

TALLINNA MAJAOMANIKKUDE PANK Ü-P

TALLINN, HARJU 45 (VABADUSVÄLJAKU NURGAL)

TELEFONID: Juhatus ja kauekõned 443-67. Kodukeskjaam 478-50

* **HOIUSUMMAD**

* **LAENUD**

* **VÄLISRAHA**

* **SEIFID**

PANK SULETAKSE LAUPÄEVAL KELL 13.00

„POSTIMEHE“

tellimine 1940. a. peale on avatud.

Vahelduvate päevasündmuste keerises on usaldusväärseks informatsiooni allikaks Eesti vanim päevaleht

„Postimees“ 84. aastakäik.

„Postimees“ annab teateid sündmustest kodumaal ja välisriikides kiirelt, täpselt ja üksikasjaliselt.

„Postimehe“ tellimise hinnad 1940. a. peale on endised: 1 kuu Kr. 1.65, 2 kuud Kr. 3.30, 3 kuud Kr. 4.40, iga järgmine lisakuu Kr. 1.40, 6 kuud Kr. 8.60, 9 kuud Kr. 12.80, 12 kuud Kr. 17.—. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised üle maa ja „Postimehe“ tellimiste erivastuvõtjad ning üksiknumbrite müügikohad.

„Postimehe“ toimetus ja talitus — Tartus, Ülikooli 21/23. Telef. oma keskjaam 40-80 kuni 40-84. Toimetus ja talitus Tallinnas, Viru 11, telef. 436-11, 436-81, 482-95.

LODIX
kingakreem

SIDOL
metallipuhastusvahend

SIGELLA
poonimisvaha
on parimad.

A.-S. Sidol Company,
Tallinn.

EHITUS A.-S. **BETON**

TALLINN, Pärnu mnt. nr. 6-38
telefon nr. 412-83.

teostab igasuguseid betoon-,
raudbetoon- ja hoonetehi-
tusi, valmistab projekte ja
eelarveid.

Reserveeritud

Narva Linaketramise Manufaktuur

KONTOR: Pärnu mnt. 11. Tel. 442-33, 442-34

Linased riided

Pesu-, voodi-, laua-, kleidi-,
mööbli-, käterätiku jne. ning
uuemates mustrites päevatekid,
põrandavaibad, voodiesised vai-
bad, põrandariided

**Müügil kõikides
suuremates manufaktuurärides
üle maa**

Kuukirja

„VABADUSSÕJA TÄHISTEL“

tellimishind 1940. a. peale on:

Aastas Kr. 4.—
1/2 aastas . . . „ 2.—
1/4 „ . . . „ 1.—
Üksiknumber . . „ 0.35

Endiste aastakäikude hind kokku brošeerituna:

1936. ja 1937. aastakäik
(15 numbrit) — Kr. 4.50;
1938. aastakäik — Kr 4.— ja
1939. aastakäik — „ 4.—

Toimetus ja talitus asub Tallinnas,
Viru t. 13-4. — Postkast 286. Posti
jooksev arve 625. — Tel. 477-20/158.

A.-S. TALLINNA
LIIMI & KUNSTVÄETISE TEHAS
END. T O F E R

TALLINN, KADAKA TEE NR. 8.
TELEFON NR. 435-31.

VILJANDI LIKÖÖRI JA
VEINITEHASTE

O.-Ü. „Alko“

Veinid
Liköörid
Konjakid ja
Napsid

tagavad kõige nõudlikuma tarvitaja
rahulolu.

Uudissordid: Konjak „Kalev“
Põldmarja liköör

Esindus ja ladu:

A.-S. „Kaubamaja Estika“
Tallinn, S. Karja 20/12, telef. 447-67

Suures valikus

KARUSNAHKU

SOOVITAB

KARUSNAHA KAUPlus

S. Hoff

TALLINN, SADAMA TN. 2

TELEFON 470.02

„POLARIS“

EESTI KINDLUSTUS-A.-S.

VÖTAB VASTU JÄRGMISI

kindlustusi:

TULE-, ELU-, VEO-, MURD-
VARGUSE-, VÄARTSAADETE-,
KASKO- (LAEVAKEREDE) JA
KLAASIKINDLUSTUSI.

Seltsi põhi- ja tagavarakapitalid ületavad

Kr. 1.057.000.—

Seltsi asutamisest peale on kahjude eest

väljamaksetud üle

Kr. 6.600.000.—

Soliidne edasikindlustus!

Kahjud likvideeritakse viivitamata!

Juhatus asub Tallinnas, Vana-Viru 12.
Kõnetraat 426-66. Telegrammi-aadress:
„Polaris“. Osakond asub Tartus, Suur-
Turg 11. Kõnetraat 26-75.

Esindajad kõigis linnades ja maakohtades

KÕIGI ELEKTRI JA
GAASI MAJAPIDAMISALA
KÜSIMUSTE LAHENDAMI-
SEL ON TEILE ASJATUND-
LIKU NÕUGA ALATI ABIKS

LINNA ELEKTRI-
JAAMA JA GAASIVABRIKU
NÕUANDE-BÜROO

RAEKOJA PL. 9. TEL. 466-77.

A.-S. Eestisiid

Ketramise- ja kudumisevabrik.

Seadistatud 1932. aastal.

Valmistab

kõiksuguseid riideid ja lõnga

VABRIKU LAOD:

Tallinn, Viru t. 5, tel. 447-87
Tallinn, Viru t. 14, tel. 443-97
Tallinn, Laadaplats 129
Tallinn, Bekkeri as. nr. 5
Tartu, Poe tän. 2, tel. 10-17
Narva, Peetri plats 1
Viljandi, Tartu tän. 1, tel. 30
Petersi, Turuplats 17, tel. 1-19
Tõrva, Tartu tän. 2
Rakvere, Tallinna tän. 25, tel. 4-47
Nõmme, Pärnu mnt. 94
Kuressaare, Lossi tän. 3, tel. 1-81
Pärnu, Laidoneri tän. 12, tel. 5-26

Eritellimiste vastuvõtmine.

Restide müük.